

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Roger-Pol Droit

Empedokles

Protagoras

Platon

Aristoteles

Pyrrhon

Diogenes

Seneka

Tyanalı
Apollonios

Buda

Lao Zi

Konfüçyüs

Hillel

Şankara

Milarepa

Ockham'lı
William

Montaigne

Descartes

Diderot

Felsefe

Filozoflar Nasıl Yürür?

Rousseau

Kant

Hegel

Alexandre
Csoma de Kőrös

Marx

Thoreau

Kierkegaard

Nietzsche

Wittgenstein

Filozoflar Nasıl Yürür?

Orijinal adı: Comment Marchent les philosophes

© 2016, Roger-Pol Droit

Yazan: Roger-Pol Droit

Fransızca aslından çeviren: Yavuz Baran

© hep kitap 2017

Bu kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.

Bu eserin Türkçe yayın hakları saklıdır.

Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Mayıs 2017, İstanbul

ISBN 978-605-192-070-2

Sertifika no: 34204

Kapak tasarımı: Yetkin Başanır

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.

Dudullu Organize Sanayi Bölgesi

1. Cadde No: 16 Ümraniye İstanbul

Sertifika no: 31345

hep kitap

Mecidiyeköy Mahallesi,

Büyükdere Caddesi,

Ercan Han B Blok 121/9

Şişli 34381 İstanbul

www.hepkitap.com.tr / info@hepkitap.com.tr

* hep kitap, TEAS Yayıncılık A.Ş.'nin tescilli markasıdır.

FİLOZOFLAR NASIL YÜRÜR?

Roger-Pol Droit

Çeviren:
Yavuz Baran

**Bu kitabı, yürümüş olmak için yürümeyen herkese
ve on beş yıldır birlikte yürüdüğümüz
eşim Monique'e armağan ediyorum.**

İÇİNDEKİLER

İLK ADIMLAR

AYAKTA İLERLEME	11
-----------------------	----

İLK GEZİNTİ

ANTİK ÇAĞ YÜRÜYÜŞÇÜLERİ EŞLİĞİNDE	27
1. EMPEDOKLES'İN GİZEMLİ SANDALETİ	31
2. PROTAGORAS'IN GİDİŞ GELİŞLERİ	35
3. PLATON MAHKÜMLARİ YÜRÜTÜR	39
4. ARİSTOTELES'E "GEZGİN" DENİLİYOR	43
5. PYRRHON YANINDAKİ DÜŞERKEN KAYITSIZ KALIR	47
6. DIOGENES DEĞNEĞİYLE YÜRÜR	51
7. SENEKA'NIN YÜRÜYÜŞÜ ZAMANDADIR	55
8. TYANALI APOLLONİOS HİNDİSTAN'A KADAR AYAKLARI ÇIPLAK YÜRÜR	59

İKİNCİ GEZİNTİ

DOÇULU GEZGİNLER EŞLİĞİNDE	63
9. BUDA ORTA YOLDAN YÜRÜR	67
10. YÜRÜYEN LAO Zİ DEĞİL, DÜNYADIR	71
11. KONFÜÇYÜS HER ŞEYİN UYGUN YÜRÜYÜŞÜNÜ ARAR	75
12. HILLEL VE TEK AYAĞI ÜSTÜNDE DURAN ADAM	77
13. ŞANKARA, MUTLAK YÜRÜYÜŞTEDİR	81
14. MİLAREPA DİKİNE YÜRÜR	83

KÜÇÜK BİR MOLA

FELSEFİ DÜŞÜNME TARZI BİR YÜRÜME ŞEKLİ MİDİR?	87
---	----

ÜÇÜNCÜ GEZİNTİ

METODİK VE ÖZGÜR GEZGİNLER EŞLİĞİNDE	101
15. OCKHAM'LI WILLIAM GEREKSİZ ADIMLARI ORTADAN KALDIRIR	105
16. MONTAIGNE "GÖNLÜNCE" YAZAR.....	109
17. DESCARTES DOSDOĞRU, KESTİRMEDEN GİDER	113
18. DIDEROT GİZLİCE TOPALLAR	119
19. ROUSSEAU YÜRÜYÜŞÜ YENİDEN KEŞFEDER.....	125
20. KANT, 1789'DA GECİKMEYLE ANLAR	131
21. HEGEL "KENDİ BAŞINA İLERLEYEN YOLU" KEŞFEDER.....	135

DÖRDÜNCÜ GEZİNTİ

MODERN ENERGÜMENLER EŞLİĞİNDE.....	141
22. TİBET'E KADAR YÜRÜYEN MACAR	145
23. MARX TARİHİN YÜRÜDÜĞÜNÜ GÖRÜR.....	149
24. THOREAU VAHŞİ DOĞADA YÜRÜR	153
25. KIERKEGAARD CADDELERDE GİZLENİR	157
26. NIETZSCHE'NİN YÜRÜRKEN FARK ETTİKLERİ.....	161
27. KELİMELEER ARASINDA NASIL YÜRÜNÜR? L.W.'NİN YOLU	167

"FİLOZOF GİBİ YÜRÜYÖRÜM" NE DEMEKTİR?	173
---	-----

TEŞEKKÜR.....	185
KAYNAKÇA	187
BİBLİYOGRAFİK KILAVUZ	193
YAZARIN DİĞER ESERLERİ	195

**Rotasını bulan herkesin ilerlediği görülür.
Hedefine yaklaşan insan artık yürümez, dans eder.**

NIETZSCHE

İLK ADIMLAR

AYAKTA İLERLEME

Neden bahsediyor?

Yere düşmeden bir düşüş
yapmaktan ve tekrar
başlayıp böyle devam etmekten.

Yürüme denir buna.

Yani dengemizi bozmadan
yeryüzünde yer değiştirme.
Yer değiştirme; aynı zamanda
kelimelerde ve düşüncede.

Başlamak için caddeye bakan bir balkon bulun. Beşinci veya altıncı katta olması daha iyi. Alt katlarda olursa dışarıyı iyi gözleyemezsiniz. Çok yukarı katlarda olursa da aşağıdaki önemli detayları fark edememe riskiniz var.

Böyle bir balkon bulunca hemen yoldan geçenleri gözlemeye başlayın. Tabii ki dikkatli bir şekilde.

Kaldırımında volta atanlar ve caddede karşıdan karşıya geçenler, palto ve şapkalarından ibaret değildir. Fark ettiğiniz, tespit ettiğiniz ve bir çırpıda bildiğiniz gibi bunlar insanoğludur. Robot değil, otomat değil, insan benzeri bir şey hiç değil. Peki, gördüğünüz ne? Bundan nasıl emin olabiliyorsunuz?

Çünkü yürüyorlar.

Düşünmeyi bir şekilde unutuyoruz. Alışkanlıklarımız nedeniyle görmeyi de. Yürüme işi o kadar özeldir ki hiçbir makine onu tam olarak taklit edemez. Robotların –şimdilik– tamamıyla yapamadığı şey buna benzer birtakım insani davranışlardır.

Zira balkonun hemen aşağısında yürüyen bu insanlar adım adım ilerler; bir ayağını diğerinin önüne koyar, sonra diğerini öbürünün. Yürüyüş böyledir ama sadece bu değildir. Onlar çok daha iyisini yapar.

Yukarıdan baktığınız bu yürüyen insanları dikkatli bir şekilde gözlemlerseniz, muhteşem gösteriyi hemen keşfedersiniz. Şaşırtıcı bir salınım, dengesi sürekli bozulan ama dengeyi hemen tekrar bulan, ardından dengesi yine bozulan tuhaf bir ilerleme şeklidir bu. Bu yürüyüş şekli basit, kendiliğinden ve otomatik görünür. O, herkesin küçüklüğünde, sürünmeden emeklemeye, emeklemeden sadece insanlara mahsus olan yü-

rüyüşe geçmek için sarf ettiği inanılmaz bir gayretin ve uzun bir çıraklık döneminin sonucudur.

Bu aynı zamanda, omurgasızlardan memelilere kadar tüm canlı türlerinin, basit bir yer değiştirme eyleminden iki ayak üzerindeki bu garip ilerleme şekline tekâmül etmeleri için geçirdikleri muazzam bir evrimin sonucudur. Peki, sıra dışı olan nedir? Emsalsiz bir şekilde ayakta yer değiştirme gerçeği.

Bütün canlı türleri arasında sadece insanlar ayakta yer değiştirir. Yürüme olarak adlandırdığımız şey, ayakta ilerlemedir. Milyonlarca yıl önce dört patimiz üzerinde yürümeyi bıraktık. Bir yerden başka bir yere gitmek için ellerimizle yürümeyi de terk ettik ki, bildiğiniz gibi büyük maymunların sarmaşık ve dalları yakalamak ve sımsıkı tutunmak için kullandıkları elleri, onların aynı zamanda yürümesini de sağlar. Ayaklarımız artık toprağa sağlam bir şekilde basabilmek için parmakları bükülebilen ellerimizi kullanmıyor. Sonuçta, ilerlemek için ayağa kalkmış olduk.

Bu çok sıradan ve bildik olay gizemini koruyor. Aşinalık kazanıldığı için kapalı bir kutu. İyi bilinen şeyler çoğu kez sorgulanmaz. İşte dikkat edilmesi gereken nokta budur.

Başlatılan ve durdurulan düşüş

Balkondan bir kez daha bakalım. Ne harika bir bale! Ne tuhaf bir tarzı var yoldan geçenlerin; bir ayağını ileri atıp yere koyuyor, hemen sonra diğer adımını atıyor, daha sonra sıra tekrar ilkinde geliyor ve sıra yine ikinciye... Yukarıdan bakılınca, ayak yere her konulduğunda sanki yavaş bir süpürme hareketi yapmak istiyormuş gibi görünüyor. Kollar ne yapıyor? İyi bakın; bazıları onları sallıyor, diğerleri aşağı yukarı sabit tutuyor ama gövde her zaman ayakların hareketini dengeliyor.

Bu hareketi birlikte düşünüp ne kadar zaman alacağına bir bakın. Şu apaçık gerçek gözünüzün önünde belirecek; yürüme düşmenin bir başlangıcı ve tetiklenmesidir. Sürekli bir şekilde önce tahrik edilen hemen sonra engellenen, tekrar başlatılan ve tekrar engellenen bir düşmenin... Bir ayağı diğerinin önüne koymak; neredeyse düşmek, tutunmak, hemen hemen tekrar

düşmenin eşiğine gelmek ve mütemadiyen tekrar tutunmaktır. Yürüme hareketi bu sürekli başlatılan ve durdurulan düşmenin bir ürünüdür. Bunu biz sezgisel olarak biliriz. Her gün yürümemize rağmen, çoğumuz neredeyse hiç düşünmeyiz.

İnsanoğlunun bu eşsiz yürüyüşünü aşına olduğumuz için fark edemeyiz. Hiç düşünmeden yolda ilerleriz. Bu birbiri ardınca yinelenen hareketler boyunca o kadar istikrarlı olmuş ve bu dengeyi bozma-tekrar kurma oyununu o kadar iyi oynar hale gelmişizdir ki, temel mekanizmayı gözden geçiririz. Dimdik durup denge bozulması ve yere düşme hissine kapılmadan sadece adımlarız. Oysa bu o kadar basit değildir.

Yoldan geçen ve düzenli bir salınımı olan yayalara tekrar bakınız. Yukarıdan bakıldığında vücutlarının yukarı tarafı adeta hareketsizmiş gibi bir izlenim verirler. Önlerinde bulunan görünmeyen bir objeyi itiyorlarmış gibi birbiri ardınca, önce bir ayağı sonra diğerini öne doğru atarlar. Bazıları hızlı gider, bazıları yavaş. Bazıları da kalçalarını sallaya sallaya diğerlerinden daha zor bir şekilde yer değiştirirler. Yaşlılığın getirdiği rahatsızlıkların veya fazla kilolarının ayak bağı olduğu kişiler de vardır. Fakat hepsi yürürler.

Daha hızlı veya daha yavaş, zarif, zayıf, kilolu veya ağırlığından dolayı sürüne sürüne ve zahmetli bir şekilde... Nasıl olduğu pek de önemli değil. Aslında hepsinin taktiği aynı ve siz bunu tabii ki önceden biliyordunuz ama unuttunuz; düşmenin sürekli başlamasından durmasına ve dengenin mikro düzeyde bozulmasından tekrar sağlanmasına geçişin vuku bulması, ayrıca diğer ayağı ileri atıp öne doğru düşmenin başlatılması. Diğer ayak öne salınım yapınca yayalar önceki ayağı ileri atıp kendilerini düşmekten alıkoyarak dengede kalırlar. Böylece sürekli tekrarlanan bir düzeltme ve iyileştirmeye sonuçlanan bir düşüş taslağına, eskizine sahip olunur.

Tarifimden şüphe duyanlara insanoğlu tarafından daimi bir şekilde başlatılan-durdurulan bu düşme hareketini fark edenin ilk ben olmadığımı söylemeliyim. Diderot ve d'Alembert Ansiklopedisi'nin "yürüme" adlı makalesinde Jaucourt şö-

valyesi bu ilginç durumun altını çizmişti.¹ Daha yakın dönemde bu konunun en iyi uzmanlarından biri de şöyle yazmıştı; “Yürüyüş, her adımında insan vücudunun bir felaketin eşiğinden döndüğü emsalsiz bir aktivitedir. İnsanoğlunun iki ayak üzerinde yürüme şekli aslında bir felaket potansiyeline sahiptir, çünkü ayakları birbiri ardınca öne doğru iten bu ritmik hareket, insan iskeletinin kırılmasını önler.”²

Anlattıklarımın gerçekten şüphe duyuyorsanız, benim ve bu yazarların insanları kandırdığını söyleyebilirsiniz. Kabul ediyorum, herkes tarafından paylaşılan bir hata her şeye rağmen bir doğru yapmaz. O halde şu basit deneyi yapınız.

Ayaklarınızı birleştirip doğrulun ve hareketsiz durun. Sağ ayağınızı ileri atın ama hemen yere koymayın. Yani ilerlemeyin. Yürümeye başlamak için bu ayağı yere koymak gerek. Ama nasıl? Sağ ayağınızı büyük bir hamle yapmadan fazla uzağa değil hemen önünüze koyduğunuzu düşünün, bu durumda bir ayağınız önde olacak şekilde iki ayak üzerinde hareketsiz kalmış olursunuz. Şimdi de tüm vücudunuzla birlikte hamle yaparak sağ ayağınızı daha da ileri attığınızı hayal edin. Böyle bir durumda iki ihtimal var. Eğer, sol ayağınızı da onun peşinden ileri atmazsanız, ayakta duramaz düşersiniz. Sol ayağınızı öne attığınızda ise düşmekten kurtulursunuz. Yani, yürümeye başlarsınız.

Bizi ileri doğru götüren, sağ ve sol ayaklarımızın yaptığı bu ikili harekettir. Oysa bu hareket çok özeldir; kendi kendisiyle çelişir ve kendine engel olur, kendini yok etmeyi veya daha ziyade sürekli olarak kendisiyle mücadele etmeyi bir türlü bırakmaz, ama aynı zamanda da kesintisiz bir şekilde kendini idame ettirir. Dengede kalmak için kendimizi dengesizliğe doğru atmadan vazgeçmeyiz; dengesizlikte denge. Dengesizliği besleyerek, dengesiz kalarak ve onu organize ederek yer değiştiririz. Bu şekilde yürüme, bizi karakterize eder.

Olay anlaşıldı. Tekrara lüzum yok. Daha fazla düşünmeyelim.

¹ Diderot ile ilgili alıntının yer aldığı bu metni, kitabın 119-124. sayfalarında okuyabilirsiniz.

² John Napier, “İnsan Yürüyüşünün Antikitesi”, *Scientific American*, Nisan 1967.

Hayır! Aksine, bunun üzerine kafa yormayı teklif ediyorum. Bu gözlemi biraz daha derinleştirelim; yürüme, başlatılan-durdurulan, tetiklenen-tekrar durdurulan minik bir düşmedir. Yürüme aksiyonunu daha net görmek, sorgulamak, başlatılma ve engellenme şeklinde devam eden ve ani bir düşme eskiziyle yapılan bu ilerleme şeklinin neler ihtiva ettiğini keşfetmek istiyorum. Mümkünse üzerinde durmadığımız için sık sık göz ardı ettiğimiz birtakım sonuçlara da ulaşmayı arzuluyorum.

Karmakarışık bir sürü soru ortaya çıkıyor; gerçekten bir düşüş var mı? Düşmeyokda sadece bunun tetiklenmesi mi söz konusu? Sallanma, sürekli olarak düşüşten sakınma ve dengede durma faaliyetlerinden oluşan bu yer değiştirme şekli neden tercih ediliyor? İnsanoğlu için bunun bir anlamı var mı? Vücudumuz, dilimiz, düşünce biçimimiz ve yaşamımız için bir anlam ifade ediyor mu? Şüphesiz ki evet. Ama nasıl?

Sadece bir adım

Sırasıyla ilerleyelim. Ortada sorgulanacak çok fazla şey olduğunda, tempoyu düşürmek gerekir. Aksi takdirde, sorular birbirinin üzerine binerek katlanır, birbirine dolaşır ve çözülmez bir yumak haline gelir. Aslında birbirinden oldukça farklı faaliyetleri “yürüme” olarak adlandırıyoruz, öncelikle bunun ayrımının yapılması gerekir. Dolayısıyla, tekrar en basitinden başlamak istiyorum; yürümek için kaç adım atmak gerekir? İki mi, üç mü? Yoksa binlerce mi?

Birkaç adım atmayı başarır başarmaz, bir bebek için yürümeye başladı denir. Fakat bir yetişkin, gezinti yapmaz, hiçbir doğa yürüyüşüne katılmaz, basit bir yürüyüşe bile rıza göstermezse, onun yürümediği kabul edilir. Bu, bir açıdan doğrudur. Ancak başka bir açıdan ise kesinlikle yanlıştır.

Yürümenin tekâmül etmiş bir faaliyet olması gerektiği sonucuna ulaştık. Saatler sürecektir intikal mesafeli yürüyüş gruplarına kaydımızı yaptırarak. Kır, dağ veya sahil “yürüyüşüne” de bu şekilde katılacağız; yürüyüş, sanki ilk insanın bir davranış şekli ve varoluş mücadelesinin olmazsa olmazı değil de, kendi-

liğinden var olan ve yapılmış olması gereken özel bir faaliyetmiş gibi.

Hemen hemen tüm yer değiştirmelerin makineleşme sayesinde motorlu araçlar kullanılarak gerçekleştirildiği toplumlarda, yürüme faaliyetinin bu şekilde (olması gereken özel bir faaliyetmiş gibi) algılanması, anlaşılabilir bir husustur. Fakat eski toplumlarda ve bugün bile dünyanın bazı bölgelerinde, benzer bir ayırım mevcut değildir. Yer değiştirme, bir yerlere gitme, avlanma, toprağı işleme, seyahat etme ve birilerini ziyaret etme faaliyetleri her zaman –bir ya da birkaç saat veya bazen de tüm günü kapsayacak şekilde– yürümeyi gerektirir ve bu, yaktan evin kapısına gitmek kadar kolay bir faaliyettir.

Eski toplumlardaki bu durumun aksine günümüzde metrodan uçağı, trenden arabaya kadar değişen bir yelpazede ayakta veya oturarak seyahat eden biz, bazen kendimizi tümüyle yürüyüş faaliyetine adanmak zorunda gibi hissederiz. Yürüyüş, devam ettirildiğı ölçüde bizi yakalar, tutsak eder, jestlerimizi, nefes alış-veriş ritmimizi ve kalp atışlarımızı değiştirir. Düşüncelerimizi de farklı bir şekilde etkiler. Başlı başına bir faaliyet olarak yürüyüş, kendimizi kaptırdığımız ve müptelası olduğumuzda, zihnimizde bir seri değişimi tetikler ve dönüşüm yaratan birtakım psikolojik ket vurmalar gibi yeni uyarıcıları harekete geçirir.

Bu uzun yürüyüşe geri dönüş, bizi doğaya, tensel gelişimin yavaşlığına, kasların ve solunum sistemimizin dayanıklılığına tekraryöneltir. Bu yürüyüş bizi tabiata tekrar entegre eder; somut bir şekilde arazideki engebelerin, gerçek uzaklık kavramının ve toprağın farkına varmamızı sağlar. Yürüyüş; kadim, derin ve evrensel ahengi, yer değiştirmenin yorgunluğunu ve bir dağ geçidi veya zirveye kıvrıla kıvrıla ulaşan yolun bir anlığına da olsa ifşa ettiği manzara güzelliğı karşısında duyduğumuz hazzı bize geri verir. İster fiziki, ister psikolojik, ahlaki, edebi ve felsefi olsun, bu uzun yürüyüşün tüm yönleri son zamanlarda büyük ölçüde tekrar keşfedilmiş ve gözlemlenmiştir.³

³ Ekte referans verilen eserlere bakınız.

Fakat yürüyüşün etkileri ile ilgili bu çok yönlü keşif, temel ve evrensel bir sonuca ulaşmıştır; insanoğlunun yer değiştirme metodu, -iki, üç adım, yirmi, yüz adım, sayısı hiç fark etmez- yürüyüşün bizzat kendisidir. Ne kadar evcil, hareketi sevmeyen veya kötürüm denebilecek bir durumda olursak olalım, eğer yataktan doğrulabiliyor, bir koltuğa ve masaya kadar gidebiliyorsak yürüyoruz demektir. Sizi temin ederim, bu durumda bile asgari düzeyde de olsa yürüyoruz demektir, hem de tartışmasız bir şekilde.

Üç adım atmak ile doğa yürüyüşü yaparak üç gün geçirmek arasındaki ayrımın farkındayım. Bu iki faaliyette farklı dünyaların söz konusu olduğunu kesinlikle kabul ediyorum. Bunları nelerin ayırdığını keşfetmek gerektiğini de düşünüyorum. Fakat öncelikle, bu farkı göz ardı ederek ve her halükârda söz konusu olan şeyin, bir ayağı diğerinin önüne koymak suretiyle gerçekleştirilen bu kadar basit ve aynı zamanda karmaşık bir yürüme faaliyeti olduğunu düşünerek işe başlanması gerektiğini savunuyorum. Çıkış yapmamız gereken nokta, tüm harikuladeliğiyle işte bu yürüme gerçeğidir.

Bir bebek yürüyor denildiğinde, yeni ameliyat olmuş bir hastanın yürüyüp yürüyemediği sorulduğunda ve çok yaşlı birinin hâlâ yürüyebilecek durumda olması umulduğunda, hiç kimse bir gezinti veya uzun bir yürüyüş yapılmasını tasavvur edemez. Herkes, basit ve gizemli bir noktadan diğerine bu ayakta yer değiştirme hareketinden bahseder. Bunda ısrarlı olmak gerekir, zira bizi bu tanımlar.

Yürümek, konuşmak, düşünmek... benzer mücadeleler mi?

Biz insanoğlu yürüyen yaratıklarız. Konuşma ve düşünme kadar, yürüyüş de insanı tanımlayabilir. İnsan tüm canlılar arasında bu şekilde yer değiştirebilen tek yaratıktır. İşte bu yüzden bana, insanı tanımlayan yürüme, konuşma ve akıl yürütme olarak ifade ettiğimiz bu kavramları yan yana sıralamak uygun gelmiyor. Bunların muhtemel bütünselliğini incelerken aralarındaki bağlantıları da keşfetmek gerekir. Çünkü görünüşte, yürümek için doğrulmak, bizim türümüz için konuşma ve düşün-

meye izin veren bir davranış halini alıyor. Yani insan yürümeye başladığı zaman, aynı zamanda konuşma ve düşünmeye de başlamış oluyor.

Öte yandan, bu husus bireylere de uygulanabilir. Bir bebeğin ayakta durması, ufacık adımlarla düşe kalka ilerlemeyi başarabilmesi ve basit kelimeleri anlamaya, cisimleri adlandırmaya, kendini ifade etmeye ve zihinsel açıdan gelişmeye başlaması, aşağı yukarı aynı yaşlarda olur. Yürüyüşün insana özgü olduğu ve düşünme ile atbaşı gittiği kabul edildiği takdirde, kendimizi yeni bir düşünme ufkunun önünde buluruz; hangi köprü, iki ayağı üzerinde ilerleyen bir yaratıktan, düşünen ve konuşan bir hayvana ulaşmayı mümkün kılar?

Yürüme, konuşma ve düşünme arasındaki akrabalık bağının bu kadar az fark edilmesi merak konusudur. Bir kâğıdın ön ve arka yüzü gibi bir konumda olan konuşma ve düşünme arasında nasıl bir bağ olduğu çoğunlukla hatırlanır. Aristoteles'in insan tanımını anlamak için birazcık Eski Yunanca bilgisi yeterlidir; "zôon logikon" canlı veya yaşayan, "zôon" hem "konuşan" hem de "düşünebilen" anlamındadır. Ayrıca "logos" konuşma ve düşünmeye işaret etmekte, "logikon" sıfatı ise aynı zamanda "konuşabilme" ve "düşünebilme" yeteneklerine gönderme yapmaktadır. Bu ikisi, yani konuşma ve düşünme, ne birbirinden ayrılabilir ne de ayrı düşünülebilir. Ama ya yürüme? Hikâyemize onu nasıl dahil edeceğiz?

İki ayağı üzerinde yürüyen bir hayvan olarak insanla, konuşan-düşünen bir hayvan olan insan arasında nasıl bir bağlantı var? Aralarındaki münasebeti ortaya koymadan niteliklerini karşılaştırırsak, o zaman bir tarafa yürüyen hayvanı, diğer tarafa da konuşan ve düşüneni koymuş oluruz. Ancak, bu ikisinin niteliklerini sıralamak aralarındaki derin bağ ortaya çıkarmaz. Oysa insana özgü bu nitelikler arasında, en güçlü, en derin, ama hâlâ tam olarak açıklanmamış bir bağ mevcuttur. Ben buna inanmak istiyorum.

Bu kitap, yürüme, konuşma ve düşünme arasındaki bu bağın incelemek üzere kurgulanmıştır. Burada tek ve benzer bir aktivitenin söz konusu olduğundan dem vurmayaacağım –ki bu

açıkça mantık dışı olacaktır. Kesin bir sonuca ve nihai bir çözüme sahip olmasam da, ilerlemeyi sağlayan bu düşme-tutunma hareketi ile diğerlerinin buluştuğu ortak bir noktanın var olduğunu düşünüyorum. Hipotezim; iki ayak üzerinde yürümemiz ile konuşma şeklimiz ve düşünme yöntemimizin altında, ortak benzer bir yapının mevcut olduğu kuşkusuzdur.

Cümleler oluşsun, anlamı gelişsin ve varlık âleminde yayılsın diye konuşurken bir kelimedenden diğerine geçeriz. Her bir kelime sessizliğe doğru akar. Söylemek istediğimiz şey, yitmek, yıkılmak ve yok olmak üzeredir aslında. Cümle henüz başlamışken durursam düşüş gerçekleşir! Fakat hayır, diğer bir kelime anlamı yakalar; yürüyüşteki öbür ayağın öncekini izlemesi gibi... Kurmaya başladığımız bu cümle, birbirini takip eden kelimeler ve anlam/sözdizimi kuralları tarafından tekrar dengeye getirilmeseydi ölebilirdi. Cümlelerimiz bu şekilde ilerler, yürür. Ve konuşma tıpkı yürüme gibi, birbiri ardınca meydana gelen düşüşler, bunların engellenmesi ve bu sürecin yinelenmesi suretiyle ilerler.

Düşünme mekanizması yürümede olduğu gibi mi çalışır? Bunların ikiz oldukları ve aynaya bakarken, yazışma yaparken veya bir suç ortaklığında omuz omuza oldukları fikri, bizi nereye götürebilir? Düşünme, hangi anlamda yere bakmayı bırakır, doğrulur ve ayağa kalkar? Hangi manada adımlama başlar ve ilerler? Bu nereye gitmek içindir? Düşünme niçin bir hareket ve bir seyahat şeklidir?

Atılacak bir adım, düşünme ve yürümenin özdeş yapısının bir hipotezi olarak ortaya çıkar. Yürüme gibi düşünme de, neredeyse düşerek ve tekrar tutunarak mı oluşur? Tekrar var olmak için yok olmayı göze alarak mı? Düşünce ve fikirlerimizin rasyonel bir inceleme ve eleştirisinin yapılması, bu düşünce ve fikirlerimize çelme takmanın muhtemel bir yoludur. Düşüncelemimize yönelik itiraz ve eleştirel analiz, dengemizi bozarak kesin bir şekilde inandığımız şeyler karşısında bocalamamıza sebep olur. Bir düşünceyi sorgulamak, öncelikle onun kendine olan güvenini kaybetmesine neden olmaktadır. Fakat düşünce kendini savunup tekrar tutunur, yeni bir itirazla karşılaşmadan

önce, biraz uzakta bir başka dayanak noktası daha bulur ve bu böyle devam eder.

Düşüncelerimiz de bu anlamda yürür. Düşünceler sınındığında –ki bu sınımanın en yüksek derecesini felsefe oluşturur–, düşüncelerin ilerleme ve öne doğru kaçış şekli, yürüme faaliyetinin özünü teşkil eden, harekete geçirilen ve üstesinden gelineen dahili tezada çok benzer. Yürüme ve felsefe, şüphesiz birbirine benzeyen daimi bir düşme ve toparlanma hareketi yapar. Düşünce, felsefenin en iyi sınama şeklini teşkil eden bu süreçte, kendisinin yok olma riskini tahrik eder ve buna karşı yeni hamleler geliştirip yılmak bilmeyen bir karşı koyma arzusuyla mücadele ederek gelişip ilerler.

İlerleme parkurunun uzunluğu pek önemli değildir. İster üç saniye, ister üç gün sürsün, hareket başlar başlamaz yürüme veya düşünme de başlar. Felsefi düşüncede, seyyahların bir ömür boyu yaptığı gibi büyük ve uzun yolculuklar gerçekleştirerek üzerinde kafa yorulan meseleyi derinleştirmek mümkündür. Fakat normal bir düşünme şeklinde, şimdiki hareketlerimiz ve niyet ettiklerimiz ile ortaya çıkabilecek durumlara karşı, dakikalık, saatlik ve haftalık zaman dilimlerinde vermeyi planladığımız basit yanıtlar da söz konusu olabilir. Her halükârda düşünme ve yürüme birbirine benzer. Gelişmek ve daha ileriye gitmek için, düşünme de kararsız bir denge vasıtasıyla ilerler.

Metafordan daha fazlası

Akıl “yürütme” ve meselenin “yürümesi” ifadelerindeki yürüme kelimelerinin metaforik kullanımı ile gerçek ve cismani bir yürüme arasında doğal olarak fark vardır. Bu ayrımın ortadan kaldırılması gerektiğini iddia etmiyorum, aksi takdirde zihnen yürüme ile gerçek bir yürümeyi aynı kefeye koymuş oluruz. En basit tecrübeler bile aslında durumun böyle olmadığını göstermektedir; Rodin’in Düşünen Adam’ı, yürüyen adam değildir. Ama bu tür konuşma şeklinin, basit metaforlardan daha fazlası olduğu savını destekliyorum. Bu metaforlar yürüme, konuşma ve düşünme ile ilgili ortak bir gerçeğe işaret etmektedir. İşte benim hipotezim de budur.

Metaforlarla yetinmek; diğer faaliyetleri anlatmak için karşılaştırma ve analogi yaparak doğrudan yürüme ile ilgili kelimelerin kullanılmasını varsaymaktır. Fakat benim kanaatim bunun daha basit olduğu yönündedir. İnsanın, yürüme, konuşma ve düşünme gibi temel özellikleri arasında gerçekten güçlü bir ilişki bulunduğu ve bunların düşme-tutunma-tekrarlanma gibi ortak bir vasma sahip oldukları kabul edilirse, insanoğlunun görünüşte birbirine benzemeyen bu aktivitelerinde gerçek bir ortak formun var olduğu sonucuna ulaşmak gerekir. Normal olarak, bu aktivitelerin kendilerine has karakterleri belirgin, yöntemleri farklıdır. Ama “bir şey” bunları bir araya getirir. Yürürken, konuşurken ve düşünürken bir açıdan aynı şeyi yapıyoruz. Bu noktada, beynin yapısı ve evrimin kısıtları gibi konularda “ne” ve “niçin” sorularını açık uçlu bırakıyorum. Ancak, bilinmeyi ifade eden X’in varlığı ile yetineceğim.

Bahse girerim ki, yürüme ve felsefe, bize birbirleri hakkında öğrettikleri kadar, bu X konusunda da bir şeyler söyleyebilir. Aslında ikisi arasında, bir yakınlık, tasarım benzerliği ve yapısal bir analogiden daha fazlası vardır. Karşılaştırılabilir çalışma tarzları ve birbirleriyle ilişkili olma şekilleri, yürüme ve felsefi düşünmede ayırt edilecek ölçüde belirgindir.

Felsefe, cesurca ifade etmek gerekirse her zaman “yürüme durumundadır”. Bu tabii ki, “bozuk” veya “kırık” olmanın tersi olan “çalışabilir konumda olma” anlamında değildir.⁴ “Yürüme durumunda” olma deyimi, yürümedekine benzer bir çalışma şeklinin varlığı (düşerek ilerleme, mükerrer bir şekilde düşmenin engellenmesi ve sürekli tekrar başa dönme ve yinelenme) nedeniyle, felsefenin mevcudiyetini devam ettirebildiğine ve ilerleyebildiğine işaret eder.

Bu sezgiyi incelemek ve neler yapabileceğini keşfetmek için filozoflar ile yürüme arasındaki ilişkiye bir bakmak gere-

⁴ “Yürüme durumunda” ifadesi metinde “en état de marche” olarak geçmektedir. Bunun iki anlamı vardır; ilki bizim yukarıda da kullandığımız anlamda, yürüyor olma/yürüme durumunda olma, diğeri ise bir makine veya cihaz için bozuk olmama, çalışabilir konumda olma manasındadır. Yazar, “bozuk”, “kırık” ve “çalışabilir olma” derken ikinci anlama gönderme yapmaktadır. (ç.n.)

kir –ki bu durumda genel olarak düşünceye giden yol hakkında da bilgi edinebiliriz. Filozof, elbette düşünce dünyasının tekeli değildir. Fakat yüzyıllar boyunca filozoflar, düşünce hayatının çerçevesini çizmiş, ana taslağını oluşturmuş ve çalışma usullerini ortaya koymuşlardır. İşte bu yüzden, yürüme ve düşünme arasındaki ilişkiyi somut olarak inceleyebilmek için “yürüyen” filozoflara hep birlikte bir göz atacağız.

Hareketleri irdelemek

Antik Çağ’dan günümüze değin, filozofların gezinti yaparken düşündükleri ve konuştukları birçok sahne vardır. İlerleme için vücutlarının yaptığı düşmenin başlaması ve engellenmesi faaliyetlerinin eşliğinde filozoflar, ortak bir aktiviteyi yansıtan söylevler vermektedir. Aslında onlar, önerme, analiz, tartışma ve düşüncenin adım adım ilerlemesini, fiziki ilerlemedeki yürüyüş ve yürürken sendelemeden ayırt etmezler. Bu konuşan-yürüyen veya yürüyen-konuşan filozoflar, arzu edildiği gibi düşüncelerini yazılı veya sözlü ifade ederken “yürümeye” bağlı bir ilerleme metodunu kullanırlar.

Yürüyen filozofların portreleri ve felsefedeki yürüme sahnelerinin analizi, bu düşünürlerin sadece bir ayaklarını diğerinin yanına ne şekilde koyduklarından ve fiziki yürümeleri ile entelektüel ilerlemeleri arasında nasıl ustaca söylevler verdiklerinden bahsetmez. İnanıyorum ki, filozofların nasıl ilerlediklerini ve nasıl yürüdüklerini dikkatlice incelersek, muhtemelen bunların felsefi düşünme şekline ilişkin esasları da tespit edebiliriz. O zaman, “filozofların nasıl yürüdüğü” her anlamıyla ortaya çıkacaktır.

Bana öyle görünüyor ki, yürüyüşün sağladığı bu öngörü, yürüme ile düşünmeyi birçok farklı şekilde birleştiren sıra dışı, her yerde var olan seri ifadeden ayırmamak gerekir. Felsefenin gelişim süreci boyunca, düşüncenin “ilerlemesi”, doktrinin “gelişmesi” ve aklın keşfetmesini temin eden “adımların” atılmasının sürekliliği sabitlenmiştir. Düşünceye giden güzergâhı belli etmek için (yoldan çıkmak için değil), “patika”, “rota” ve “seyahat” kelimeleri sürekli olarak hatırlanmıştır.

Öyle veya böyle, bilinçli olalım veya olmayalım, mekânsal yer değiştirmemiz ve yürüyüş şeklimiz gibi, düşüncelerimiz, entelektüel arayışımız ve bilişsel gelişimimiz sürecinde sürekli olarak felsefeye başvururuz. İnsanoğlunun tekâmülü boyunca, söz ve düşüncenin derinlere demir atmış ağır çapası, gerekli dikkat gösterilir gösterilmez su yüzüne çıkmaya başlar.

O halde, yürüyen filozofların nasıl hareket ettiklerini daha detaylı bir şekilde görebilmek için onları izleyeceğim, vücut hareketlerini ve seyahatlerini takip edeceğim. Yürüme ve felsefeyi (bazen bu ikisi farkında olmadan) bir arada tutan sıkı bağı açıklığa kavuşturmak için, ilerleme, akıl, tarih, insanlık ve yürüyüşten bahseden filozofları da dinleyeceğim. Aynı zamanda, yürümenin düşünceye etkilerini araştırıp, bu etkinin derecesini belirlemeye çalışacağım. Bir an değil, ama belki saatler veya günlerce sürebilecek bir yürüme olgusu, düşünmeyi nasıl etkiler? Felsefi tutumu nasıl değiştirir?

İşte temel prensip; “Bana nasıl yürüdüğünüzü söyleyin, size nasıl düşündüğünüzü söyleyeyim.” Yürüme ve gezinti yapma şeklini gözleyerek, düşüncenin bir eskizini çıkarmaya çalışacağım.

Haydi, durağan, hareketsiz filozofları düşünmeyi bırakalım. Onlar, masalarındaki kitap, kâğıt, kuş tüyünden kalem veya bilgisayar klavyeleriyle kendi çaplarında derin derin düşünür ve yazarken, elbette sürekli oturmayacaklar. Durağan bir şekilde, bir salonda ders vermek zorunda da değiller. Filozofların bu donuk ve ruhsuz tasviri modern döneme özgüdür. Antik Çağ, Yunan dönemi veya Romalı filozoflar, sık sık felsefeden konuşarak yürüyüş yaparlardı. Ama onlar yalnız değillerdi. Ortaçağ düşünürleri sürekli, Rönesans düşünürleri ise büyük ölçüde yürüyerek seyahat ederlerdi. Aslında modern filozoflar da bundan geride kalmadılar; ya münzevi seyyahlara dönüştüler veya kalabalığın en önünde yürüyen kılavuzlar haline geldiler. Farklı stiller, farklı çağlar. Fakat adım adım ilerlemeyi kafalarına takmadan.

Artık fazla kelam ettik. Şimdi birlikte yürüme zamanı.

İLK GEZİNTİ
ANTİK ÇAĞ
YÜRÜYÜŞÇÜLERİ
EŞLİĞİNDE

Yürürken kafa yorar,
Gezinirken tartışır,
Bir aşağı bir yukarı
mekik dokurlar.
Atina ve Roma filozofları,
Gerçeğe ulaşmak için konuşur,
Veya bunun mümkün
olmadığını ilan ederler.

Tüm eski filozoflar yürürken mi düşünür? Hayır. Bu bir şehir efsanesi veya daha ziyade gerçeğin çarpıtılmış bir ifadesidir. Zira onlar, okumak veya bir şeyler kaleme almak için çoğunlukla oturuyorlardı. Topluluğa veya talebelerine ders verirken de hareketsizdiler. İster Eski Yunan, ister Romalı olsun, Antik Çağ düşünürleri sürekli yürüyüş yapmıyor, ama modern düşünürlerle göre çok daha fazla yürüyorlardı. Daha sık ve farklı bir şekilde. Çünkü öncelikle, uzun yolculuklar gibi küçük yer değiştirmelerin de çoğu kez yaya yapıldığı farklı bir dünyada yaşadıkları için bu böyleydi. Tüm Antik Çağ döneminde, deniz yolları hariç tutulursa, ordular yaya, ticaret de adım hızıyla ilerlerdi. Ve fikirler de, bunları yürütenin ilerleme ritmine göre yol alır, geliştirdi.

İşte bundan dolayı Antik Çağ filozofları yürürken düşünür, konuşur ve muhakeme ederlerdi. Onlar aynı zamanda, yürüyüş tarzının neler anlatabileceği konusunda bizden daha fazla duyarlıydılar. Yürüyüş tarzı derken, adımlarını daha fazla açma yolları, kolların hareketi, kafanın duruşu ve yürüme hızını anlıyorlardı.

Bu yüzden, onlardan bazılarıyla yürüyüş yaparken, bu filozofların yer değiştirme tarzlarına dikkat etmek ve yürüyüşlerine ilişkin detayları irdelemek gerekir. Belki de farkına varmadan bazı önemli gerçeklere ulaşırız. Çünkü bu küçük hareketlerle tek tük atılan adımlar, Antik Çağ felsefesinin temellerini oluşturur. Yürümeyi şiirde anlattığı için gerçekten yürümeyeninden, bilgelerin vatanlarının olmadığını bildiği için dünyayı yürüyerek katedenine kadar bazı filozofları Antik Çağ yolculuğunda izlemek gerekir.

EMPEDOKLES'İN GİZEMLİ SANDALETİ

Bronz sandaletlerini giyer ve iki tekerlekli atlı arabasıyla yer değiştirir.
Paradoks olan gerçekten yürümemesidir. Acaba neden?

Sandaletinin bronzdan yapıldığı söylenir. İlginçtir; Empedokles yanardağın alevlerine kendini bırakarak intihar ettikten sonra, sandaleti kraterden geri fırlatılır.

Bu inanılması güç ve dokunaklı hikâye modern bir mit haline gelmiştir. Romantik büyük Alman şair ve filozofu Novalis, Empedokles'in sandaletlerinin şarkısını söyler. İğneleyici kinayeleriyle övünen psikanalist Lacan, insanoğlunu “ölüm-için-bir varlık” diye tanımlayan Heidegger'in tezini doğrularcasına, bu düşünürü intihara meyilli bir figür haline dönüştürür.

Ancak Empedokles'in hayatını gerçekten nasıl sonlandırdığı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Antik Çağ'dan beri bu konu hakkında birçok hikâye üretilmiştir. Kanıtlar, özellikle Diogenes Laertios tarafından aktarılanlar, Empedokles'in mezarının yitik oluşu karşısında talebeleri ve çağdaşlarının hayrete düştüğünün altını çizerler. İşte, doğruluğundan emin olduğumuz tek veri budur.

Mezarı önemli değil. Fakat bu olay gizemlidir, çünkü Empedokles meşhur biridir, aristokratik ve soylu bir ailenin üyesidir, Sicilya'da büyük bir nüfuza sahiptir. Üstlendiği diplomatik ve politik görevler, rüzgârın durdurulması ve vebanın önlenmesi gibi kenti için yaptığı harikulade işler, yaşadığı şehir olan Agrigente tarihinde onun önemli bir yer edinmesine neden olmuştur. Bundan dolayı kabrinin bilinmesi, ziyaret edilmesi ve onurlandırılması beklenirdi.

Ancak görünüşe göre hiç kimse Empedokles'in nereye gömüldüğünü bilmiyordu. Bu gizem birçok hikâyeye konu oldu. Kor haline gelmiş lavlara ölümüne atlaması ve sandaletinin

volkandan geri fırlatılması hikâyesi en bilinenidir, ancak tek hikâye bu değildir. Bir diğer hikâye, Empedokles'in gözden kayboluşunu, Tanrı'ya yükselişi ile açıklar; öldüğü sanılan bir kadını tekrar hayata döndürdükten sonra bir kenarda uykuya dalmıştır. Sabahleyin kimse onu bulamaz. Bir hizmetçisi, "gecenin ortasında olağanüstü kudrette bir ses duyduğunu ve daha sonra doğrulduğunda ise kutsal bir parıltı ve meşale ışığından başka bir şey görmediğini" anlatır.

Yani Empedokles'in yürüyüp gittiği görülmez. O, kaçırılarak göğe tutunmuş, dünyadan çekilmiş ve arşa tırmanmıştır. Gözlerden uzaktadır artık. Veya erimiş haldeki lavların içinde yok olmuştur, sadece sandaleti volkandan geri fırlatılmıştır. Diğer yandan ölümünden önce, ataları gibi doğduğu ve yaşamını geçirdiği Sicilya'da dolaşırken kullandığı şey, iki tekerlekli atlı arabasıdır. Bence burada paradoks; (felsefe âlemindeki) yürüyüşümüzün görünüşe göre bir ayağını diğerinin önüne koymayan biri ile başlamış olmasıdır. Evet, Empedokles'in ayağı sanki yere değmiyor gibidir.

Sandaletin hikâyesi düşündürür. Bu şair-düşünür, muhtemelen devasa Etna yanardağına hiç gitmemişti. Şüphesiz kraterlerin varlığından bile haberi yoktu; zira eserinin hava ve ateş ile ilgili bölümlerinde, dünyanın işleyişini anlatırken bundan bahsetmemiştir. Şaşırtıcı olan şey, Empedokles'in bu sandaletindedir. Bazı metinlerde çoğul, bazılarında tekildir. Ama Etna'nın bir mi yoksa iki sandaleti mi geri fırlattığını araştırmak yerine, onun bronzdan yapılmasına şaşmak gerek. Bu gizemli objenin neresi bronzdandır? Pençesi mi? Mümkün değil, çünkü böyle bir ayakkabı tabanıyla nasıl yürüyebilirsiniz? Derin su dalgıçlarının ayak tabanlarındaki kurşun gibi, ağır, kaskatı, eğilmez bükülmez bir ayakkabı tabanı, yürüyüşü korkunç derecede katlanılmaz yapar. Şüphesiz sandaletin bronzdan yapılması, onun nadir bir şey olduğunu vurgulamak içindir. Bu nadidelik ona asalet kazandırır. Ebedi kalacak bile olsa, bronzdan bir sandaletin kullanışsız olduğu düşünülür. Böyle bir sandaletle her zaman yürünebilir. Veya hiçbir zaman? Her halükârda gerçek yürüyüşe engeldir.

Problemi tersinden ele alalım; o halde, fiziki yürümenin düşünürlerin zihnini sürekli meşgul ettiği bir zamanda, felsefenin başlangıcında, Empedokles'in neden bronzdan sandaletiyle iki tekerlekli atlı arabasına binerek yer değiştirdiği sanılır? Neden, arkasında yürümeyi zahiren zorlaştıran bir obje bırakarak gözden kaybolmuştur?

Bu gizemi kavramaya biraz daha yaklaşmak için Empedokles'in kim olduğunu ortaya koymak gerekir. O, filozof olduğu kadar bir sihirbazdır da. Şarkısının, dinsel ve rasyonel sözler arasındaki bir sınırdaki yer aldığı kabul edilir. Varlık ve doğaya olağanüstü güçler atfeden bilge düşünürler grubundandır. Marcel Detienne'in "gerçeğin üstadları" olarak tanımladığı bu düşünürler, doğrusunu söylemek gerekirse felsefi düşüncenin doğuşundan önce Antik Yunan düşünce hayatını ele geçirmişlerdir. Tekrarlamak icap ederse, Empedokles'in rüzgârı durdurduğu, salgın hastalıklara son verdirdiği, yağmur yağdırdığı vs. düşünülür.

Çünkü dünyanın nasıl yürüdüğünü (işlediğini) bilmektedir; iki ayağı üzerinde birbiri ardınca sürekli ayaklarını ileri atarak... Doktrini aslında, evrensel varlık içindeki Aşk ve Nefretin birlikteliği üzerinedir. Aşk dediği şey, sadece iki sevgiliyi birbirine çeken arzu, erotizm ve tutku hisleri değildir. O, sadece âşık-ları değil, biri diğerini çeken, her şeyi bir araya getiren, birleştiren ve bağlayan kozmik güçlerin toplamıdır.

Empedokles'te Aşk, bağlayan ve birleştiren ve böylece dünyadaki tüm elementleri bir arada tutan gücün adıdır. Aksine, Nefret ise bağlantıları koparan, parçalara ayıran ve dağıtan bir gücün...

Aşk durmadan birleştirir, nefret ayırır. Bu iki karşıt güç, dönüşümlü bir şekilde dünyayı, canlıların tarihini, insan ve hayvanların yaşam mücadelesini yürütür, yönetir. Bu zıt güçler, daimi bir devinim ile her şeye nüfuz ederler.

Dağılma ve toplanma arasında nihayetsiz bir şekilde gidip gelen dünyanın bu yürüyüşü, dengemizi bozan ve hemen tekrar toplanmamızı sağlayan fiziki yürüyüşümüzü hatırlatır. Empedokles, iş kozmik düzene gelince insan yürüyüşüne ait pren-

siplerin sırasını mı değiştirmiştir? Belki de öyle. Bizim için yürüme, düşme ve tekrar toparlanma arasındaki daimi çatışmanın bir sonucuysa, kozmik yürüme de Aşk ve Nefret adı altında, toplanma ve dağılma arasındaki mücadelenin bir sonucudur. Dünya, var olmaya devam edebilmesi için, tüm elementleriyle durmaksızın bir araya gelir ve dağılır. Kozmos da, Empedokles'e göre, bizim düşme ve tekrar toplanmayla yürümemiz gibi, toplanma ve dağılma arasında yürür, ilerler.

Sihirbazın ortadan kaybolmasını bu açıklar mı? Belki de. Bu proto-filozof, dünyanın nasıl yürüdüğünü gösterdikten sonra gözden kaybolmuş olabilir. O, işin özünü söylemiştir. Artık kenara çekilebilir. Bundan böyle kendi yürüyüşü ile dünyanını kesişmiştir. Hakikatin sözüne dönüştükten sonra, geride sembolik bir şeyi, sandaletini bırakarak ortadan kaybolmuştur.

Bu sandalet neyi simgeleyebilir? Belki de, sanki onun adımlarıyla ilerleyebilmek için giymek zorunda olduğumuz bronzdan sandaletiyle iyi kötü onun yolundan yürümemizi sağlayan şiirini.

Açıkçası bunlar, sadece varsayımlardır. Hayal de olabilir. Bu derme çatma şeyler, puslu bir havada yapılan yürüyüşler veya yanardağdan çıkan gaz ve su buharları gibidir. Bu, başka şekillerde de tasavvur edilebilir. Reenkarnasyona inanan Empedokles, balıktan bir memeliye, insana geçtiğini ve tanrı olacağını anlatır... Belki bu nasıl kolaylıkla gözden kaybolduğunu açıklayabilir.

şimdi de daha yalın bir şekilde yürüyen, konuşan ve düşünen Antik Çağ filozoflarına katılma zamanı.

PROTAGORAS'IN GİDİŞ GELİŞLERİ

Dikkatli dinleyicilerle çevrili düşünce tüccarı yürüyüş yapar, geri döner, zıt yönler için tekrar ayrılır ve bu böyle devam eder. Sokrates ise müstehzidir.

Sokrates, arkadaşlarıyla birlikte, şöhreti müşterileri cezbeden Protagoras'ı görmeye karar vermiş. Tatlı dilli bir laf cambazı olan bu kişi, bir düşünce tüccarıdır. O, kişisel gelişim yollarıymış gibi sunulan sözde bilgiler satmaktadır, ama diğer insanları ve toplulukları etkileme yolları konusunda da pazarlayacak bir şeyleri vardır. İşte bu konunun üzerine gitmeye değer.

Sokrates ve arkadaşları yürümeye devam ederler. Hakkında biraz daha bir şeyler öğrenmek ve nihayet herkesin bahsettiği bu Protagoras'ın kim olduğunu keşfetmek için acele ederler. Bilhassa onun ne öğrettiğini anlamak ve bu anlattıklarının doğru olup olmadığı konusunda bir karara varmak istiyorlardır. Atina'nın ara sokaklarından geçerlerken adımlarını hızlandırırlar.

Nihayet varırlar, fakat küçük grup beklemek zorundadır. Zengin Atinalı Callias'ın kapıcıları, Sokrates ve arkadaşlarından önce içeriye tüm sofistlerin yaptığı gibi bildiklerini satmaya gelen yarışmacıları alırlar.

Bu gezgin bilgi tüccarları Protagoras gibi yarı bilgin, yarı hukukçu olarak adlandırılır. Bunlar, belagat profesörlüğü ve ahlakçı filozofluk arasında bir gider bir gelirler. Buna bir tür Antik Çağ akıl hocalığı da denebilir. Zaman zaman zengin olduğu da görülen bu akıl hocaları, geçimlerini genç aristokratlara konuşma sanatını öğreterek sağlardı. Yani aristokratlara bulundukları meclisi ayartmayı ve Atina politik sisteminde güce ulaşmayı öğretirlerdi.

Sofistler gerçekten dinleyicilerin desteğini temin etmek

ve onları ikna ederek kendi bakış açılarına getirmek için etkili teknikler öğretmekle övünür. Ancak bunu, söyledikleri gerçeklerle değil, kullandıkları kelimelerin baştan çıkarıcı gücü sayesinde yaparlar. Retoriği (belagati) kullanmak suretiyle kesin olarak ifade ettiği şeyler, başkalarının söylediklerinden daha doğru görünür. Böylece, gerçekte haksız bile olsa muhatabını ikna etmeyi başarır. Sofistler ellerinde iyi bir ücret karşılığında pazarlamak üzere olağanüstü bir güç bulundurulur. Zira büyük güç orada, bilhassa Atina şehrinde. Orada, mahkemeler ve doğrudan demokrasinin gereği olarak insanların oy kullandığı meclislerde, her şey kelimelerin gücüyle yürür.

Sokrates, Protagoras'la karşılaşmak ve ona eşlik eden kalabalığı gözlemek için giriş kapısının önünde beklemektedir. Eve girerek, bir aşağı bir yukarı turlayan ve o günün talebelerinin oluşturduğu sıkışık bir kalabalık grup tarafından takip edilen adamımızı fark eder. Onun hakkında, Platon tarafından formüle edilen şu tanımlamayı yapar; "meydanda yürüyordu ve peşinde Callias ile Hipponicus ve Perikles'in oğulları ve kardeşi Paranos vb insanlar vardı. Kalabalığın arkasından takip eden başkaları da ne konuşulduğunu anlamaya çalışıyorlardı; bunların çoğu belli ki Protagoras'ın şehirlerden geçerken, Orpheus'un sesiyle yaptığı gibi, onun da konuşmasıyla etkileyerek peşine takıp Atina'ya kadar sürüklediği yabancılardı. Ama peşinden gelenler arasında sadece sesinden büyülenenler değil, şarkıcılar da vardı. Protagoras'ın önde oluşuna toz kondurmayan muhteşem bir yürüme şekline sahip bu şarkıcı grubunu görünce büyük mutluluk duydum. Protagoras yanındakilerle birlikte yarım tur atar atmaz, peşinden gelen dinleyicileri düzenli ve ahenkli bir şekilde iki gruba ayrılıyor ve dairevi bir hareket yaparak onun arkasındaki yerlerini alıyorlardı. Bu harikuladeydi."

Elbette Sokrates, bu ifadeleri kullanarak dalga geçiyordu. Ama tam olarak ne ile? Dinleyicilerinin sürekli takip ettiği, olduğu yerde dönüp duran bu sofistin yaptığı balenin anlamı ne olsa gerek?

Orpheus'un çaldığı müzikle tutsak edilip, onun peşinden

giden büyülenmiş hayvanlar gibi, Protagoras'ın sesi ve konuşmalarından da etkilenmiş görünüyordular. İşte, sözleriyle insanları peşinden sürükleyen bir sihirbaza bağlı tutsaklar. Düşünme yetilerini bir kenara bırakarak teslim olmuşlar. Aklın ve mantığın gücüne rağmen, farkında bile olmadan onları yönlendiren bu melodinin yarattığı büyüü tercih ediyorlar.

Onun peşinden giden bu insanlar, Protagoras'ı grubun başında tutmaya özen gösteriyor. O, konuşarak bir oraya bir buraya mekik dokuyor. Gidiyor, geliyor ve herkes onu takip ediyor, bu bale sürekli tekrarlanıyor. Ama kimse, ne bir yere gidiyor ne de evden dışarı çıkıyor. Orada, müzikalin baştan çıkarıcılığı mütemediyen bir döngü halinde yineleniyor.

Protagoras ve dinleyicileri, aynı mekânda ve benzer adımlarla, sağdan sola, soldan sağa giderek, bir yere veya tekrar diğerine yönelerek gerçekleştirdikleri yürüyüşleriyle, sofistlerin beyazın siyah, siyahın da aynı derecede beyaz olabileceği görüşünde olduklarını anlatırlar. Gidiş ve gelişlere göre bu durum, hiç değişmeden değişir; doğru ve yanlış kavramları, aslında birini diğerine tercih etmenin mümkün olmadığı aynı dokumanın ön ve arka yüzünden veya aynı kumaşın içi ve dışından farklı bir şey değildir.

Sofistler, tezleri, argümanları ve temel konularda benimsedikleri tutumlarından oldukça emindirler ancak, bunlar aynı zamanda, yürüyüşleri gibi ileri geri, soldan sağa ve bir yönden başka bir yöne çevrilebilir. Sözlerini ve baştan çıkarıcı teccüssümelerini satarak, gerçeklerden uzak bir şekilde yürür, ama yol almazlar. Bir ayağını diğerinin önüne atarlar, fakat hiçbir seyahati başlatamazlar. Yürürken hareketsizdirler ve hiçbir yöne herhangi bir ilerleme kaydedemezler.

Hikâyenin devamında Sokrates; Protagoras'ı konuşturma ve onunla münazara yapma konusuna gelince, tartışma yapılması için bir yere oturulmasını önerir. "Seninle artık yürümem" der gibidir; hem gerçekten fiziki bir yürüme anlamında, hem de (ikisi arasında) zımnî bir uyuşmamayı temsil eden mecazi manada. "Birlikte yürümeyelim ama hareketlerinde ve balende neyin doğru ve gerçek, neyin ise irrasyonel ve temelsiz ol-

duğunu beraber anlamaya çalışalım. Oturalım, fiziki olarak yere çömelim ama düşüncede ve söz söylemede gerçekten yürüelim ve hakiki bir seyahat başlasın.” Bunlar Sokrates’in söyledikleri değil, onun yaptığı bu müdahalenin bana fısıldadıklarıdır.

Son olarak, Platon’a göre sofistler (gerçek sofistler çok farklıdır, ama bu başka bir hikâyenin konusu) aldatıcı tezahürlerden yola çıkarak, yanıltmayan bir gerçeğe ulaşmaya çalışmazlar. Düşüncede olduğu gibi dil (bilimi) alanında da sofistler, Protagoras’ın bu zengin Atinalının evinde yaptığına benzer şekilde sadece gidip gelmişlerdir. Felsefe ise farklı bir şeydir. Gerçeğe doğru bir yürüyüştür; kendinden emin, ama zaman zaman sancılı hakiki bir yürüyüş. Platon onu detaylı bir şekilde tasvir eder.

PLATON MAHKÛMLARI YÜRÜTÜR

Günlerdir bağı, hareketsiz ve şaşkınlar. Gerçeğe ulaşmaları için serbest bırakılmalı, ayağa kaldırılmalı ve hareket etmeye zorlanmalılar.

Lise öğrencileri Mağara alegorisini (mecazını) mutlaka duymuşlardır. Bu Platon (Eflatun) felsefesinin özü; kurduğu düşünce sistematığının anahtarı ve bizzat batı felsefesinin merkezidir. Fakat önemli bir konu olan atalet ve yürüyüşün, Platon'un temel eserinde hayati bir rolde olduğu hususu genellikle unutulur. Platon Devlet adlı kitabında, mahkûmları mağara da tutsak, sımsıkı bağı, ayakları kelepçeli ve de boyunlarından sabitlenerek başlarını döndüremedikleri bir vaziyette tasavvur eder. Onlar çocukluklarından beri böyle, yürümeden ve hareketsiz bir şekilde yaşamaktadırlar. Dünyadan bihaberdirler. Görüp tanıyabildikleri tek şey, gözlerinin önüne (mağara duvarlarına) yansıyan ve gerçek dünyaya ait nesnelerin bir nevi gölgesi olan resimlerdir. Hikâyenin özü buradadır.

Günümüz benzetmesiyle bu mahkûmlar, izledikleri şeyin bir film olduğunun farkına varamayan seyirciler gibidir. Yansıtılan resimleri ve görüntüleri gerçek olarak algırlar. Onlar için somut olan tek gerçek budur, çünkü sinema salonuna girişlerinden itibaren, projeksiyon odasını, projektörü ve film şeridini yok farz edip dış dünyayı unuturlar.

Platon bizim, duygularımızın yarattığı yanılsamaların (ilüzyon) bir esiri olduğumuzu anlamamızı ister. Ayrıca o, arkalarda, başka bir yerlerde olan ve bulmak zorunda olduğumuz gerçeğin yansıması ve gölgesinden başka bir şey olmayan zahiri bir dünyayı, gerçek dünya olarak kabul ettiğimizin farkına varmamızı arzular. Bu yanılsamadan ve onun hipnotize edici büyüsünden kurtulmak için, görsel temsilden çıkmalı, akıl ve düşünce yoluyla gerçeğe doğru yönelmeliyiz ki bunun, algıladı-

ğımız gölgeler için yegâne (çözüm) modeli teşkil ettiği düşünülür.

Peki, anlatılanların yürümeyle ilgisi nedir? Eseri okumak yeterlidir. Hareketsiz, elleri kolları bağlı mahkûmlar yürümezler. Tabiri caizse, onların bir ayağını diğerinin önüne atmaları engellenmiştir. Mahkûmlardan biri serbest bırakıldığında, kendisini kısıtlayan bağlardan kurtulmuş, ayağa kalkmış ve uzun zamandır alıştığı gölgelerden başkasını algılaması başlangıçta zor olsa da, farklı yerlere bakmaya zorlanmış olacaktır.

Bu hikâyede neredeyse sürekli olarak sadece görmenin rolü üzerine odaklandık. Loş bir ortamdan gelenlerin ışığın parlaklığına katlanması elbette zordur. Serbest kalan mahkûmların mağaranın karanlığına alışmış gözleri, gündüzün aydınlığına dayanamaz. Dolayısıyla, gözlerini dışarıdaki ışığa yavaş yavaş alıştırmaları gerekir. Bir kere bu aydınlığa alışıldı mı, mağaranın alacakaranlığına tekrar dönmek, benzer bir zorluğu gündeme getirir; önce hiçbir şey görülmez, sonra alışılır.

Gözlerle ilgilenmekten ayakları unuttuk! Mahkûmlar bakışını değiştirmeden önce yürümek zorundadır. Platon açıkça izah eder; “Onlardan biri bağlarından kurtulduğunda, hemen doğrulması ve başını başka yöne çevirmesi için her zorlandığında, aydınlığa doğru bir bakış ve yürüyüş başlar.” Vücudun hareketlenmesi yürümenin başlamasıdır. O zamana kadar hareketsiz olan mahkûmlar, yanılısamadan çıkabilmek, gerçeğe doğru yol alabilmek, mağaranın alacakaranlığından ve yanılısamların kapalı dünyasından dışarı çıkaran bu sarp yolda tırmanmayı ve yükselmeyi başarabilmek için, ayağa kalmak ve bir ayağını diğerinin önüne koymak zorundadır.

Artık yürüme, o andan itibaren düşünme ile aynı şeydir; yani İdea'lara doğru gönüllü bir yönelme, nesnelerin asıl şekil ve modelleri ile gerçek istikametinde bir ilerleyiş. Yürümek ve düşünmek gerekir; yansımalar dünyasından çıkmak ve ölmez İdea'ları algılayabilmek, özetle filozof olabilmek için. Platon'un bahsettiği bu değişim ve dönüşümün dinle bir ilgisi yoktur. O daha ziyade karda kayarken kullandığımız kayağın bir ayaktan diğerine değiştirilmesini anımsatır, çünkü düşüncenin hareke-

ti, organlarımızın dönüşümlü olarak yaptıklarına benzer. Zahi-ri dünyaya ve gölgelere bakmak yerine, artık İdea'lara dikkati-mizi veririz. Bu noktada, ruhumuza görme yeteneği ithaf edil-mesi söz konusu değildir, ancak bahis konusu olan, mevcut ye-teneğimizi başka türlü kullanmak ve farklı yönlere çevirerek yeni bir istikamette ilerlemektir.

Gerçeğin aydınlığına doğru bu yolculuk, bir yürüme olayıdır; yani ayağın birini diğerinin önüne, düşünceyi de bir diğeri-nin yerine, yanına koyma. Başlangıçtaki tutsaklığımızdan çık-mamız, fiziki yürümedekine oldukça benzer, ama daha az de-tayda tinsel ve entelektüel bir ilerlemeyi gerektirir. Mahkûm-lar, doğrulmak, ayakları üzerinde kalabilmek, yer değiştirme-ye başlamak ve kendilerini mağaranın dışına götüren sarp yol-da ilerlemek zorundadır. Mağaradan çıkan kişi -ister ölmez İdea'ları düşünmeye alışmış bir filozof, isterse dışarıya ulaş-a-bilmiş biri olsun- tekrar mağaraya inmek için yürümek zorun-da kalacaktır. Oraya tekrar dönmek zorunda olursa, bu, önceki yanılgılarının özleminden değil, eski arkadaşlarını cehaletin ka-ranlığına terk etmeme ve yanılgılarla adaletsizliğin mağaraya hâkim olmasına izin vermeme arzusundandır. Mağaraya tekrar inince, topluluğun yaşamını bilgisiyle düzenlemek zorunda-dır. Gerçek; (toplumun yönetimini konu edinen) politikaya nü-fuz etmek, onu dönüştürmek ve onun ayrılmaz bir parçası ol-mak zorundadır. Mağaradaki Şehir (devleti), Gerçek ve (norma-tif değerler ile ahlaki temsil eden) İyi'nin kurallarına göre tek-rar inşa edilmelidir.

Bu ikili hareket, ikili bir yürümedir. Biri karanlıktan aydın-lığa, cehaletten bilgiye gider. Buna mukabil diğeri, cehaleti yok etmek suretiyle bilgidен yola çıkarak, onu dönüştürmek için Antik dünyaya gider. Bilge olan ve bilgi sahibi olmayı bilen ki-şi, arkadaşlarının yanılsama içinde ve kölelik altında kalmasına izin vermez. Bu inişli çıkışlı yolculuk, batı felsefesinin kurucu-su olan Platon'un tüm çalışmalarını etkilemiştir.

İkili yürüyüş gerçek bir yolculuktur. Siz yerinde sayan So-fistlerin, ileri geri gidiş ve gelişlerine bakmayın. Platon, ak-lın yürümesi (ilerlemesi) yoluyla, bizi sıradan günlük dünya-

dan söküp almak istemektedir. Yükseliş, bu inişli çıkışlı yolda düşünceyi gerçeğe yöneltir, tekrar inişe geçmeden önce, adım adım politik bir teşkilatlanmaya ve kolektif hayatta radikal bir değişikliğe götürür. Filozoflar işte böyle yürür. En azından Platon'u izleyenler. Zira diğerleri başka türlü yürürler.

ARISTOTELES'E "GEZGİN" DENİLİYOR

Bu tuhaf düşünürler yürürken konuşur. Kırlarda gezinmeseler de sabahları erkenden spor salonundadırlar.

Diogenes Laertios, Platon'dan sonra Akademi yönetimini üstlenmesi beklenen Aristoteles ile hocası Platon arasında iplerin kopmasını şu sözlerle anlatır; "Aristoteles Akademi'ye dönüp okulun idaresinin başka birinin elinde olduğunu görünce, eski Atina'da kapalı bir spor salonu (gymnasium) olan Lycée'yi tercih etti, orada talebelerine, vücutlarına yağ sürme saatine kadar, bir ileri bir geri turlayarak felsefe dersleri veriyordu. Aristoteles'e bundan sonra 'gezgin' denmeye başlandı."

Bunu açmak istiyorum.

İlk bakışta, bir spor salonunda filozofların bulunması fikri tuhaftır. Bu, spor salonunda düşünüp taşınma alışkanlığı olmayan bizler için geçerlidir. Eski Yunanlılar, en azından aristokrat olanları, bir antrenman yeri olan spor salonlarına fiziki egzersiz yapmak için her gün uğrarlardı. Buralarda, vücutlarına yağ sürerek ince kumla kaplanmış bir alanda çınlı çıplak bir vaziyette güreş yaparlardı ve pugilat (yumrukların kullanıldığı bir tür boks) ile pancrace (kick box'a benzeyen) oyunları oynarlardı. Bizim her şeyden önce teorisyen olduklarını düşündüğümüz bu genç filozoflar aslında her gün dövüş yapan sporculardı.

Ve atletik bir vücuda sahiptiler. Platon'un gerçek ismi Aristokles'tir, Platon takma adı "geniş" anlamındadır. Muhtemelen bu durum, fikirleri veya alnının genişliğinden çok omuzlarının genişliğine ve göğüs kaslarına işaret etmektedir. Aristoteles uzun zamandır Platon'un en iyi öğrencisiydi, fikirlerini en iyi takip eden talebesi ve manevi oğluydu. Platon dersleri ve Akademi'nin idari sorumluluğunu ona emanet etmişti. Evlat, felsefi anlamda babasını, Lycée'yi tercih ederek öldürdü.

Aristoteles, sabahın erken saatlerinde yaptığı ve bazen saatlerce süren düşünme ve yürürken konuşma alışkanlığından dolayı “gezgin” olarak adlandırılmıştır.

O, bu konuda yalnız değildi. Küçük gruplar halinde yürüyerek düşünen birçok filozof arasında bu yaygın bir alışkanlıktı. Sistematiik olmayan bu uygulamaya sık rastlanırdı. Sokrat ve arkadaşları ile Antik dönemdeki tüm felsefe okullarının yaptığı gibi, Protagoras ve müsterileri bir ileri bir geri, gider ve gelirlerdi. Peki, yürüyerek felsefe, neredeyse herkes tarafından yapılırken neden Aristoteles peripatetikos “yürüyen, gezinti yapan, gezgin” lakabını almıştır? “Péripatéticien” lakabı üzerine yapışmış, okuluna, talebelerine ve entelektüel zenginliğine kadar yayılmıştır. Bu sadece bir tesadüf mü? Belki de değil...

Aristoteles ve talebeleri Lycée’deki bu spor salonuna çok erken gelirler, “antrenman yapmak için yağlanacakları zamana kadar” tartışırlardı. Erken saatte çalışmaya başladığından, fiziki aktiviteden önce felsefe eğitimi yaparken spor salonunda yürümek, meydana ve yürüyüş alanlarında bulunan revakların altında dolaşmak için şafak söker sökmez Lycée’ye gelmek gerekirdi. Sonuçta, Aristoteles ve talebeleri, vücudun egzersizi ile aklın antrenmanının birbirine bağlı olduğuna ikna olmuş bir şekilde, düşünürken yürürler, yürürken düşünürlerdi. Fakat her şeye rağmen bu anlatılanlar, Aristoteles’in yaptığı yürüyüş neticesinde aldığı bu lakabı neden hak ettiğini açıklamaz. Başkaları da bu adlandırmaya layık olabilirdi.

Buna mukabil, o dönemin tüm filozofları arasında, hayvanların ve bilhassa insanların diğer canlı türlerinden farklı olarak nasıl yürüdüğünü bu kadar doğrulukla, tutarlı ve detaylı bir şekilde araştırabilmiş tek kişinin Aristoteles olduğunu da not etmek gerekir. O, *Le Mouvement des animaux* ve *La Locomotion des animaux* adlı iki eserini hayvanların yürüyüşü ne ayırmıştır. Bu sonuncu kitapta, özellikle kuşların ve insanların iki ayak üzerinde yürümelerini karşılaştırmaktadır.

Aristoteles, örneğin, ayakta yürümek için iki ayak ve uzun bacaklara ihtiyaç olduğunu ve vücudun üstü ile geri kalanı arasında bir dengenin olması gerektiğini söyler. Küçük çocukla-

rın doğrulmayı ve dik durmayı başaramamalarının nedeni budur. Peki, denge temin edildiğinde yer değiştirme nasıl sağlanır? Aristoteles bunu dikkatli bir şekilde gözlemlemiştir. Özenli bir şekilde ifade etmemiş olsa da en azından şu söylenebilir; “Konum değişikliğini doğal olarak iki ayakla yapanlarda vücudun ağırlığını, ayağın biri dik hale geldiğinde taşır ve ileri hareket edebilmesi için öne doğru atılan diğer ayak, konumundan dolayı hafif olmak zorundadır, yürüyüşün devamında ağırlığı taşıma sırası kendine geleceğinden, aşikârdır ki; bacakla birlikte ileri atılan ayak, yere değme noktasında hareketsiz kalırken, bükülen ayak sırası kendine gelince zorunlu bir şekilde doğrulur.”

Bu açıklama uzun ve sıkıcıdır. Fakat Aristoteles, her bir ayağın yürürken değişim mekanizmasının yanı sıra dengesizlik, tekrar dengeye gelme, düşmenin tetiklenmesi ve toparlanmanın sağlanması ile gerçekleştirilen vücudun bu ilerleme hareketini doğru şekilde tarif etmiştir. Yürümenin unsurlarını ve mekanizmasını araştıran, olası fiziki şartlarını inceleyen bu filozof, aynı zamanda dili, kelimelerin düşünce ile bağlantısını ve uygun bir akıl yürütmenin koşullarını da araştıran kişidir. İşte Aristoteles’in kendine özgü tarzı buradadır; yürürken nasıl yüründüğünü, düşünürken de nasıl düşünüldüğünü sorgular. Yürüme, konuşma ve düşünmenin nasıl gerçekleştiğini irdeler.

Abarttığımı düşünebilirsiniz. Rastgele büyük eserlerden birini seçmemi ister misiniz? Buna inanamıyorum. Çünkü hacimli bir kitabın seçimini gerektiren metodolojik bir kura çekimi yapılsa, bana öyle geliyor ki, sonuçta hep Aristoteles’in eserleri çıkar. Aslında o, sadece yürüme ve düşünmenin mekanizmasını ispatlamakla yetinmez, aynı zamanda politikanın, gökyüzündeki yıldızların, iklimin, yaşayan organizmaların, duyguların, ruhun, edebi ve şiirsel eserlerin, tiyatro ve gösterilerin... nasıl yürüdüğünü (çalıştığını, yapıldığını, işlediğini) de gösterir.

“Nasıl yürür” ifadesini her seferinde tam olarak doğru anlamak gerekir; Aristoteles sürekli olarak tahrik edilen bir denge ve bunu telafi edecek bir dengesizlik durumu ile meydana gelen ilerlemenin nasıl olabileceğini araştırıyordu. Bu böy-

le okunduğu takdirde yürüyerek, bilgi, düşünce ve gerçeğin etrafında tur atılabilir. Dünya etrafındaki bu yürüyüşte Aristoteles, sabit ve devinimli noktaları irdelemiş ve dairesel hareketlerinde sabit kalan sofistler gibi dönüp durmaktan kaçınmıştır. O –yani gezgin ve “péripatéticien”, gerçekleştirdiği turlarla, bildikleriyle düşüncelerinin tamamını kapsamayı ve bir ansiklopedi hazırlamayı istiyordu. Eski Yunancada ansiklopedi kelimesinin kökünü oluşturan “en kuklô” dairevi olan ve tur atan anlamına gelmekteydi.

“Ansiklopedi”; nesnelerin nasıl çalıştığını, işlediğini ve yürüdüğünü açıklayan bilgileri tasnif eden, Aristoteles’in bulduğu bir bilgi formudur.

PYRRHON YANINDAKİ DÜŞERKEN KAYITSIZ KALIR

Üstat ve talebesi yan yana yürümektedir. Üstat bir hendeğe düşer.
Talebe yoluna devam eder. Üstat talebesini tebrik eder.
Onlar deli değil, ama şüphecidir.

Bu bataklık bölgede yollar kaygandır. Bölge, topraktan olduğu kadar sudan da yapılmış gibidir. Her yer bataklıktır. Üstat ve talebesi, bazen kolayca kuru yerlerden, bazen de balçığın içinde korkunç çukur ve hendeklerin kenarından ilerlemektedir. Ve olan olur... Üstadın ayağı kayar, kendisini boydan boya çamurun içine saplanmış bulur. Olay talebesinin dikkatini çekmediği gibi üstadına yardım da etmez, yoluna devam eder. Talebenin üstadını yüzüstü bıraktığı söylenebilir, çünkü düşüş zaten gerçekleşmiştir.

Üstat, akşam talebesiyle buluştuktan sonra gece olduğunda ayrılacakları vakit onu azarlayacağı yerde tebrik eder. Prensiplerine ne kadar da sadıktır! Ne kadar tutarlıdır! Kendini üzmesi beklenen bu olayda tam bir kayıtsız kalma ve mükemmel bir şekilde talebesine gönülden bağlanmama örneği sergilemiştir. Bir kararın diğerine tercih edilebilirliği konusunda herhangi bir yargılamada bulunmamış, üzüntüye kapılmadan, durmaksızın yürümesine devam ederek parlak bir şekilde kararını sürüncemede bırakmış ve açıklamamıştır. Başkaları onu suçlayabilir, ihmalini ve bencilliğini eleştirebilir, ihtiyatsızlığı ve insanlıktan yoksunluğu konusunda kınayabilir. Aslında böyle yapanlar hiçbir şeyi anlamıyor. Onlar, hendeğe düşmüş üstatlarını kurtarmamakla, aldıkları derslere ne kadar sadık olduklarını göstermişlerdi.

Olayı aktaran bir kez daha Diogenes Laertios'tur. Pyrrhon felsefesi ve üstadı Anaxarque d'Abdère ile ilgilenmektedir. Eğer daha yakından bakılırsa, Pyrrhon'un iki kayıtsızlık örneği sergilediği görülür. Biri üstadı Anaxarque'adır; son yaptığı yürüyüş

ve hendeğe düşüşü nihai noktada birbirine eşittir. Bir arkadaş ister yoluna devam ediyor, isterse çamurun içinde olsun, o bu durumdan memnuniyet de duyabilir, hoşnutsuzluk da. İkisi de uyar. Birbirinin aynıdır, biri diğerine tercih edilmez. Fakat Pyrrhon, yürüyüşe karşı da bir kayıtsızlık örneği göstermiştir. Yürümek veya yürümek, hareket etmek veya hareketsiz kalmak, nihayetinde bunlar da eşittir ve kesinlikle birbirine kayıtsızdır. Böyle bir davranış anlaşılamaz, savunulamaz ve kabul edilemez görünür.

Aslında burada, Pyrrhon'un –ve muhtemelen Anaxarque Abdere'in– hakkında çok az şey bildiğimiz şüphecilik doktrininin katı bir uygulaması söz konusudur. Skeptikos; “şüphe duyulan” demektir. O, gerçeğin, gerçek ne olursa olsun, bizim seviyemizin ve kavrama gücümüzün dışında olduğunu ilan eder. Gerçeğe erişemeyiz. Dolayısıyla, dünyada verdiğimiz kararların tamamı eşit değerdedir, çünkü hepsi beyhude ve anlamsızdır.

Ou mallon, Eski Yunancada “diğerinden fazla değil” (bir şeyin diğerine üstün olmaması ve tercih edilmemesi anlamında) manasına gelir. Montaigne bu ifadeyi çalışma odasındaki “kütüphanenin” girişine kazıtmıştı. Kayıtsız olma, sürüncemede bırakma ve zıtlar arasında denge arama davranışı, prensip olarak yargılama ve karar verme faaliyetleri ile ilgilidir. Dolayısıyla tutarlı bir şüpheci, güzel ile çirkin, iyi ile kötü, doğru ile yanlış, mutlu ile üzgün arasında, kesin ve garanti edilmiş bir fark olmaması nedeniyle seçim yapmaya gerek duymaz. Ancak, dünyanın zahiri şeyleri arasında bu karşıtlığın gerçekten var olduğuna inanırız. Fakat aslında bunların, emin olabildiğimiz hiçbir karşılığı yoktur.

Yani, yürüme ve düşme aynıdır. Yürüme veya yürümeme çok benzerdir. İlerleme veya hareketsiz kalma da aynı hikâye! Benzer şekilde farklılıkların ve dolayısıyla hüküm ve yargıların ortadan kaldırılması, tüm gerçeği bir kenara, parantez içine koyar. Pyrrhon'da bu durum zirvededir. Bu filozof, iğrenme ve tiksinti belirtisi bile göstermeden domuzlarla ilgilenmesi ve bunu yaparken de neşe, üzüntü veya memnuniyetsizlik emaresi sergilememesiyle nam salmıştır. Bu mükemmel kayıtsızlık, Antik

Yunan düşünce hayatında benzersizdir.

Bunu açıklayabilmek için, Pyrrhon'un Büyük İskender'in ordusunda bir asker olarak iki yıldan fazla Hindistan'da yaşadığını hatırlamak gerekir. O dönemde muhtemelen oralarda yaygın olan Budist ekolün üyeleri ile tanışmıştı. Bu ekolün öğretileri, Pyrrhon'un dönüşünde anlattıklarına birçok açıdan şaşırtıcı şekilde benzemektedir. Budist bakış açısına göre "yürüme" ve "yürümeme" aslında birbirine eşittir, öyle ki biri "diğerinden fazla olmayan" bu ikisi arasında tercih yapılmaz. Benzer şekilde, nihai gerçeğe bizim tarafımızdan ulaşılamayacağı olgusunu sakinleştiren ve yumuşatan bir özgürleştirici gibi düşünme şekli de Eski Yunan'a özgü değildir. Aksine bu, net bir şekilde Budist düşünce tarzından izler taşır. Bu şüpheciler, doğrulama ve yanlışlamadan geliştirdikleri böyle bir yürüme (düşünme) tarzıyla, Budist yaklaşımın Batılı düşünce hayatındaki ilk filizlerini mi oluşturdular acaba?

Buna ilişkin somut bir kanıt yok. Ancak bu hipotez akla oldukça yatkın görünüyor.

DIOGENES DEĞNEĞİYLE YÜRÜR

İşine yaramayan her şeyi fırlatır atar. Terbiye kuralları, gelenek görenek ve kanunları bile. Sadece doğayı esas alır. Bir çocuğun elleriyle su içtiğini gördükten sonra kullandığı çanağını da kırar atar. Ama değneğini yürümek için muhafaza eder.

Değnek ne kadar faydalıdır. Günlerce yürüdüğümüzde adımlarımıza eşlik eder. Yukarı tırmanırken bizi rahatlatır, aşağı inerken kendisine yaslanmamıza izin verir. Ve dahası, arkadaşlık eder, heybemizi taşır, davetsiz misafirleri kovalar ve art niyetlileri korkutur.

Diogenes değneğini sever. Dünyada hiçbir şey için ondan vazgeçemez. Her şeyi terk eden, bütün ilişki ve gönül bağlarını koparan, gelenek göreneği, malı mülkü ve alışkanlıkları bırakan Diogenes, hayatta ilerlemek için değneğine tutunur. Omuzlarından yüksek bu düğümlü ağır odun parçası olmasa, o kaybolur. O zaman hemen yeni birini daha bulmak gerekir. Değnek, onun sadece elinde tuttuğu bir şey değil, aynı zamanda yol arkadaşıdır da. Belki bir insandan da fazlası. Hayvanlar hemen bizim gibi yürür, bazen daha uzağa bazen de daha hızlı. Ama değneksiz.

Değnek, insanı ve doğayı birbirine bağlayan, bu ikisi arasında bir aracıdır. Diogenes hile hurdanın, ikiyüzlülüğün ve toplumun dayattığı muzır normların olmadığı bir dünyada "doğanın kurallarına göre" yaşamak istemektedir. Çünkü ona göre, bu karanlık dünya, yani insanların dünyası, iyi işlememektedir. Bu dünya, gelişmiş zannedildiği zamanda bile, doğru düzgün yürümemektedir. Münzevi, zayıflamış, hareketsiz ve kendi doğal devinimlerinden kopmuş bu dünya, teklemeye başlamış, yoldan çıkmış ve tahrip edilmiş bir vaziyettir.

Mutlu ve değer verilen biri olmak için, insan olmak ve habis zannedilen ama aslında hiç hükmünde olan sözde uygar, zayıf karakterli biri olmamak için yürümek gerekir. Geriye dön-

meden, ileriye doğru, soğuşun ve güneşin olumsuz etkilerini dikkate almadan, rüzgâr ve fazla terlemeyle meşgul olmadan ve yoldaki taşlara aldırmadan bir yürüyüş. Diogenes'e göre insanlar böyle yürür. Özgür, amaçsız ve sıkıntısızmışçasına. İlave aksesuarlar olmadan sade bir şekilde.

Değnek hariç. Fakat o bir aksesuar değil, bir ek, bir mütemmim cüz. O aksine, esnek bir dayanak ve taşınabilir bir pabuç. Yer değiştirebilen bir payanda. Yürüyüş esnasında değnek, durağan, sabit ve faydasız değildir. Aslında hiçbir şey, bu yaşayan paradoksun yerini tutamaz. Onsuz yürüyüş mümkün, ama daha az emniyetlidir.

Başka şeye gerek var mı? Diogenes her şeyden kurtulur... Onur, servet, ün, hiçbirini iplemez. Utanma, arlanma ile alay eder. Terbiyeli olmayı ve güzel davranışlarda bulunmayı aklına bile getirmez. Ayak bağı olabilecek her şeyden, ev, kadın ve çocuktan alakasını koparır. Bu bilge serseri, bir tür delidir aslında. Büyük bir fıçının içinde uyur, tapınaklardan yiyecek aşırır, ortalıkta mastürbasyon yapar ve sokaktan geçenlere küfrederek. Elindeki her şeyi çarçabuk atar. Elleriyle su içen bir çocuğu gördüğü gün sahip olduğu son çanağı da atmıştı. Onun da fuzuli bir şey olduğunu düşünmüştü. Felsefeyle de gülerken dalga geçer; Platon'un okuluna gittiğinde, elinde tüyleri yolunmuş bir tavuğu göstererek, insanoğlunu "tüysüz iki ayaklı yaratık" diye tarif etme lüksüne bile sahip olmuştur.

Diogenes hiçbir şeyi muhafaza etmez, hiçbir şeye saygı da duymaz; hayat ve doğa hariç. Ve elbette değneği de... Doğaya bir eklenti olan bu değneği, harika bir hiledir aslında ve kimse bunu reddedemez. O becerikli bir yardımcı, kolun uygun bir devamı ve hareketlerimizi kısıtlamayan bir destektir. Değneği atarsak, onun eksikliğini hissederiz. Hiçbir şey onun yerini tutamaz. O vahşi doğa (yürüdüğümüz güzergâh) ile yürüme arzumuz (biz, vücudumuz) arasında bir bağıdır. Değnek doğadan ödünç alınmış ve daha sonra sırf insanın kullanımı için dönüştürülmüş ve tekrar keşfedilmiştir. Değnek her şeye rağmen, insanın meydana getirdiği çoğu şey gibi doğaya karşı gelmez. Hiçbir şey onda yapmacık ve gayritabiî değildir. O, doğal yürü-

menin temel prensiplerinden biri olan minimum enerji kullanımını öğretir. Yürümeye eşlik ederek dengenin sağlanmasına katkıda bulunur.

Diogenes gezintiye çıktığında, değneğini ritmik bir şekilde toprağa dokundurur, düzenli ve ahenkli bir adımın yere değmesiyle mırıldanırken, nasıl yüründüğünü ve bunun ne anlama geldiğini kavradığı günü hatırlar. Doğduğu yer olan Sinop'a varmıştı. Kendisi ve babası ölümden kurtulmak için oradan kaçmışlardı. Kalpazanlıktan suçlu bulununca, sürgüne gitmekten başka bir çıkar yol bulamamışlardı. Sığındıkları yer ise Atina olacaktı.

Fakat orada ne yapacaklardı? Nasıl yaşayacaklardı? Bu konuda en ufak bir fikri bile yoktu.

Kimseye sormasına gerek kalmadan, yanıt bir sabah, daha iyisini bulamadığından uyumak zorunda kaldığı bir çatı arasında gelir. Tuhaf bir gürültü onu uyandırmıştır, bir fare; küçücük, kıpır kıpır. Diogenes onu yukarıdan gözler, hareketsiz bir şekilde gidiş ve gelişlerini izler.

Fareyi yürür, durur, ayrılır ve tekrar yürürken incelemeye devam eder. İşte meseleyi orada çözer; fare hiçbir yere gitmeden sadece yürümektedir. Belli bir rota izlemez. Önceden nereye gideceğini de bilmez. Amaçsız, kaygısızdır, kısıtlamaları yoktur. "Doğaya göre" yürümek budur. Yani erdeme ve bilgeliğe göre yürümek. Ama yine de bir değneğe hayır diyemez, fare sahip olmasa da.

SENEKA’NIN YÜRÜYÜŞÜ ZAMANDADIR

Tüm insanlar yürür, ama farklı şekilde.

Bu bilgeninki de hiç kimseye benzemez.

Bana nasıl yürüdüğünü göster, senin kim olduğunu söyleyeyim.” Bu veciz söz kanıtlanmış değildir. Fakat Antik Çağ Roma’sında herkes böyle düşünüyordu. Onlar bizim ilgi göstermediğimiz; omuzların durumu, kolların hareketi, başın duruşu, adımların uzunluğu ve kısalığı, bacakların gerginliği ve kalçaların ritmik hareketi gibi birçok detaya dikkat ediyorlardı. Dikkatli bir bakış altında bu niteliklerin hepsi birden, yürüyenin köylü veya şehirli, asker veya senatör, iffetli bir kadın veya fahişe olduğuna işaret ediyordu. “Edepsiz olan yürüyüşünden tanınıyordu” diyor Seneka (Sénèque). Aslında, Roma’da herkes yürüyüş şekline göre tanınabiliyordu. Yürüyüş esnasında yapılan tipik hareketler, insanların zengin veya fakir, onurlu veya hakir, eğitilmiş veya kaba saba biri olduğunu ortaya koyuyordu. Yürüyüş bir nevi kartvizitti.

Yürüyüşün anlattıkları bu kadarla da sınırlı değildi. Çünkü bir Romalının gözünde yürüme şekli, hareket eden erkek veya kadının karakterine ilişkin özel bilgiler de vermekteydi. İşte bizi onlardan farklı kılan bir şey daha; arkadaşlarımızı düşündüğümüzde onların yürüyüş şekli bir çırpıda aklımıza gelmez! Aksine Romalılar, sesin tınısı, gülme şekli ve tipik jestler gibi yürüyüş şeklinin de kişiye özgü karakterin ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünürlerdi.

Bunlar, Seneka’nın talebesi Lucilius’a verdiği birçok tavsiyeden. Filozof için söz konusu olan, bilgeliğe ulaşma ve dolayısıyla iç huzurunun sağlanması yolunda rehberlik yaptığı kişiye, ruhun dinginliği arzu edildiğinde nasıl hareket edileceğinin bilinmediğini anlatmaktır. Bu bir salınım ve denge meselesi mi?

Yoksa duruş mu? Şüphesiz dengede kalma şekli nötr değildir; “Görmüyor musunuz, ruh rehavet içinde olduğu zaman vücudumuzun organları ağırlaşır, ayaklarımız hareket etmemek için tembelleşir. Ruh kadınsı mıdır? Vücudumuzun hareketi onun cansızlığına, gevşekliğine ihanet eder. O aktif ve enerjik midir? Yürüyüş daha canlıdır. O bunamış mıdır veya bununla hemen hemen aynı anlamda, öfkeli midir? Hareketlerdeki intizamsızlık bize yansır; yürünmezse, çabuk öfkelenilir.”

Seneka’ya göre, filozofun yürüyüşünde her şeyden önce dikkate alınması gereken şey, yürümenin düşünceyle münasebetidir. Düşündüğümüz gibi yürürüz veya yürüdüğümüz gibi düşünürüz. Fakat çoğunlukla, yürüyüşün minik hareketlerinde bu denklik görülmez. O daha ziyade, stili ve işlevselliğiyle yürüyüşün genel eğiliminin ve yöneliminin belli olmasıyla anlamını bulur. Harekete başlama noktası ve düşünceye demir atma zemini olmasıyla hayat, bir yürüyüştür. Seneka, *Les Lettres à Lucilius* (Lucilius’a Mektuplar) adlı kitabında sürekli şunu tekrar eder; “Doğduğun gün, ölüm için yürüyüşe başladığın gündür.”

Bu sadece basit bir ifade şekli değildir. Yaşamak; zaman yolculuğunda, diğerleriyle birlikte, kendi ritminde, doğayla ve dolayısıyla iyi ile iç içe yürümektir. Bilge kişi hayatta ilerlemek için, Seneka’nın tasvir ettiği gibi “asude ve kesintisiz bir şekilde aynı rotayı izleyen” bir ritmi benimser. Tüm insanlığın hayatı bir yürüyüştür, ama bilgelik arayışındaki bir filozofun hayatı, yanlış güzergâhlara sapmaktan ve yanılsamalara neden olan şeylerin büyüüne kapılmaktan kendini korumalıdır; “Bilgelik yolunun filozof ve çıraqları mütemadiyen düşe kalka ilerlerler.”

Ruhun dinginliğine ulaşmak isteyen nasıl yürümelidir? Seneka tavsiyede bulunurken cimri değildir. Öncelikle ruhun dinginliğine ulaşmada, kalabalık, gürültü patırtı ve telaş içine girmeden filozofun yürümek zorunda olduğu (kat etmesi gereken) mesafenin tespit edilmesine ihtiyaç vardır. Bu mesafenin yürünmesi, sürünün dışında kalarak, tek başına, dağılmadan ve konsantre olmuş bir şekilde düşünme gerekliliği anlamına gelir. Filozof ilerlemek için, bunu aynı derecede baskı altında ol-

madan ve kısıtlanmadan yapmalıdır. Bu ne demektir? Bir siyasetçiye, işadamına veya bir dalkavuğa bakın. Onlar giderler gelirler, binlerce insanı selamlar ve birileriyle karşılaştıkları her yöne doğru yürürler. Bilhassa, belirli bir amaç için sürekli bir yerlere giderler ki bu onları yer değiştirmeye zorlar. Bilge kişi ise aksine, uygun tempoyu takip eder ve başkalarına göre değil, kendi adımlarına göre yol alır.

O aynı zamanda, önceden belirlenmiş sabit bir maksadı olmaksızın ilerler. Belirlenmiş herhangi bir güzergâhı da yoktur. Bilgelik yolunda olan kişi, şartların dikte ettirdiği ve kendi rızası dışında belirlenmiş bir yere gitmek için yola çıkmaz. O aksine, sadece kendi karar verdiği yere gider. Kısıtlama olmadan, bağımsız karar alma yetisiyle ve kendisinin patronu olarak ilerler; dış koşulların uyarıcı etkileri, kışkırtmaları ve talimatlarına göre hareket etmeyi hiç düşünmez. O bu dış unsurlara angaje olup olmayacağına açıkça kendi rızasıyla karar verir.

Müstesna başka tavsiyeler de vardır. Farklı yerlerde, münferit, otonom ve özgür yürümeye ilişkin öğütlere rastlamak mümkündür. Fakat Seneka bunlara, kendince, daha önceden görülmemiş olan bir boyutu, zamanı ilave etmiştir. Burada söz konusu olan, sadece kendi asude ritminde zamana göre yürümek değil, hayatın zamanda bir yolculuk olduğunu ve zamanın bizzat kendisinin yürüdüğünü kavrama meselesidir. “Rehavet veya zevk ve hazları içinde kaybolduğu, övgüye değer hiçbir faaliyetin onu harekete geçireceğine ilişkin bir işaret bulunmadığı andan itibaren, kritik ve kaçınılmaz bir noktada artık yürümediğini gördüğümüz hayatın, bir daha dönmeyecek şekilde geçmişte kaldığını hissederiz” diye yazar Seneka, *De la brièveté de la vie* (Hayatın kısalığına dair) adlı kitabında.

Bu yürüme ve hayatın zamanda yolculuğu Seneka’da o kadar önemlidir ki, o bunlardan yola çıkarak şaşırtıcı bir sonuca varır; filozofun sadece mekânsal olarak yürümeyip yüzyıllar boyunca seyahat ettiği, Sokrates ve Heraklitos ile sanki yanındaymış gibi konuşarak bir çağdan diğerine düşünce yolculuğu yaptığı neticesine ulaşır. “Sadece ölümlüler gerçek hazza sahip olur ve yaşamayı sadece bilgeliği onlara öğretenler bilir. Çün-

kü varlık âlemindeki kendi paylarından memnun olmayanlar bunu çağlara yayarlar. Önceki yıllar onları ele geçirmiştir. İnsanoğlunun en nankörleri olma ezası çeken bizler, kutsal öğretilerin bu meşhur kurucularının bizim için doğduklarını ve hayatın anlamını bize açıklamaya çalıştıklarını itiraf edelim. Karanlıktan devşirilen ve gündüzün aydınlığında üretilen hayranlık uyandıran bu bilgiler, başkalarının bizim erişimimize izin verdiği çalışmaların ürünleridir. Hiçbir asır bize bunları yasaklayamaz; hepsi bizim kullanımımıza açıktır ve cüretkâr bir hamle ile biz, acziyet içindeki insanlığın dar kısıtlamalarından kurtulmak isteriz ve (böylece) ruhumuz zamanın geniş ufkunda yerini alır. Sokrates ile tartışmak, Carnede ile şüphecilik oynamak, Épikür'ün hazlarından tatmak, stoacılarla insanlık için övünç duymak, kiniklerle onu hakir görmek, sonunda doğayı taklit etmek ve doğayla birlikte tüm yüzyılları paylaşmaya gitmek artık mümkündür. Zamanın neden bu kadar kısıtlı, hayatın eğreti ve geçici olduğu sorularını, içinde tüm bilge kişilerin bizim yurtaşımız olduğu, bu başı sonu olmayan muazzam boşluğa niçin fırlatıp atmıyoruz?”

Son olarak, zaman içindeki bu tinsel yolculuğumuz, zamanın ortadan kaldırılması anlamına da gelir. Fakat hayat kısa, ölüm kaçınılmaz ve varlık uçup gidici olduğundan bunun pek bir önemi yoktur... Bilgelik yolunda yürüyüş, zamanın üstesinden gelir.

TYANALI APOLLONİOS HİNDİSTAN'A KADAR AYAKLARI ÇIPLAK YÜRÜR

Kuşkusuz uçabilir, şuracıkta gözden kaybolur, orada tekrar ortaya çıkabilirdi. Ama o, yıllar süren yolculuğunda çıplak ayakla yürümeyi tercih etti. Tüm dünyadaki bilgilerle karşılaşmak için.

Tüm toprakların onun olduğu söylenir. Ama onların sahibi olduğundan değil. Oraların kralı olduğundan da değil. Biri-
cik neden, dünyada her yere ve her yöne, ülke sınırlarını dikka-
te almadan, imparatorluk ve krallıklara aldırmadan özgürce gi-
debilmesinden dolayıdır. Hareketleri ve söylemleri ile uyumlu
olarak tüm hayatı boyunca yaptığı şey budur. Sadakalarla geçi-
nen, tapınaklarda uyuyan, birazcık sebze ve meyve ile yetinen,
çıplak ayaklı bilgeliğin peygamberi Tyanalı Apollonios, o dö-
nemde insanların bilebildiği dünyanın neredeyse tamamını,
birkaç on yıl içinde baştan sona kat etmişti. Yunanistan'dan yo-
la çıkıp önce Babil (Babylon) sonra Hindistan'a gidip Roma'ya
döndü, Mısır ve Etiyopya için tekrar Roma'dan ayrıldı, ölme-
den önce belki Keşmir'e de uğrayacaktı. Çok az filozof böyle yü-
rüyebilmiştir. Muhtemelen hiçbiri.

Peki, tüm zamanların en uzun bilgelik yürüyüşü yapma re-
koru Apollon'un mu elindedir? Rekori olmayan bu uzun boy-
lu, uzun saçlı, kaba sakallı adam, keyfinden değil, anlamak ve
paylaşmak için yolculuk yapmaktadır. Tüm milletlerin, dillerin
ve medeniyetlerin geliştiği kıyıların bilgeleriyle tanışmak için
sürekli yürümektedir. Chaldee kâhinleri, Hint Brahman ve der-
vişleri, Eski Yunanlılarca "çıplak ayaklı bilgiler" olarak adlandı-
rılan ve İndus nehri kıyıları veya başka yerlerde yaşayan, elini
eteğini dünya nimetlerinden çekmiş, evsiz ve kıyafetsiz sadu-
larla (saddhus) böylece sohbet eder Apollon.

Çıplak ayaklarını bir kenara koyun, Apollon'un yürüyü-
şünde sıra dışı hiçbir şey göze çarpmaz. Yürüyüşü asla kesinti-
ye uğramaz, engelleri ve mesafeleri aşar, güç ve otoriteyi elin-

de bulunduranlara aldırmadan çöl veya vadileri, prenslikleri, şehirleri, devletleri ve imparatorlukları geçip gider. Yürüyüşü aslında ilk ve Antik küreselleşmenin nüvesini taşır. Düşünün, o zaman henüz 1. yüzyıl ve Roma İmparatorluğu dönemidir. Apollon kendisine zulüm yaptığı düşünülen Domitien sülalesinden imparator Neron'un da çağdaşıdır.

Unutulan bu dönem zaten küreseldir. Bilge kişiler bir kültürden diğerine seyahat ederek birbirleriyle tanıştılar, gönülden gönüle köprüler ve mütevazı birliktelikler sağlayan irtibatlar kurdular. Apollon Hindistan'da hocası Pisagor'un kine benzeyen öğretilerle tanıştı; vejetaryenlik, pasif direniş, iffet ve sükûnet gibi. Zenginlik gibi onuru da terk eden biri için, bazı alışılmamış ve normalüstü güçleri bu listeye tamamlayıcı bir husus olarak eklemek de mümkün.

Sanskritçede bu güçler vibbhati olarak adlandırılır. Hiç kimse kendi kurtuluşu için bunları aramaz. Onlar, mutlak olanda yok olmanın sonucunda gelen ekstralardır. Ancak, gerçek bilgeler onlarla övünmez, makul oranda kullanımında bile tereddüt ederler. Zihinleri okuma, şimşek hızıyla yer değiştirme, aynı anda birçok yerde bulunma ve uzaklarda meydana gelen olayları veya gelecekte olacakları bilme... bunlar gerçekten ilginç midir? Önemli midir?

Efsaneye göre, her şeye rağmen Apollon arada bir keramet gösterir. Lafı uzatmadan hemen hemen gizlilik içinde hastaları iyileştirir, hatta ölüleri diriltir. Bunda böbürlenecek bir şey yoktur. Apollon için önemli olan bilgeliğini sergilemek değil, onu artırmaktır. Yine de bu süreçte, bilgelikten sızan bu güçlerin sürekli yeni veçhelerini keşfetmektedir.

Büyük İskender'in varabildiği yerlerden çok daha uzağına cüret ederek Hindistan'a ulaştığı zaman, sadece kendisinin bilebileceği çocukluk hatıralarından bahsetmeye başlayan Brahmanlarla karşılaşır. Bu bilge insanlar düşünceleri okur ve sanki Ganj nehri kıyısında yürüyüş yapar gibi kolay bir şekilde başkalarının zihinlerinde dolaşırlar. Onlar Apollon'un önceki hayatlarını da keşfederler; zamanda yolculuk, üç boyutlu mekânda seyahat kadar basittir.

Felsefenin bu yüzünün hikâyesini unuttuk, onu sistematik bir şekilde göz ardı ettik, üzerini örttük, hatta reddettik. Herhangi bir gerekçemiz de yoktu; bu bilge büyücüleri, mucizeler yaratan sihirbazları, hem coğrafi hem de manevi anlamda sınırları aşan bu kişileri, filozof olarak kabul etmeye meyyal değildik. Fakat onlar çoğunlukla mantık, metafizik ve politik teoriler üzerine yazılan eserlerin müellifleriydi. Rasyonel tutarlılık ve sihrin onların muhakemelerinde birlikte bulunuşu, bizim kafamızı karıştırıyordu. Çünkü bunu anlamıyorduk.

Fakat birkaç yüzyıl boyunca, kehaneti, Platon'un yorumlarını, metafizik çıkarımlar, güneşe tapınma ve iyilik için yapılan büyüü mantıksal analizlerle alan birçok kişi oldu. Bu tuhaf birliktelikler Plotin, Porfirios (Porphyre), Proklos (Proclus) ve İamblichus gibi çoğunun eserlerini doldurdu. Felsefe tarihi bunların eserlerinden sadece "sunulabilir" olanları tercih etti, diğerlerini ise unutmayı yeğledi.

Aynı şekilde Apollon'un Hz. İsa'nın hatırı sayılır bir rakibi olarak görüldüğünü, aradan geçen birçok nesil boyunca unuttuk. Biri Eski Yunanlı, diğeri Yahudi'ydi. Ama ikisi de, mucizevi şeyler yapabiliyordu, talebeleri vardı ve kutsal şahsiyetler olarak görülüyor, kolayca sınırları aşabiliyorlardı.

Apollon'un uzun yolculuğundan bizim sürekli aklımızda kalacak temel nitelik; onun diğerlerine doğru yolculuk yapması, Doğu'yu, Hindistan'ı ve Asya'nın bilgelerini keşfetmeye koyulmasıdır. Bu, egzotizm arzusundan veya hedefini doğru tespit edememekten değil, evrensellik kaygısından kaynaklanmaktaydı. Belirlenmiş uzun yollar boyunca, kapalı güzergâhlarda ve işaretlenmiş patikalarda yürümeyi seven ve ayrıca iş yaparken tasnif yapmaktan ve bölümlere ayırmaktan hoşlanan bizler, bu tür karmaşık ve harmanlanmış (birbirine girmiş) şeylerden hazzetmeyiz.

Biz evrensellik için varız. Ama onun bizde yaşaması şartıyla. Eski Yunancadan başka dil bilmeyen filozoflar, Avrupa'da doğmuş ve sadece rasyonel çalışmalarla ilgilenmişlerdir.

Maalesef uzun zamandır artık bu konuda aynı fikirde değilim. Bu at gözlüklerini bir kenara bırakıp, diğerleriyle birlikte

Hindistan, Çin veya bir zamanlar eski bir Roma eyaleti olan İsrail-Filistin bölgelerine, başka bir yürüme şekliyle gitmek istiyorum. Bu da felsefedir. Çünkü o tüm dünyayı kuşatmıştır.

İKİNCİ GEZİNTİ
DOĞULU
GEZGİNLER
EŞLİĞİNDE

Hareket etmeden yürürler,
Konuşurken susarlar,
Bizim alışık olduğumuz
şekilde düşünmezler,
Paradoksal bir tarzları vardır,
Ama filozof olmaları
tartışma götürmez.

Felsefe öğrenimim esnasında, bu disiplinin Eski Yunan icadı olduğu, sonra bir Avrupa vakıası haline geldiği ve batılı bir olguya dönüştüğü anlatılırdı. Bilhassa, felsefeyi karakterize eden aklın kullanımının Akdeniz havzasına özgü olduğu söylenirdi. Çin’de olduğu gibi Hindistan’da da şiir, tiyatro ve tinselliği barındıran birçok hayranlık ve saygı uyandıran kitap ve eser olmasına rağmen, felsefeyi konu edinenlerine rastlanmaz. Hegel, Husserl ve Heidegger bize seslenir ve ikna etmeye çalışır; modern Alman düşüncesinin bu üç H’si, farklı metinlerde felsefenin doğuşunu ve gelişmesini anlatırken, “Nur bei den Griechen”, yani “sadece Eski Yunan’da” ifadesini kullanırlar. Öğrencilik yıllarımdan üzerinden çok zaman geçti ama durum pek fazla değişmedi. Heidegger’in yazdığı gibi, “Hint felsefesi”nin “tahtadan çelik” ibaresindeki gibi, kesinlikle çelişkiler içinde olduğunu söylemek ve bu tanımlamaya itiraz gelmediğini iddia etmek artık mümkün değildir. Aralarında benim de çalışmalarımın⁵ olduğu birçok eser, bu tür tanımlamaların sadece yanlış değil, tuhaf ve gülünç olduğunu da gösterir. Fakat önyargıları yıkmak kolay değil. Bu önyargılar, kökünün kazınması bir yana, varlığını hâlâ devam ettirir.

Bundan dolayı, Asya ve Yakındoğu’nun figürleri eşliğinde, kısa bir yürüyüş hevesiyle birkaç adım atmaya niyetlendim.

⁵ Özellikle *L’Oubli de l’Inde* adlı eserimde bu konuya değindim. Ayrıca, şu eserleri de inceleyebilirsiniz; *Une amnésie philosophique*, Presses universitaires de France, 1989. Düzeltilmiş ve gözden geçirilmiş basım, cep kitapları, kol. “Biblio-Essais”, 1992. Tekrar düzenleme ve basım, Seuil, kol. “Points Essais”, 2004. *Le Culte du néant. Les philosophes et le Bouddha*, Seuil, 1997. Tekrar düzenleme ve cep kitabı basımı, Seuil, kol. “Points Essais”, 2004. *Le Silence du Bouddha*, Hermann, 2010.

Eski Yunanlılar aslında bu figürlerden bazılarını tanırırlar; örneğin Diogenes'in talebesi Onesicritus, Büyük İskender'in ordularıyla birlikte İndüs nehrinin kıyılarına doğru ilerlerken dünya zevklerini terk etmiş Hintlilerle karşılaşmıştır. Bunların da ötesinde, Eski Yunanlıların bizzat kendileri birçok metinde, Mısırlı din adamlarını, Hintli çıplak sofuları, Chaldee büyücülerini, Yahudi âlimlerini ve hatta Kelt rahiplerini "filozof" olarak adlandırmışlardır. Çünkü onlar, "bilge" ve "filozof" arasındaki bu ayrımı modern manada yapmıyordu. Bu noktada, Eski Yunanlıların ne söylediğini bilmediklerini mi düşünelim? Bizim, onlardan daha titiz olduğumuzu ve neyin felsefi olup olmadığını daha iyi bildiğimizi mi iddia edelim?

Gerçekleri araştırmak, bunları süzgeçten geçirmek, sadece mantıki kurallar ve belli konseptlere başvurarak yanılsamaları elemek için aklını kullanan kişiye "filozof" denilirse, o zaman Palice, Sanskritçe, Çince, İbranice veya Arapça konuşan filozofların da bulunduğu çok sayıda kültürel evrenin var olduğu ortaya çıkar. Ayrıca, bu filozofların yürüdüğü de görülür.

Tabii ki tarzları farklıdır. Eğer insan aklı her yerde aynı olursa hiçbir insanoğlu, Uzakdoğu'da bile olsa kare şeklinde bir daire tasarlamaz, rasyonalitenin kullanımı da birbirinden farklı olur. Burada ve dünyanın başka bir yerinde, aynı objeler üzerinde birbirinin tıpatıp aynısı olacak şekilde mantık yürütülmez. Ayrıca, ufkumuz ve maksatlarımız da farklı olur. Üstelik yürüme tarzlarımız da benzemez. İki ayak üzerinde yürüme evrensel bir kural bile olsa, ayakta durma, yürüme ve yolculuk etme şekilleri farklı farklıdır. Dolayısıyla, bazen bu filozofların yürüyüşleri de şaşırtıcı olur. İşte onları takip etmek için bir neden daha.

BUDA ORTA YOLDAN YÜRÜR

Budist öğretilerde orta yol, ilerlemeye uygun olan yolu işaret eder.
Ama bu yolu ayırt edebilmek için temizlenmek gerekir.

Önceleri herkes gibi yürürdü. Bazen burada, bazen orada. Durağandı, daha sonra harekete geçer ve tekrar durağanlaşırdı. Bir noktadan diğerine gitmek için hareket ederdi. Herkes gibi, hastalık derecesine getirmeden, kendine uygun bir konumda olmadığı ve orada bulunmaması gerektiği hissine sık sık kapılırdı. O zamanlar, sürekli üzerine titrenilen ve dünyanın kötülüklerinden izole edilmiş bir prensi. Bu prensin çevresindeki olaylardan habersiz bırakılarak korunmasına çalışılırdı; üzüntü verici ve endişeye sevk edici şeyleri görmesine müsaade edilmezdi.

İhtiyarlığı, hastalığı ve ölümü fark ettiğinde, umutları, yanlışlıkları ve endişelerine sınımsız sarılan bizlerin içinde savrulduğu türbülansların acı çehresiyle ve insanoğlunun sefaletiyle yüzleştiğinde, prensin bunları anlamak, kavramak istediği söylenir. Böyle bir kapana nasıl yakalanmıştık? Neden bu durumda kalmaya devam ediyorduk? Bundan çıkış mümkün müydü? İnsanoğlunun bu ıstırapının şifresini çözeceğine ve eğer mümkünse bunu tedavi edecek bir yol bulacağına kendi kendine söz verdi.

Her şeyi kati surette terk etti ve at üzerinde yolculuk yaparak kendini gaddar hocaların eline teslim edeceği yere ulaştı. Orada, bir zamanlar aşırı korunduğu dereceden daha ileri seviyede, kendisinden fedakârlıkta bulunması istendi. Ona meditasyon yaptırdılar, ibadetle meşgul olmasını sağladılar ve günde sadece bir pirinç tanesiyle yetinmek zorunda kaldığı oruçlardan tutturdular. İstırapının artması ve hatta ölüm riskine rağmen yaptı bütün bunları, ama peşine düştüğü şeyin izine bi-

le rastlayamadı.

Bu yüzden, onları da terk etti. Fakat bu sefer yürüyerek oradan ayrıldı. Yol üzerinde büyük bir incir ağacının altına oturdu. Problemlere bir çözüm bulmadan, insanoğlunun çilesinin nedenini ve bunun nasıl sonlandırılacağını kavramadan oradan ayrılmamaya kararlıydı.

Ve başardı. Aydınlandı. “Uyanmış, bilinçlenmiş” anlamında “Buda” haline dönüştü. Her şeyin gizli mekanizmasını kavrayabilen bir bakış açısıyla, dünyanın dahili işleyişini tefekkür etti. Ancak, bundan başkalarına bahsetmesi bir yanılsa yola açabilirdi; zira Uyanış, entelektüel bir olgu ve doğrunun adım adım, parça parça, tartışa tartışa açığa çıkarıldığı rasyonel bir analiz değildi. O, mantıksal süreçlerle ispatlanmamanın eksikliğinde, en küçük detayına kadar kapsadığı bütünselliğin doğrudan bir sezisiydi.

Buda’nın tekrar yola koyulmadan önce, incir ağacı altında otururken kavradığı şeyleri birçok farklı şekilde dile getirebiliriz. O, bin öğüt, dört gerçek ve tek bir hareketle ifade edilebilir. Ama ben, en basit ve tabîî ki en önemli olanı seçeceğim; orta yolu. Bu yol sadece bir manzara, bir patika değil; temizlenme ve arınmadan sonra açılan bir alan ve muhtemel bir ilerleme bölgesidir.

Bu orta yol, uç noktalar arasında tespit edilen bir değerdir ve bir orta nokta olarak düşünülür. Örneğin, ne gergin ne gevşek. Ne zevklerin peşinden koşma ne de onları hor görme, ne kayıtsız kalma ne de histeri derecesinde arzulama, ne savsak olma ne de bağınazlık yapma... Özetle, bir dengeyi, orta yolu bulma, başka bir şey değil. Bu orta yol Eski Yunanlılarıdır, Aristoteles’indir, Buda’nın ve onun yolunun değil.

Çünkü Buda’da önemli olan, aşırı uç uygulamaları devam ettirmeyip onları kenara koyarak onlardan kurtulmaktır. Buda, hem bir prens olmanın şatafatını hem de hocalarının nefsi tamamen hakir gören uygulamalarını terk etmişti... Bu ikili reddetme, ilerlemenin söz konusu olduğu ve durağanlığın mümkün olmadığı bir ortam hazırlamıştır. Ama bu ortam hemen oluşmaz. Üzerine ısrarla gitmek gerekir.

Sorgulamalarımız, araştırmalarımız ve sonsuz açmazlarımızın hepsi bu birbirine zıt ikilemeye bağlanır. Ölüm ötesi hayat veya ölüm sonrasında yokluk? Bedenimizden ayrı bir ruh veya bu ruhun yokluğu? Varlık veya hiçlik? Doğrulama veya tekzip?

Bu zıt şeylerin esiri olmak yerine, birer birer bunlardan kurtulsak ne olur? Uygun olmadığı, faydasız olduğu ve kötü formüle edildiklerini beyan edip bunları ortadan kaldırsak? Ne varlık ne yokluk, ne kabul ne ret, ne ruhun varlığı ne yokluğu, ne ebedi hayat ne de mutlak ölüm... O zaman tüm bu ikilemler, birbirlerine karşıt oldukları düşüncesini reddederek mucizeye dönüşür. Bu birbirine zıt terimler, çabucak ortadan kaybolan bir sabunun köpükleri gibi, belli belirsiz sınır taşlarından başka bir şey değildir.

Peki, yerlerine ne koymalı? Yeni sorular? Yeni yanıtlar? Yeni bir sistem mi...? Hayır. Sadece açık, diyagonal ve özgürleştirilmiş bir alan; orada sürekli yürümek (amaçsız ve asla duraklamadan) mümkün olduğundan, genişleyen ve sonunda herkesi özgürleştiren bir bölge. Biz buna “boşluk” diyoruz.

Hatalı bir şekilde, bunun boş, ölü, hareketsiz ve durağanlaştırmacı bir şey olduğu düşünülür. Ama durum tam tersidir; kâinat, kendi nihai gerçekliğinde, bizim inşa ettiğimiz yanıltıcı bariyerleri yıkar, yok eder.

Neticede, Buda'nın yaptığı gibi orta yoldan yürümek, dışarıdan bakıldığında en paradoksal aktivitedir. Aslında, oturarak hareket etmeden yürümek mümkün hale gelmiştir. Veya tersinden söylersek, yürürken de hareketsiz kalmak mümkündür. Bu, her şeye rağmen birbiriyle çelişsin diye yapılan bir şey değildir. Çünkü artık birbirine zıt şeyler, yüzeyde görülen küçük akıntı hareketleri hariç, suyun derinliklerinin durgun ve sakin olmasına benzer. Yürüme ve yürümeme birbirinin aynıdır. Bu yüzden Buda orta yoldan yürür.

YÜRÜYEN LAO Zİ DEĞİL, DÜNYADIR

Rüzgârın yürüdüğünü söylemenin bir anlamı var mıdır?

Aynı soru bilge kişi için de sorulur.

Merkebin üzerinde seyahat eder. Veya bir öküzün üzerinde. Bazen, onu nadiren sallana sallana giden bir kağının üzerinde de görürüz. Tuhaf bir şekilde yürürken görülmez. Lao Zi hep bir şeye, bir hayvana, bir araca binerken takdim edilir bize. Efsanevi Konfüçyüs ile karşılaşmasında olduğu gibi, onu ayakta gördüğümüz zamanlar oldukça nadirdir.

Acaba neden? Bunun bir tesadüf olduğuna inanmak mümkün. Merkep veya öküz herhangi bir şeyi simgelemiyor olabilir. Bu bilgenin yürümemesinde dikkatimizi çekecek önemli bir husus da yok. Hayır, ben buna ikna olmadım. Hatta bu ayrıntının görüldüğünden daha önemli olduğunu düşünüyorum.

Aslında kimse Lao Zi'nin gerçekte var olup olmadığını bilmiyor. "Yaşlı Üstat" (Lao Zi, bu anlama gelir) belki de sadece hayali bir figür. "Yaşlı Evlat" (isminin bir diğer anlamı da budur) bir masaldan çıkıp gelmiş uydurma bir seyyah da olabilir. Ama her şeye rağmen gölgesi yüzyılları aşarak bize ulaşmıştır. Sayısız yoruma esin kaynağı olmuş ve Çin kültürüne damgasını vurmuştur. Ayrıca, varlığına ilişkin kesin kanıtlar olmasa da, kendisine atfedilen Tao Te King'in mevcut metinlerinde yaşamaya devam etmiştir.

Bu paradoksal bilgelik kitabının anonim olmasının, birçok yazar veya Lao Zi tarafından kaleme alınmasının pek fazla bir önemi yok. Birileri bu kitabı tasarlar, belki de kaleme alır ve yol boyunca bulunan konaklama noktalarından birinde bırakır. Efsaneye göre, bir seyyah imparatorluğun doğusunda bulunan ve barbarların hâkim olduğu bölgeden önceki son geçiş yeri olan Xiangü geçidine vardığında mola verir. Mürekkep yala-

miş bu eski memur⁶ her şeyi terk etmeye ve iz bırakmadan insanlardan kaçmaya karar vermiştir. Bu geçidi “konuşan bilmez, bilen konuşmaz” Yin Xi korumaktadır. Geçidin muhafızı olan bu uyanık genç, yaşlı adamdaki istisnai hali fark eder, onda saklı ab-ı hayatın ve büyük sırrın kokusunu alır. Rivayete göre; yaşlı adamın dünya, hayat ve insanlardan ne anladığını ve bunların nasıl işlediğini birkaç kelimeyle bile olsa anlatması için ona birkaç gün hizmet eder. Genç adam onun anlattıklarını çoktan yazıya dökmüştür. Yaşlı bilge tekrar yola koyulur ve bir daha gelmemek üzere gözden kaybolur. Kâinatın iki adı olan kudret ve zafiyetin nasıl işlediğini anlatan bu basit ve şaşırtıcı kitap, bir merkebin sırtında yolculuk yapan ayyaş bir bilgenin verdiği molada, işte böyle ortaya çıkmıştır.

Neden Lao Zi’nin yürümediği, merkebin, öküzün sırtında veya bir kağıda yolculuk yaptığı kitabı okuyunca kolaylıkla anlaşılır; “Hareketsizlik tüm hareketin kaynağıdır.” der Tao Te King. Hareketsizlik, tekerleğin etrafında döndüğü merkezi bir disk gibidir. Bebek ne konuşabilir ne yürüyebilir, yaşlılar da artık bunları yapamaz, fakat bu ikisinin etrafında, hareketsiz merkezi diskte olduğu gibi bunların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek, onlarla ilgilenen, koşuşturan ve hareket eden birileri hep vardır. Ancak, bu açıklama hâlâ çok kısadır. Bu bilgenin hareketsiz ve pasif oluşunun yanı sıra durağanlığa kendini neden bu kadar adanmış açıklanmaya değmeyecek kadar basittir.

Zira bu hareketsizlik (wu wei), külli bir durağanlık, sıfır müessiriyet ve yeryüzünde bir etki oluşturulamaması anlamına gelmez. Bilakis tam tersidir. Bilgenin hareketsizliği, etkisiz olmak bir yana, üstün bir müessiriyet, mutlak bir güç ve devasa bir kudret meydana getirir ki bu, doğa, kâinat ve de dünyanınki-lerle birleşir, karışır.

“Yaşlı Evlat” rüzgârın esintisi gibi yaşar; maksadı, hedefi, planı olmadan ve öngörülemeyen bir şekilde. Küçük, miniciktir ama dağları aşındırabilir, ağaçları yere serebilir. Rüzgârın hareket ederken nerelere yayıldığının anlaşılamaması gibi onun da

⁶ Lao Zi bir rivayete göre imparatorluk kütüphanesinde arşivciydi. (ç.n.)

sınırları belli değildir. Gücünü, eğimli bir yerden, bir delikten çabucak esip geçtiğinde geri çekilerek uygular. Gücü kendisinde kalmaz, (kendisini) bırakır gider. (Rüzgâr) ona sahip değildir, o sahiplenilmiştir, çünkü (rüzgâr) bir kenara çekilir, ortadan kaybolup gider ve kendi yerine dünyanın yürümesine izin verir.

Bilge de aynen rüzgârın yaptığı gibi yapar.

Yürüyen, işte bu yüzden, bilge değil merkeptir. Ama bilge de bir şekilde yürümüş olur, çünkü onun gerçekleşmesine izin vermiştir. Hayvanların, rüzgârın ve kâinatın yürümesine müsaade eder. O, bu mutlak edilgenlikte, yürüyüşü içe dönük olanların bu içsel ilerlemesini kucaklayan reel ve üstün bir güce ulaşır. Bundan dolayı, yürüyen dünyadır bilge değil. Fakat yine de bilge, yürümeyerek ilerler, terakki eder ve bir ayağını diğerinin önüne koyduğundan çok daha fazla yürümüş olur. Şu söz Lao Zie'ye atfedilir; "Gerçeğin kelimeleri her zaman paradoksaldır." Yani olması gerektiği gibi.

KONFÜÇYÜS HER ŞEYİN UYGUN YÜRÜYÜŞÜNÜ ARAR

Düzen bize sabit görünür, yürüyüş ise hareketli. Bu ikisi birbirinin zıddı gibi olsalar da aslında birbirlerini kucaklarlar.

Hristiyan Latin misyonerlerinin adını Konfüçyüs'e dönüştürdükleri Kong-Maitre Kong, Kong Fuzi'nin hayatı uzun bir yolculuktur. Bu mecazi anlamda değil, gerçekten uzun bir yolculuktur; onun seyahati, sorunlarla boğuşan ve kaosu eşindeki Çin'de, bir saraydan diğerine, bir eyaletten bir başkasına, kargaşanın, çatışmaların ve harbin ortasında on beş yıldan fazla sürer. Gözleriyle bizzat şahit olduğu dünya, yolunu şaşırmış ve ahengini kaybetmiştir. Hiçbir şey yerli yerinde olmadığı gibi, kimse de olması gerektiği konumda değildir. Konfüçyüs düzenin (toplumsal) tekrar tesis edilebileceği ve güçlendirilebileceğini insanlara göstermek ister.

Bu, polisin, kolluk kuvvetinin, siyasetin veya yargının yapacağı bir iş değildir. Konfüçyüs'e göre düzen, öncelikle ahlaki bir konudur, bir erdem meselesidir. Ancak, bu ahlaki düzenin, soyut kanun ve kurallara karşı gösterilen durağan bir saygıdan neşet ettiğini ve yeryüzünde daha önceden uygulanan etik bir sistemin ürünü olduğunu düşünmek yanlış olur. Bireysel veya kolektif davranışların ne pahasına olursa olsun uymak zorunda olduğu hiçbir soyut norm yoktur. Olması gereken asıl düzen, doğal ve kozmiktir, fakat daima kararsızdır ve sürekli olarak bozulan, tekrar tesis edilen hassas bir dengeye sahiptir.

Söz konusu olan, doğanın yaptığı gibi, yeryüzündeki insanların, toplumun ve tüm hiyerarşik (sosyal) katmanların yürütülmesidir (işletilmesi, çalıştırılması). Kendi döngüsü, kanunları, sürekliliği ve faaliyetlerinde uğradığı kesintilerle "Gökyüzü", bu konuda bir model teşkil edebilir. Fakat bu model, anbean şartlara göre kendini ayarlar, insanları ve ilişkileri

harekete geçirir.

Dolayısıyla bu hareketli dengenin özelliği, kararlılık ile kararsızlık ve hareketlilik ile durağanlık arasında kalmasıdır. İdeal bir yürüyüşün enerjik bir şekilde yapılması, ama fazla yapılarak tıkanıp kalınmaması gerektiği gibi. Konfüçyüs, bir terakkinin, bir atılımın peşinde değildir, erişilmesi gereken yeni hedefler koymaz. Fiziksel veya zihinsel bir yolculuk sonunda ulaşılabilecek herhangi bir ufka da işaret etmez. Hareket, söylem, uysallık, başlatma gibi yürümenin (ilerlemenin) karakteristik davranışlarını salık verir; ama bu, yola koyulmaksızın, sadece uygun mesafede ve müteyakkız bir şekilde yerinde kalabilmek içindir.

Konfüçyüs, amaçsızca ve yer değiştirmeksizin yapılan bu yürümeyi, Çince *ren* olarak adlandırmıştır. Daha uygun bir karşılığı olmadığından, bunu “insaniyet” olarak tercüme edebiliriz. Fakat burada söz konusu olan, ne iyilik ne de dayanışma veya merhamet hisleridir. Konu, mesafeyi ayarlama, uygun şekilde davranma ve insan ilişkilerini, olması gereken seviyede düzenlemeyle ilgilidir. Konfüçyüs, insaniyet kavramının “prense prens, tebaa’ya tebaa, babaya baba, evlada evlat gibi davranmaktan” geçtiğini söyler. Aslında burada zorluk, prens, tebaa, baba, evladın (ve insan ilişkileri ile ilgili tüm figürlerin) asla aynı olmamasından kaynaklanır. Bunların içinde bulundukları özel durumlar da benzer değildir. Bir açıdan, hepsi sabittir. Diğer açıdan ise sürekli değişir. Gökyüzü gibi.

İnsaniyet, neticede sonsuz bir ayarlamayı ve düzenlemeyi gerektirir. İhtiyaca göre, anbean düzene sokmak, kurallar koymak ve protokoller yapmak lazımdır. Düzen bozulmasın yürüsün diye bir seri ayarlama ve iyileştirme faaliyeti devam eder. Paradoks olan, idealde bu hareketin dinginliğe dönüşmesidir. Bir bütünün parçaları olan erdem, bilgelik ve barışın maliyeti budur.

HILLEL VE TEK AYAĞI ÜSTÜNDE DURAN ADAM

Asla kestirip atmayan, bıkınlık göstermeyen çok hızlı başlayabilir.

Bu daha sonra anlaşılır.

Hillel halim selim bir adamdır. Saygılı ve iyi kalplidir, hak-
kında yazılanlardan bile daha fazla nezaket sahibidir. Bi-
rilerinin ahlak dışı, sosyal normlara uymayan davranışlarına ve
başkalarının provokasyonlarına karşı her zaman anlayış göste-
rir. Onları affetmeye hazırdır. Hocaları çok katı olmasına rağ-
men, onların tüm önerilerine açık olduğunu göstermekle ün
salmıştır. Hiçbir şey onun sinirlerini bozamaz. Tepesinin at-
tığı, zıvanadan çıktığı hiç görülmemiştir. Birçoğu, bir kere bile
olsun sinirlendiğini görebilmek için onu kızdırmaya çalışmış,
ama başaramamıştır.

Konfüçyüs'ün tam tersi olan Shammaï ise farklıdır. En
ufak bir şey için bile yaygarayı koparır. Şakadan anlamaz, ka-
nundan nizamdan en küçük bir sapmaya tolerans göstermez.
Onun için tartışmak değil, itaat esastır. Kural ve kaidelerin yo-
rumlanması ve düzene konulması düşünülemez. Shammaï her
şeyin kuralına göre harfiyen uygulanmasını ister. Bu kurallara
uymayanlara, karşı çıkanlara eyvahlar olsun! Böylelerine, sert
bir şekilde kurallara uyması gerektiği hatırlatılır, azarlanır ve
gerekirse dayak bile atılır.

Bu iki bilge beraber Kudüs'e, Sanhedrin'e –meclis, yüksek
mahkemeye– giderler. Daha sonraları Hristiyanlık çağı (mi-
lat) olarak adlandırılacak dönemin ilk yıllarıdır. Yahudi mille-
tinin kudreti o dönemlerde oldukça büyüktür. Hillel ve Sham-
maï arasındaki belirgin farklılıklar bu gücü aşındırmaz. Bila-
kis aralarındaki bu aykırılık, kendine özgü bir tarzda, içsel bir
uyumsuzluğun yanı sıra Yahudi düşünce hayatının kudreti-
ni ve onun günümüze kadar kendini muhafaza etmesinde itici

gücü oluşturan kabili mümkün olmayan tam bir sükûn halini sembolize eder.

Eğer bu ikili imgeselleşmiş ve meşhur bir model haline gelmişse, Yahudi dünyasında önemli bir hasleti anımsatıyor olmasındandır. Bu temel özellik, hiçbir şeyin tesadüf olmadığı gerçeği ile Yahudi kimliğinde sürekli olarak ötekinin var olduğunu kabul eden dahili bir gerginliğin mevcudiyetidir. Bu, birbirine yabancı olan ve tenakuz teşkil eden iki ayrı unsurun söz konusu olduğu bir dualite değildir. İki bilge aynı metinlere referans yapar ve aynı Tevrat'ı dikkate alır. Biri, en az diğeri kadar Yahudi'dir. Fakat zıt fikirlere sahiptirler, okuduklarını farklı yorumlamaktadırlar ve aynı kaideden, öğretilerden birbiriyle uyumsuz sonuçlar çıkarabilmektedirler.

Bu hem birbiriyle çatışan hem de birbirini sürükleyen aktif kuvvetler ve dahili dinamizm, bize yürümeyi oluşturan dengeye gelme ve dengenin bozulması sürecini hatırlatır. İlk bakışta bu ikisinin yakınlaşması bizi şaşırtabilir. Daha yakından bakar bakmaz, bunun verimli, doğurgan bir faaliyet olduğu ortaya çıkar. Doğrudur, Yahudi halkı tarihte çok kez yürümüştür. Bu halk, Mısır'dan çıkmak ve esaretten kurtulmak, Hz. Musa'nın peşinde Kızıl Deniz'i geçmek, çölde kırk yıl boyunca yaşamlarını sürdürebilmek, İsrail topraklarına ulaşabilmek ve akabinde Tapınağın yıkılmasından sonra orayı terk edebilmek için sürekli yol kat etmiştir. Yahudi diasporası da kendi vatanına katılabilmek için sayısız yürüyüş gerçekleştirir. Ve Siyonizm, bu topraklara tekrar dönebilmek için çok mesafe kat etmek durumunda kalır.

Kısa bir hikâye aynı şeyi, farklı bir tarzda anlatır. Acilen din değiştirmek için Hillel'e ısrarla başvuran birinden bahsedilir. Görünüşte samimi olmayan biridir. Her halükârda bir provokatördür. Fakat aslında, Hillel'den çok özet bir şekilde Tevrat'ın anlamını kendisine açıklamasını istiyordur. Hillel'den bu işi hızlı yapmasını talep eder, çünkü bu esnada "tekayağı üzerinde duracaktır." Tekvin'den Yaratılış'a Eski Ahit'in ne dediğini anlatmak, kesintisiz ve etraflı bir çalışmanın en temel hususlarını çabucak muhatabına aktarabilmek bu kadar kısa sürede müm-

kün değildir. Ve kabul edilebilir de değildir. Shammaï aynı soruyu kendisine sorma cesareti gösteren bu ahmağı kovalamıştır. Hillel ise yanıt vermeyi kabul eder.

Bütün bir Ahit'i tek bir cümlede anlatmak? Hiç problem değil. "Sana yapılmasından hoşlanmadığın şeyi başkasına yapma." Tek ayak üstündeki adama Hillel, "işte Tevrat budur" der. "Geri kalanlar onun açıklamasıdır. Şimdi git ve öğren..." Bu anekdot meşhurdur. Gerçek veya uydurma olmasının pek de bir önemi yoktur. Onda tolerans, özlü bir mesaj ve ahlak üzerine önemli bir vurgu vardır. Ama tek ayağının üzerinde bekleyen adama pek dikkat edilmez.

O hareketsizdir, yürümez. Veya daha ziyade, adımını atmış, ama arkasını getirmiyormuş gibi askıda kalmıştır. Bu durumda uzun zaman kalmaz; ayakta, hareketsiz, tek ayağının üstünde, kısa bir zaman sonra bacaklarında karıncalanma başlar, ayağına kramp girer... ve dengesini kaybeder. Tevrat'ın anlamını öğrenebilmek için kararsız bir durumda dengede ve tam da yürümek üzereyken, yürümeyi başlatmaz. Hillel Tevrat'ın manasını aktardıktan sonra devam eder; "şimdi git ve öğren..." Adam (artık) yürüyebilir. Bunu yapmak zorundadır da. Aslında o noktada duramaz. Çünkü Yahudi düşünce sistemi, Tevrat'a göre hayat ile yürüme ve öğrenme arasında yakın bir bağlantı kurar.

Unutulmamalıdır ki, Tevrat'a göre bir Yahudi'nin hayatını ifade eden terim olan Halakha, İbranicede yürümek, gitmek anlamındadır. Dünyayı düzeltmek için araştırmak, pratik yapmak, çalışmak, hepsi birdir; peki tek kelimeyle yürümek. O niye? Çünkü şüphesiz daima ileri doğru gitme ve ilerleme söz konusudur. Bu noktada, kitaplarda yazılanların pratikte taşıdığı anlam daha fazla keşfedilmeye çalışılır, zaman boyutunda daha insani bir geleceğe sahip olmaya gayret edilir. Bu yolculuk boyunca, sürekli bir risk altında, daimi surette yeniden dengeye gelme ve tekrar düşüşe geçme gerçekleşir.

Benim hipotezim, sezgim veya önerim –hangisini derse-niz deyin–; tek ayak üstündeki adamın, Tevrat'ın özünün aktarıldığı, zaman dışı, yürüyüş dışı, bu hareketsiz anı temsil ediyor olabileceğidir. Tevrat'ın kendi parlaklığında ve hatta zama-

na meydan okuyan dayanıklılığında bir temsildir bu. Akabinde, Tevrat'ın özünden sonra öğrenilecek şeyler olan hayat, aksiyon, irdeleme, tarih ve yürüyüş gelir; tek ayak üstündeki adama verilen sonsuz bir yürüyüşle, onun neyi değiştireceğini anlamak, onda saklı olanları açığa çıkarmak ve ona kavuşmak için.

ŞANKARA, MUTLAK YÜRÜYÜŞTEDİR

İkicisizlikte bir ayak diğerinin önüne nasıl konur?

Şankara, otuz iki yaşında ve muhtemelen Keşmir'de bulunan bir mağarada hayata gözlerini kapadı. Ömrü boyunca kaç adım atmıştı? Yakıcı güneş altında, muson yağmurlarında, sıcaklıktan kavurucu ovalar ve buz kesmiş dağlarda kaç gün yol almıştı? Bunu kimse bilemez ama onun yaptığı yolculuklar olağanüstüdür. Hindistan'ın birbirinden oldukça uzak bölgelerinde inşa edilmiş olan manastırlar, hakkında birçok efsane anlatılan bu gezgin keşişe atfedilmektedir. Bu manastırlar, güneyde Karnataka, batıda Gujarat, doğuda Orissa, kuzeyde de Uttarakhand'da bulunmaktadır. Bunlar bir bölgeden diğerine yüzlerce, hatta binlerce kilometre uzaktadırlar.

Evsiz barksız, sürekli gezen, her şeyi terk etmiş, tapınaklarda geceleyen ve dünya nimetlerine yüzünü dönmüş bu sofu, Hindistan'ın farklı yerlerinde bulunan felsefe okullarından gelmiş en tecrübeli temsilcilerle münazara yapması ve zorlu entelektüel düellolara girişmesi ile tanınmıştır. En zor ve en hileli argümanlara çekinmeden yanıt vererek her bir düellodan başarı ile çıkmasını bilmiştir. Ona, Şankara'nın kelime anlamlarından biri olan kutluluğu, bahtiyarlığı getiren şey, sadece her şeyi terk etmek ve dünyevi şeylerden uzaklaşarak mistik tecrübeler yaşamak değildir. O aynı zamanda, sıkı, kurnaz ve yaman bir diyalektikçidir. İspat, tanımlama ve öğreti adamıdır. Başkalarının kılıç kullanmada usta olması gibi, o da münazara ustasıdır. Bu nedenle, Hindistan alt kıtasının bir ucundan diğerine yürüyüp seyahat etmekte, ama bu esnada yanlış görüşleri adım adım çürütmekte ve farklı doktrin savunucularını peyderpey bozguna uğratmaktadır. Şankara, tartışmasız şekilde bir filozoftur. Hem

de en muhteşeminden.

Bu konuda ikna olmak için onun Brahmana veya Bhagavad Gîtâ ile ilgili yazdığı hacimli tefsirleri dikkatli bir şekilde okumak ve irdelemek yeterlidir. Hintli ve daha sonra Avrupalı okurları onun eserlerinin, nazari düşüncenin birer abideleri olduğu konusunda hemfikirlerdir.

Bu kadar kısa bir hayata, bunca adım ve cümleyi yan yana dizmeyi nasıl sığdırabilmiştir. Madde ve mana âlemindeki bu uzun yolculuğunu nasıl tamamlayabilmiştir? Bu kısmen gizemlidir. Ama ortaya koyduğu öğretisi hiç de öyle değildir. Kendi biyografisi ile ilgili efsanevi anekdotları ve öğretisi etrafında birçok defa tekrar eden sofistike nazari hususları bir kenara koyarsak, öğretisinin basitliği ve sadeliği ortaya çıkar. O kadar yalın ve sadedir ki, anlatımında pürüzlü kenarlardan yoksun olması, açıklanmasını ve anlaşılmasını zorlaştırır.

Her şey, gayri şahsi ve Mutlak olan Brahman'dır. Şankara "Tüm dünya ve bütün yaratıklar gerçekte Brahman'dır" diye yazar. Aslında, ne dünya, ne de yaratıklar mevcuttur; çünkü hepsi Brahman'dır. "Farklı görünen her şey gerçeklikten uzaktır ve gerçek değildir." "Her şey birdir" sözü, kendiliğinden var olan hiçbir şey münferit, ayrıık veya diğerinden koparılmış değildir anlamındadır. Ayrıılıklar, bölünmeler, bireyler, şeyler, özneler ve nesneler; birer serap, yanılsama ve görünüşdür. Hiçbir şey birbirine zıt değildir, ikilik (dualité) kati surette yoktur. Gece ve gündüz, uyanıklık ve uyku, ruh ve madde arasında ikilik bulunmaz. Bunlar arasındaki zıtlık irreeldir. Yapılması gereken iş, onlar arasındaki bu zıtlığı yok etmek ve bunun nafîle olduğunu ifşa etmektir.

Bu yüzden, kuru veya çamurlu yollarda, keskin veya solgun tartışmaların arasında yürümek gerekir. Esas olan, her şeyin bir olduğu, dolayısıyla yolların hayal, tartışmaların sa serap olduğu konusunda bilinçlenmektir. İşte seyyah paradoksal bir şekilde ilerler ve bizi kendisiyle birlikte yürüyüşüne çekip sürüklerken, tüm bu yolculukların mevcut olmadığını bize açıklamak zorundadır. Bunun farkına varınca, yola çıkılmış olur.

MİLAREPA DİKİNE YÜRÜR

Katiller de sonundakurtuluşa erer.

Sırtı yaralarla doludur. Tuğlaları, taşlarla dolu küfeleri, kalas ve kirişleri taşımaktan derisi sıyrılmıştır. Günler, mevsimler ve yıllar boyunca, her gün sabahtan akşama kadar kendisine verilen ev inşa etme görevini yerine getirir. Bir, üç, beş ve yedi adet çok katlı ev. Kurtuluşu için bu testi geçmelidir. Bu yüzden tırmanır, sırtındaki yükü bir sonraki basamağa kaldırarak koyar. Sırtı yara bere içinde kalsa ve kanasa bile, o merdiven üzerinde, bir kattan diğerine yükselmeye devam eder. Onun yürümesi yukarıya doğrudur, amudidir.

Niçin? Çünkü Marpa böyle yapmasını söylemiştir. Bu emri ona üstadı verir. Emri yerine getirmek zorundadır. Yukarı doğru yürümeli, yorgunluğa ve acıya rağmen yükünü kendisiyle birlikte üst tarafa taşımalıdır. Vazifesinin inanılmaz ağırlığı nedeniyle bazen umutsuzluğa kapıldığı da olur. Üstadı buna aldırmaz bile. Marpa çıldırmış mıdır? Zalim biri midir? Yoksa Milarepa'yı öldürmeye kararlı mıdır?

Yeryüzü ile sema arasına kondurulmuş kartal yuvaları gibi duran, tek başına yıllar süren olağanüstü gayret ve zorluklarla inşa ettiği evleri, daha sonra yıkmak zorundadır. Çünkü uygun değildirler. Binlerce defa taş ve tuğla taşıyarak bir tane daha inşa etmelidir. Bu yeni evler de olması gerektiği gibi değildir; tekrar yapılmalıdırlar. O bir ev daha yapar.

Bu durumda delirmeyi düşünür. Ama bunu asla başaramayacaktır. Vazifesi nihayetsiz, meşakkatli, bunaltıcı ve faydasızdır. Kelimenin tek anlamıyla beyhudedir. Kurtuluşu hayalden başka bir şey değildir; bir yanılsama veya bir yalandan ibarettir. Hocası Marpa da ne bir üstat, ne de bir bilgedir. O ancak taş

kalpli sapkın biri veya bunağın tekidir. Tek çıkar yol intihar etmek; sürekli aşağı yukarı yürümeyi ve her ayak basışta sallanan bu merdiven üzerinde bir aşağı bir yukarı tırmanmayı nihayet bırakmaktır.

Bu yürüyüşün sebebi biraz absürddür; onun nedenini Milarepa'nın çözülmesi gereken geçmişinde aramak gerekir. Mazisinde yaşadığı şeyin icabına bakılmalı ve bunun kefareti dünyada ödenmelidir. Hristiyanlığa özgü Kefaret' bundan farklıdır. Böyle bir Kefaret, kabahat, günah ve cezalandırmayı varsayar. Fakat burada, Himalayalar'da, bu farklı şekilde işler. Milarepa, işlediği suçların, yaptığı zorbalıkların ve geçmişteki taşkınlıklarının yükü altında ezilmeli ve cezasını çekmelidir. Onun geçmişte işlediği korkunç şey aslında kısaca özetlenebilir.

Yedi yaşındayken babasının ölümüne şahit olur. Babası, kardeşi ile karısını, oğluna ve oğlunun annesine bıraktığı malların yönetimi için vasi tayin etmiştir. Ancak, amcası ve karısının açgözlülükleri kısa sürede ortaya çıkar ve kendilerine emanet edilene ihanet ederler. Çocuğu ve anasını evlerinden kovar ve onları yaşadıkları yerlerden sefalet içinde sürerler.

Çocuk, yaptıkları bu kötülükleri onlara ödetmeye ve onlardan intikam almaya girişir. Büyü yapmayı öğrenip büyük güçlere sahip olur. Amcası, karısı, otuz beş kişi ve sahip oldukları her şey bir gün birdenbire⁸ mahvolur! Tam otuz beş ölü vardır, annesi bundan çok mutlu olmuş ve oğluyla gurur duymuştur.

Ortada Kefareti ödenecek çok şey vardır; otuz beş ölü ve bundan duyulan habis bir mutluluk. Yukarıya doğru adım adım, basamak basamak çıkarken taşınan tuğlalar, taşlar, kallaslar ve yara bere içinde kanlı bir sırt, bu ağır yükün ve kefareti ödenmesi gereken bu eski vakanın karşılığıdır. Üstat Marpa, tüm bu olan biteni daha ilk günden, bir çırpıda anlamıştı şüphesiz.

⁷ Kefaret (Atonement, L'expiation) dini bir terimdir. Çok özet bir şekilde, insanoğlunun işlediği günahları, Hz. İsa'nın -ölmesiyle- çekerek ödemesi ve Tanrı ile insanın barışması anlamındadır. (ç.n.)

⁸ Yazar burada olayın nasıl olduğuna değinmemekle birlikte, bu ölümler ve felaketin beklenmedik bir dolufırtınasından kaynaklandığı rivayet edilir. (ç.n.)

Hiçbir şey, ne taşınacak son küfe ne de son kalas bu kâbusun sona ermesinin müjdecisi değildir. Bunların gelişini görmek de imkânsızdır; çünkü onlar, zahmet, gayret, ıstırap ve kederin olmadığı dünyanın diğer yüzüne aittirler; nefesin hararetinin sıcak kalmaya yettiği ve soğuşun olmadığı bir dünyaya.

Arınması ve kurtuluşa erme mücadelesinde bu seviyeye ulaştınca, sırtı kanlı adam artık ismine layık hale gelir; Mila-repa, Mila-pamuk, yani pamuktan elbise giymiş Mila. Çünkü artık bundan sonra, yüksek karlı dağların en şiddetli kışında bile ince pamuktan örülmüş bir gömlek (tunik) vardır sırtında. Özgürleşen nefesi, onu sıcak tutmak için yeteri kadar kuvvetli hale gelmiştir.

Çoğu için o artık bir üstat, bilge, mucit veya bir modeldir. *Cent mille chants*'ı (Yüzbin şarkı'yı) yazar. Merdiveni yoktur ama o tırmanmaya devam eder; sırtında yükü olmadan ve acı çekmeden.

“Dağın zirvesine ulaştığında, tırmanmaya devam et.” Bu zen özdeyişi Milarepa'ya ait değildir. Ama onun yaklaşımına çok benzer.

Hâlâ burada bir filozof hikâyesi olup olmadığını soruyorsanız, şüphesiz haksızsınız.

KÜÇÜK BİR MOLA

Felsefi düşünme tarzı
bir yürüme şekli midir?

Bir an duralım. Öğretiler, kıtalar ve yüzyıllar boyunca yaptığımız yolculuğu keselim. Daha sonra tekrar yola koyulmak ve yeni şeyler keşfetmek için zamanımız olacak. Kısa bir mola iyi olur. Bu maceranın bizi nereye sürükleyeceğine ileride güzelce şahit olacağız. Aslında nereye sürükleneceğimiz hakkında benim de fikrim yok. Nereye gittiğimizi önceden bildiğimi düşünmeyin sakın. Tabii ki benim rehber olmam ve size rotayı göstermem beklenir. Ama ben de bu güzergâhtan daha önce geçmedim ki! Önceleri tek başıma gezdiğim yollara sizin eşliğinizde tekrar dönmeye niyetim yok. Aksine, onları sizinle birlikte aynı anda keşfedeceğim.

İzini sürdüğümüz ve karşılaştığımız bu filozofları uzun zaman boyunca elbette sık sık ziyaret ettim. Eski Yunanlı, Romalı, Hintli, Çinli, Tibetli ve Yahudi filozoflar hayatımın önemli bir bölümünde benimle birlikteydiler. Ve onlar yalnız da değildi; klasik çağdan bizim de eşlik ettiğimiz modern döneme kadar birçok filozofu onlara ilave etmek gerek. Ama sizi temin ederim ki, onları önceden yürürken hiç görmedim. Veya daha ziyade, bu hiç dikkatimi çekmedi.

Birçok eserde arz-ı endam eden yürüme sahneleri, içinde yürüyüşün bulunduğu sayısız resimler, ifadeler, bunların muhtelif anlamları ve bunlardan ortaya çıkan şeyler... içtenlikle söylüyorum, hepsi gözümünden kaçmıştı. Ayrıca okurların da çoğunun gözünden kaçmış olmalı. Bu ipucunu takip ederek bir keşif yapabileceğimi düşündüm. Tabii küçük, mütevazı bir keşif. Felsefi düşüncede bir devrimden bahsedemeyiz, bundan eminim ve böylesi daha iyi. Çünkü günde neredeyse üç kez ilan edilen

bu devrim serabından ve bir rüya gibi akıl almayacak kadar kısa süren varlıklarından kuşkuluyum. Bu yürüyüş ve filozof hikâyeleri, dünyayı değiştirme iddiasında değildir. Onlar için uygun olan, alçakgönüllü olmaktır.

Her şeye rağmen, bu hikâyeler kendi çaplarında, en azından benim için, belki de sizin için bir buluş, bir keşiftir. Çünkü onlar, ışık huzmesine tutulmuş madeni bir paranın parlama-sı gibi, görülmeye değer kesin detaylar ve muhtemelen umul-mayan bakış açıları sunar. Ve tekrarlıyorum; bu detay ve bakış açılarını, ilerledikçe temaşa edilen manzaranın değişmesi gibi adım adım yürüyerek keşfedeceğim.

Filozoflar eşliğindeki bu yürüyüşleri bir tecrübe olarak görmek gerekir. Ancak tecrübe teriminin birçok anlamı olduğunu unutmamalıyız. Tecrübe, alışageldiğimiz şekilde gözlem-lemediğimiz şeylerin görülebilmesi için bir metot ve bir teşeb-büstür. Filozofların yürümesini izlemek, onlara sıra dışı bir ba-kış açısıyla yaklaşmak ve en azından zaman zaman farklı fikir-lerle tanışmaktır. Ama tecrübe ayrıca, herkesin bizzat içinde bu-lunduğu ve yaşadığı bir zamandır. Bu, bizzat yapılmalıdır, çün-kü size hiç kimse bir tadı, müziği ve bir rengin tonunu tam ola-rak açıklayamaz. Onları tanımaya başlamak için, siz sınamalı, siz denemeli ve tecrübe etmelisiniz.

Aynısı yürüyüş için de geçerlidir. Hiç yürümediyse, yürü-yüş hakkında söyleyebileceğimiz her şey boşunadır. Eğer tec-rübe eksikliğinden dolayı, yürümenin ne anlama geldiği konu-sunda en ufak bir fikrimiz yoksa bu hikâyeler bile bizim onu bilmemizi sağlayamaz. Ama uzun zamandan beri yürüyoruz ve sürekli bir şekilde bu devinimi, onu düşünmeden tecrübe edi-yoruz. Yürümenin ne ifade ettiğini kavramadan, yürüyerek yer değiştiriyoruz. Açıkçası, yürümenin ne anlatmak istediğini ve de neler yapabileceğini bilmiyoruz.

Felsefenin yardım edebileceği nokta da tam olarak burada. Felsefe, tecrübelerimiz konusunda bize geri besleme sağlayabi-lir. Düşünmeden alışkanlıklarımız gereği yaptığımız şeyler ko-nusunda kafa yorma imkânı verebilir. Bildiğimiz veya aşinalık kazandığımız için farkına varamadığımız yürüyüşün ayırt edi-

ci özelliklerini –mekanığı, prensipleri ve koşullarını– ortaya çıkarabilir.

Fakat felsefe, insanoğlunun ilerlemesini neden böyle farklı bir şekilde aydınlatmaktadır? Bence bu konuda iki hipotez var. Zayıf olan hipotez bu soruya; felsefenin insanoğluya ilgili aşağı yukarı her şeyi farklı şekilde aydınlattığı gibi, yürüme-yi de aydınlattığı yanıtını verir. Diğer i ise yürüme ve felsefe arasında özel bir ilişki olduğunu varsayar. İnsanoğlunun yürüyüşü ile felsefi düşünce arasındaki hususi yakınlık, bunların birbirlerini anlamalarına izin verir. Bu ikinci hipotez çok ilgi çekici olsa da biraz aydınlatılmaya ihtiyacı var.

Yürüyüşten düşünceye

Yürüme ve düşünme arasında nasıl bir ilişki var? Doğrudan bir bağlantı ve hemen ulaşabileceğimiz bir sebep sonuç ilişkisi yok. “Yürüyorum, o halde düşünüyorum” demek mümkün değil. Yürüdüğümüz için düşündüğümüz sonucuna ulaşamayız. Benzer şekilde yürüme ve düşünmeyi birebir mukayese de edemeyiz. Bunun nedeni çok basittir. Fikir, düşünce, hatıra, beklentiler, öğreti ve bunların yorumlarının bir araya gelmesiyle, birçok belirgin düşünce türü oluşur. Düşünce, bir entelektüel aktiviteyi yaratıcı ve sezgisel olarak tanımlayabilir. O halde, düşüncenin yürüme ile paralel olduğu konusu belli belirsiz ve kabataslaktır.

Diğer taraftan bana öyle geliyor ki, eğer sadece felsefi düşünce ve onun gelişimi ile ilgilenme kaygısına kapılarak benimsediğimiz “genel bir düşünce” anlayışını bir kenara bırakırsak, yürüyüşle düşüncenin benzerliği daha net bir şekilde ortaya çıkar. Bu benzerlik, bir özdeşlik değildir. Yürüme ve felsefe birbirleriyle ne özdeştir, ne de aynı kalıba sahipmiş gibi birbirinin üzerine oturur. Fakat onların ortak nitelikleri ve yapısal benzerlikleri vardır ki bunlara kitabın başında kısaca değinmiştik. Daha iyi görebilmek için onlara tekrar geri dönme zamanı geldi.

İnsanlar, hayvanlar gibi yürüme tarzını bırakarak ayağa kalkmak, doğrulmak ve iki ayağı üzerinde ilerlemek için dört

ayağıyla yürüdüğü bir yaşamı terk etti. Felsefi düşünce de benzer şekilde, başını öne eğerek yere bakmayı bırakıp doğrularak ayakta ilerleyecek bir tarz geliştirdi. “Ayakta düşünme” neyi simgeleyebilir? Bu, yükseğe bakmak, mutlak olanla iştigal etmek, semanın, sonsuzluğun, geleceğin ve gerçeğin kaygısını taşımak ile ilgili olabilir. Ama bunlar, tüm felsefi düşüncenin zorunlu olarak sonsuz gerçekler, metafizik sorular ve ulvi düşünceler etrafında kurgulandığı anlamına da gelmemelidir.

Aksine, mükemmel bir şekilde minik objelerin, mütevazı hareketlerin detaylı bir incelemesini yapabilir ve önceden olduğu gibi bakışlarımızı zemin seviyesinde tutmaya devam edebiliriz, ancak “yukarı doğru düşünmek” şartıyla. Düşünülen şeyin değeri ile onun minikliği ve ona bakış açımızın yerden yüksekliği arasında herhangi bir uyumsuzluk olması veya bir tezadın bulunması söz konusu değildir. Dolayısıyla felsefe, doğrulmuş ve ayağa kalkmış düşünce gibi, minik, basit şeylerle ve nihai noktada rezil ve bayağı olanlarıyla da, mutlak ve kalıcı gerçeğin kırıntılarını bunlarda bulabilmek amacıyla ilgilenebilir. Bu bakış açısıyla, gökyüzüne doğru bakana veya toprağı karıştıran karşı çıkmak anlamlı değildir. Çünkü ikisi de doğrulmuştur. Gerçeğe, dolayısıyla sonsuza yönelerek düşünmektedirler.

O zaman Raphaël’in bir adım ötesine geçmek gerekir. L’École d’Athènes (Atina Okulu) adlı tablosunda, ressam (Raphaël) Platon’u işaretparmağını yukarıya doğru kaldırmış olarak resmetmiştir. Böyle yaparak onun gökyüzüne, yıldızlara, sabit ve değişmez cisimlere doğru düşüncesine gönderme yapar. Resimde yanındaki Aristoteles ise onun aksine filozofun arayışının, gözlerimizin önünde bulunan dünyevi şeylerle –spekülatif ve teorik olanlardan ziyade hissedilebilir ve ölçülebilir gerçeklerle– ilgili olması gerektiğini anlatmak için bakışını yere çevirmiştir. Bu karşıtlık kısmen doğrudur ama çabucak solar, ortadan kaybolur. Çünkü “aşağı doğru” –dünyevi şeyler, gözlemler ve tecrübelerle doğru– bakışın yönelmesi, aynı zamanda bizi “yukarı doğru” mutlak olana çeken gerçekleri algılama yöntemlerimizi belirler.

Eğreltiotu türlerinin, balıkların bağırsak sistemlerinin,

farklı türlerin göz yapılarının veya hareketlerinin tasnifinin söz konusu olup olmaması önemli değildir. Önemli olan her seferinde aynı materyal içinde farklı bir şeyler görebilmektir. Doğrulmuş bir şekilde ayakta düşünmek, eşsiz minik şeylerde bile farklı bir boyutta görmek ve algılamaktır. Her bir sınıflandırma, her bir işaret ve yapı, kötü bir durumdan kaosu dizginleyecek konuma erişebilme ihtimalini ortaya çıkarır.

Fakat açıkçası, ayakta düşünme sadece felsefeye özgü bir şey değildir. Aynı eylem çok çeşitli düşünsel faaliyetlerde ve farklı felsefe türlerinde de mevcuttur; şiir, teoloji ve bilimsel araştırmalar vb. Dolayısıyla bu ilk yaklaşımı bir diğeriyle tamamlamak gerekir. Felsefi düşünceye ait olanı ve yürümeye bu sefer daha fazla yaklaşanı tespit etmeye ihtiyaç vardır.

Düşmeye özlem

Felsefe, eleştiri olmadan, bulgulardan kuşku duymadan ve inandıklarımızı sorgulamadan yapılamaz. Özetle, dengenin bozulması söz konusu değilse, felsefe de yoktur. İşte, iki ayak üzerinde insan yürüyüşüne özgü, başlatılan düşüş ve düşmenin durdurulması, tekrar düşmenin tahrik edilmesi ve bundan kaçınılması faaliyetlerini hatırlatan şey budur. Cesurca ifade edersek, iki ayaklı yaratığın en iyi düşünme şekli felsefedir. Ama bu ne anlama gelir?

Yürüyüşe geri dönelim; daha önce belirttiğimiz gibi yürümeye bir dengesizlik durumunu öngörür. Bu dengesizlik durumu, kararlı, yere sıkı bir şekilde tutunulmuş hareketsiz bir konumdan, daha sonra tekrar tutunmayı ve dengeye gelmeyi sağlayacak bir düşüşün başlamasına geçiş yapar. Eğer felsefi düşünmenin işleyiş şeklini incelersek, yürümenin bu aşamalarıyla benzerlikler taşıdığını görürüz.

Felsefi düşüncenin yürüyüşü daima bir hayret, şaşırma ve bulguların sorgulanmasıyla başlar. Bir soru, bir şüphe, kesin olarak inandığımız şeyleri sarsar. Siz o zamana kadar katı inançlarınız ve düşünmeden doğru kabul ettiğiniz şeylerle çevrili bir şekilde dingin ve telaşsızsınız. Bunları sarsacak bir sorgulama başlar başlamaz, bu dinginliğinizden eser kalmaz. Bu çok

edici, sarsıcı uygulama Antik Çağ filozoflarından beri kullanılmaktadır.

Örneğin, sizin onu algıladığınız gibi dünyanın iyi olduğundan eminsiniz ve duyu organlarınıza güvenebileceğiniz konusunda ikna olmuş durumdasınız. Hadi soruları hemen sormuş olmayalım; olanı görüyor ve aynı şekilde gerçeği biliyorsunuz. İlk filozoflar, bu ön kabulleri sarsarak ve bu yanıltıcı sükûneti bozarak, batılı düşünceyi tam olarak yürütmeye başladılar ve sordular; “Olanı görüyorsunuz ama gördüğünüz şeyler sahiden gerçek ile uyumlu mu? Hiç kendi kendinizi kandırdınız mı? Zahiren doğru bir şeyi, bir diğerine hiç tercih ettiniz mi? Uzaktan görerek inandığınız bir şeyin, siz ona yaklaştıkça düşündüğünüz gibi olmadığının farkına hiç vardınız mı? Bu, elbette sizin başınıza geldi, bizim, hepimizin başına geldiği gibi... Fakat o halde, şimdiki durumun bundan farklı olduğundan nasıl bu kadar emin olabiliyorsunuz?”

Felsefi düşüncenin başlangıçtaki devinimi, algılarınızla bu birincil ve kararlı bulguları sarsıp onların dengesini bozacaktır. Ancak sarsıntı bununla sınırlı kalmaz. Yavaş yavaş tüm kanı, kanıt ve inançlara tesir eder. Sokrates muhataplarının sabit fikirlerini sarsmaktan başka bir şey yapmamıştır. Descartes aynı şekilde rakamlara ve geometrik şekillere duyulan güveni yıkmıştır. Nietzsche, faziletli tüm şeylerden çok, var olmanın erdeminden, nesnel veriden ziyade gerçeğin kendisinden şüphe duymuştur.

Felsefe, her zaman kesinlik arz eden şeylere çelme takmakla işe başlar.

“Ah, buna inanıyorsunuz ama gerçekten emin misiniz?” Bu sına, dengenin bozulmasıdır. Bu dengenin bozulması olayının duyularımızla, zamanın gerçekliğiyle, boşlukta hacim kaplayan formlarla, mantık, politika ve ahlaki temellerle ilgili bir sorgulamadan kaynaklanıp kaynaklanmadığı pek fazla önemli değildir. Her halükârda, aşinalık kazandığımız ve emin olduğumuz bu şeylerin felsefe tarafından sarsılması, yürümenin ilk hareketi ile tahrik edilmiş bir düşmanın başlamasına benzer.

Kanıtları derinden sarsan ve çatlaklar yaratan şüphenin harekete geçirilmesi, öncelikle düşüleceği izlenimi verir. Birdenbire, aşına ve emin olduğumuz şeylerin dünyası şüphe içinde kalmıştır. Dengenin bozulması, düzenli olarak aynı hayret ve şaşkınlık hareketinin sonucudur; “Bildiğinizi mi sanıyorsunuz? Pekâlâ bilmiyorsunuz!” “Her şeyin alıştığınız gibi olduğundan emin misiniz? Farklı şekilde bakın, o zaman hayretler içinde kalacaksınız.”

Kanıtların çatlayıp parçalara ayrılması, dengenin bozulması durumunu, başdönmesi ve şaşkınlık meydana getirecek bir karmaşanın başlamasını ve nerede olduğumuzu bilemediğimiz bir çeşit düşüşü harekete geçirir; çünkü bizi destekleyen şeylerin bundan sonra desteklemeyeceği izlenimine sahibizdir artık. O halde düşülecektir. Düşmenin önlenmesi için tekrar tutunma, bir çıkış yolu bulma ve bu mümkün olur olmaz yeni bir dengeye ulaşma söz konusudur. Gördüğümüzü düşündüğümüz şey hakikaten gerçek(lik) değilse, o zaman nedir? Bunu açıklamak için iyi bir hipotez var mıdır? Nasıl formüle edilebilir? Doğrulanabilir mi? O halde yeni bir zemin nasıl oluşturabilir ve denge için sağlam bir platformu nasıl bulabilirim?

Kararsız dengeye tekrar gelme

Düşmeye başlamışken tutunmanın sağlanması, diğer ayağın öne doğru atılması, dengenin tekrar tesis edilmesi. İşte bunlar yürümenin ikinci aşama faaliyetleridir. Bu ikinci aşama felsefenin işleyişinde de vardır; şüphenin harekete geçmesinden sonra, geçici, farazi ve kısmi bile olsa gerçeğin arayışının başlaması, ayağın atılmasına, tekrar toparlanıp doğrulmaya ve dengenin tekrar sağlanmasına izin verecektir.

Eski kanıtlar hasar görmüştür. Fakat onların başka bir yerlerde varlığını devam ettirmesi mümkün müdür? En azından, hiçbir şeyin emin (kesin, mutlak) olmadığından emindir artık. Her bir sarsıntı ve şok tekrar bir dengeye gelmeye işaret eder. Bu sınamanın sonucunda, kati olduğu kabul edilen ve ortadan silinen şeyler, yerini yeni kanı ve görüşlere bırakır. Her zaman geride bir şeyler kalır veya teklif edilir. Bunlardan kalıcı olanlar,

sınamadan neşet edenlerdir. İşte yeniden düze çıkmış ve paçayı kurtarmış olduk. Ama bu fazla sürmeyecektir...

Çünkü tutunulmaya değer görülen bu yeni gerçek, sırası gelince sorgulanmaya başlanır. Kısa süre sonra eleştirilir, süzgeçten geçirilir ve onu zor duruma sokacak bir seri itirazın saldırısına maruz bırakılır. Henüz sağlanan denge, yorgunluktan bitap düşmüştür. Ve bu asla durmaz. Felsefe sarsarak şoke etmeye ve şüphe makinesi de bir defa çalışmaya başlarsa, her bir gerçek korozyona uğrar. İtirazlara verilen yeni yanıtlar, eleştirinin kızgın ateşi altında ter dökmektedir. Ve bu, böylece devam edip gider.

Dolayısıyla, düşüncenin ilerlemesi insanoğlunun yürüyüşündeki faaliyetler zincirine benzer bir süreç sonrasında felsefeyle gerçekleştirilir. Bu, düşmenin başlaması, tekrar dengenin sağlanması, dengenin bozulması, dengeye doğru yönelme, bu dengenin tekrar bozulması ve dengeye ulaşılması faaliyetleri sürekli tekrarlanır.

Bu durmadan tekerrür eder, çünkü eğer var olmuş ise başlangıçtaki hareketsizlik sonsuza kadar yok olmuş, ortadan kaybolmuştur. İnsanın bir yere doğru, düşüncenin de gerçeğe doğru ilerlemesi, her seferinde bir düşme ve tekrar toparlanma haliyle gerçekleşir. Batı tarihinde bir bilim olarak felsefede bu ilerleme, daima bir kanıttan onun sorgulanmasına, tekrar tutunmanın akabinde erişilen ikinci kanıttan, bu kanıtın da irdelenmeye başlanmasına geçiş suretiyle meydana gelir. Ve bu, bir döngü gibi sürekli olarak tekrarlanır durur. Politik sistemler, bilimsel teoriler, siyasi doktrinler ve estetik hususlardan hangisinde olursa olsun, ilerlemeyi sağlamak için üretilen hareket aynıdır; düşmenin başlaması, tutunma, tekrar düşüş, tekrar toparlanma...

Bu ilerleme şeklinin her yerde "progrés" olarak adlandırılması bir tesadüf değildir. İlerlemeden bahseden, aslında yürüyüşü konuşmuş olur. Gradus Latince yürümek demektir. Gradere de yürüme eylemidir. İlerleme (pro-gresus) ileri gitmemizi sağlama ve daha öteye adım atmadır. Bunun hem fiziki dünya hem de entelektüel dünya açısından bir değeri vardır.

Gerçeğin arayışındaki felsefi düşünce, bu anlamda, bir yerden başka bir yere giden insanın yürüyüşüyle derin ve kesin bir münasebeti muhafaza eder.

Ama nasıl bir ortamda?

Düşünme ve yürüme arasındaki bu analojinin geçerli olduğunu varsayalım. Fiziki yürüme ve felsefi düşünmenin birbirine benzemeleri ve benzer işleyiş mekanizmasına sahip olmaları, felsefi düşüncenin hangi element içinde, nasıl bir evrende yer değiştirdiğini, hareket ettiğini bize açıklamaz. Vücudumuz uzayda (bir boşlukta) yürüyerek hareket eder. Peki, felsefi düşünce yürürken (ilerlerken) nerede hareket etmektedir? Dilde mi? Zaman içinde mi? Yoksa geçici bir boşluk nevinde mi?

Felsefe kararlı ve değişmeyen gerçeği arar, en iyiye, İyî'ye doğru ilerlemeyi, ilerleme kaydetmeyi, düşünceyi daha sağlam ve güvenilir yapmayı ve artık kendini gizlemeyen şeyleri kavramayı ister. Tüm felsefi düşünce, belli bir tarzda, bu kavrayan ve artık bozulmayan elementin, ortamın arayışı etrafında inşa edilir.

Bir gerçeği –prensibi, esası, kanıtı, aslolanı– aramak; yürümenin durması veya nihayet sağlam (bozulmayan) bir ortamda bunun devam etmesi mücadelesidir. Yüzyıllar boyunca filozoflar durmaya bir gün erişebilecekleri düşüncesiyle mi çalışmışlardır? Temel elemente ulaşmayı arzu edenlere bakarak bunun öyle olduğunu varsayabiliriz; Platon'un İyî'si, Aristoteles'in İlk Hareket Ettirici'si, Plotin'in Bir'i, Descartes'in Cogito'su, Spinoza'nın Töz'ü gibi.

Filozoflar, tüm bu denge bozmalarına ve aşındırma teşebbüslerine karşı koyabilecek bir şeyin arayışını sürdürdüler. Onlar daima, olası kırılma, oksitlenme ve yok olma girişimlerinden etkilenmeyecek felsefi bir taşın hayalini kurdular. Dengesi bozulmayan ve düşmeye maruz kalmayan bir gerçeğin peşinde oldular.

Fakat bu husus, felsefi düşüncenin nerede, nasıl bir ortam ve zeminde ilerlediğini açıklamaz. Buna verilebilecek en basit

yanıt; onun, kendisine uygun ve “sunum” ortamı diyebileceğimiz bir element içinde ilerlediği ve faaliyet gösterdiği. O, boşlukta yer kaplayan ve fiziksel bir dünyada ilerlemez, ama bu fiziki dünyada kendimizi “sunacağımız”, kendi varlığımız ile bu dünya arasında bağlantı kurabileceğimiz ve bağrında kendimize yer bulabileceğimiz bir tarzda faaliyet gösterir. Dengenin bozulması ve tekrar tutunmanın sürekli faaliyet göstermesi, felsefi düşüncüyü bu özel ortamın –sunum ortamının– içinde ilerletir.

Ama nereye gitmek için? Bu ilerleme ve gidiş, bildiğimiz şeylere ve reel dünyaya ulaşmak maksadıyla sunumdan çıkmak için olabilir mi? Veya böyle bir çıkışın yanıltıcı olduğu kabul edildiğinde, başka bir yerde değil de sürekli olarak kendi zihnimizde bulunduğumuzdan, sunum ortamında ilerlemeden bahsetmek mümkün müdür? Bu, sunum ortamında en yeni, en tutarlı, en keskin ve en anlamlı olana ulaşmak içindir, zira düşündüğümüzden başka bir dünyada yaşamayız.

O halde, felsefi düşüncüyü çalıştıran ve ileri götüren şey, ilerlemenin anahtarı olan daha iyi düşünmedir. Bir fikir daha güçlü, esnek ve uyarlanabilir olursa, sunum’un rafine edilmesine daha fazla katkıda bulunur. Böyle fikirler bulmak, onları sorgulamak ve bu fikirler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak felsefenin görevidir.

Fakat yine de çözülmesi zor bir soru havada kalmıştır. Sunum ortamında var olan ve yürüyen felsefi düşünce, kendi ilerlemesiyle dünyaya ilişkin dış etkileri nasıl meydana getirebilir? Çünkü bu reel etkiler sunum’dan bağımsızmış gibi görünür.

Bu soru, felsefenin gerçek nesneler üzerinde etkiden yoksun, tamamen teorik bir uygulama olduğu kabul edildiği takdirde ortadan kalkar.

Felsefenin ilerlemesinin insan yaşamına etkisinin bulunduğu kabul edildiği takdirde ise sunum ortamındaki bu ilerlemenin dünyanın işleyişi üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamak gerekir. O halde, sunum ortamında çalışan felsefe, herhangi bir etkiyi bu ortamın dışında, fiili dünya üzerinde ne şekilde, nasıl uygulamaktadır?

Bunun yanıtı karmaşıktır. Belki de bizim kavrayışımızın üzerindedir. Şimdilik, “Dünya benim sunumumdur” diyen Schopenhauer’un bu formülünü değiştirmekle ve onun yerine daha dar, daha mütevazı ama daha doğru bir ifade tespit etmekle işe başlayabiliriz. Örneğin; onun yerine “Dünya, kısmen benim sunumumdan neşet eder” diyebiliriz. Bu şu demektir; reel dünya ile bağımız asla ham ve işlenmemiş değildir. Reel dünya ile bu bağlantımız, öyle veya böyle, düşünme şeklimizin, olayları takip ediş tarzımızın ve reel dünyanın işleyişine dair algılamamızın sürekli süzgecinden geçmektedir.

Eğer felsefe bu düşünme şeklini değişikliğe uğratırsa –marjinal seviyede bile olsa–, bu değişiklikten dolayı dünyayla ilişkimizi değiştirmiş ve neticede, bizim yaklaşım tarzımıza bağlı olan dünya da dolaylı bir şekilde etkilenmiş olur.

Sıra, filozofların bizim sunum’larımızı hangi vasıtaları kullanarak değiştirdiklerini anlamaya geldi. Bu (vasıtalar) onların dil, mantık ve bilim metodunda yürüme şekilleri olabilir mi? Olabilir. Bunu öğrenebilmek için seyahatlerinde onlara bir kez daha eşlik etmek gerekecek.

ÜÇÜNCÜ GEZİNTİ

METODİK VE
ÖZGÜR GEZGİNLER
EŞLİĞİNDE

Bazıları işaretlenmiş güzergâhı
sıkı sıkıya takip eder.
Adım adım yeni bilgilere ulaşır.
Diğerleri ise alacakları hazzı,
talihe ve sürprizlere güvenir.

Felsefe, o halde, yürümek midir? En azından bir yürüme şekli midir? Biraz kararsız kaldığınızı, tam olarak ikna olmadığınızı görüyorum. Şüphesiz kendinize benim kelimelerle oynadığımı ve laf kalabalığından başka bir şey yapmadığımı söylüyorsunuz. Peki, o zaman ilerlemeye devam edelim. Muhtemeldir ki, anlatacağımız hikâyeler ve onların sunacağı düşünme fırsatları sizin konuya başka türlü bakmanızı sağlar.

Hakikaten biz ilerledikçe bir tartışmanın da ilerlediği görülür. Tartışma, ilk tutunma noktasında dengenin bozulması ile başlar, düşme riski başgösterir, düşünceye karşı yapılmış rahatsızlık yaratan herhangi bir itiraza verilen yanıt ile düşmenin önüne geçilir, ama bu yanıt da sırası geldiğinde eleştirilecektir.

Kanıtlamanın (ispatın) yürüme olduğu açıkça görülecektir. Kanıtlama, daima belli bir noktadan (gözlem, sezgi veya yöneltilen bir soru ile) çıkış yapar, başka bir noktaya (vargı, sonuç ve bunların doğrulanması veya yanlışlanmasına) ulaşmaya çalışır. Çıkış ve varış noktası arasındaki aşamalar yürümede olduğu gibidir; ispatlama bir noktadan diğerine ilerler, adımlar ardı ardına dizilir ve tartışma gelişir.

Çıkış noktası ile karar noktasına ulaşılması arasında birçok adım atıldığında, güzergâhın uzun olmasının ve bunun tamamının bir bakışta görülememesinin pek de bir önemi yoktur. Her bir ileri hamlenin mutlaka gerçekleştiği, etapların geçildiği ve ilerlerken (yol üzerindeki) köşe taşlarının birinin diğeri üzerine binmesi temin edildiği zaman, seyahat tam anlamıyla gerçekleşmiş demektir.

Descartes ısrarla, bu nokta ve sağlam bir mantıksal yolcu-

luğun gereği olan “aklın uzun zinciri” üzerinde durur. Tüm kanıtları göremesem ve bir bakışta hepsini kavrayamasam bile, her bir etabın doğruluğundan emin olduğum için ulaşılan sonuçların geçerliliğine güveniyorum. Bu temel düşünce etrafında birleşen Klasik Çağ düşünürleri, rasyonel bilgiyi, gerçeğe doğru bir ilerleme ve yanlış adımdan sakınıldığı takdirde ona ulaşma olarak tasavvur ederler.

Bu filozoflar, açıkça söylemedikleri zamanlarda bile, metodun (meth-odos) öncelikle bir yol (odos) olduğunu unutmamışlardır. Metodik düşünmek; etkili bir şekilde mantığın yolundan gitmek, böylelikle gerçeğe erişmek ve bu gerçekten en az kendisi kadar gerçek olan bir diğerine ulaşmaktır. Tüm metodların hedefi, bilgiyi artırmak ve (ilerlerken ulaşılmış olan) önceki sınırların daha da ötesine geçmektir.

Diğer filozoflar, bu metodun gereklerinden farklı olarak, düşünceler ülkesinde amaçsız ve zaman zaman pusulasız yürümeyi öngören zıt bir yürüyüş şeklini benimsemişlerdir. Onların rehberi, sadece ilerleyen ve hiçbir şey öngörmeyen bir gezintiden duyulacak hazdır. Kuralsız bir şekilde ve belirlenmiş bir varış noktası olmadan gezinir dururlar. Bilgiyi artırmayıp sadece alınan haz üzerine yoğunlaşan bu gezinti, (yukarıda değindiğimiz) kanıtlamadan farklı hareket eder.

Metodik yürümenin belirli kuralları vardır, (avare) gezinti ise şen şakraktır. Biri amaçlarına ulaşabilmek için sizi zorlar, diğeri özgür bırakır. Metodik olanı verimlidir, sonuçları kayda değerdir. Ancak buna karşılık gezinti de, özgür olma arzusu ve keyfine göre yaşama, düşünme ve yürüme imkânı sunmakla kendini aklar.

Bu ikisinin birbirini dışlaması gerekmez. Yine de, gezintiye tercih eden veya metoda öncelik verenler, ne aynı filozoflar ne de aynı tarihi dönüm noktalarıdır. Bunu, filozoflar ve tarihi kritik anlar arasında yolculuk yaparak sınayacak olan sizlersiniz.

OCKHAM'LI WILLIAM GEREKSİZ ADIMLARI ORTADAN KALDIRIR

Bu şeytani papaz için önemli olan şey, kelimelerin bizi gerçekliğin dışında yürütemeyecğine inanmakla başlamaktır.

Ortaçağ sona ermemiş ve Rönesans henüz başlamamıştır. Fakat Avrupa, 13. yüzyılın sonuna doğru fokur fokur kaynamaktadır. Ockham'lı William İngiltere'de Surrey Kontluğunda, işte böyle bir ortamda doğar. Bu Fransiskan papazı, yıllar boyunca kendi halinde yazdığı az sayıdaki eserle, felsefeyi derinden sarsacaktır. O, felsefenin kaynağını, temposunu ve perspektifini değiştirir. Felsefe, onunla farklı şekilde yürümeye başlar.

Avrupa'yı dolaştığı seyahatlerinin çoğunda yaya idi. Oxford'da başlayan incelemelerine Paris'te devam etti ve ders vermek üzere tekrar Oxford'a döndü. Yazdıklarının Hıristiyanlığa aykırı olduğu ve sapkınlığa düştüğü gerekçesiyle, Papa tarafından Avignon'a sorguya çağrıldı. Daha sonra Piza'da bulunan (Kutsal Roma Cermen İmparatoru) Bavyera'lı Louis'nin yanına sığındı, oradan da 1347'de ölümüne kadar eserlerini yazdığı ve dersler verdiği Münih'e gitti. O dönemlerde papazlar, bir ülkeden diğerine yolculuk yapar ve Latince konuşarak Avrupa üniversitelerinde ders verirdi. Fikirler insanlarla birlikte yürür, yayılır ve taptaze bir canlılık içinde birbirleriyle karşılaşırdı.

Ockham'lı William'ın dönemi gezgin filozoflarla doludur. Hukuktan tıbbı, teolojiden mantığa kadar ilim sahibi tüm insanlar, yüzyıllar boyunca doğudan batıya, kuzeyden güneye tüm Avrupa'yı bizden (günümüzden) daha rahat bir şekilde dolaştılar. Elbette bu dolaşma bizden daha yavaştı, ama çok daha belirgin ve sade bir şekilde gerçekleşiyordu. Ancak bu filozofu dikkate değer yapan şey, onun bu seyahatleri değildi.

Ockham'lı William'ın meydana getirdiği sarsıntı ve kar-

maşa onun bu coğrafi gidiş gelişlerinden kaynaklanmaz. Bunun yaya seyahat etmesiyle de hiç ilgisi yok mudur? Emin değilim. Aslında, konuşma, düşünme ve yürümenin nasıl birlikte olabileceğini, tüm diğer filozoflardan daha belirgin bir şekilde bu filozof sayesinde anladık.

Ockham'lı William'ın öncelikle ilgilendiği aktivite konuşmadır. Cümlelerin nasıl ilerlediğini ve ilerlerken kendi yolunda nasıl sorgulandığını araştırır. Her an kullandığımız kelimelerin zihnimizde aynı önemde ve anlamda olmadığını keşfeder. Tek bir kelime yazılışları aynı bile olsa, tamamen farklı anlamlara gelebilir. Bu anlamların neler olduğu önemli değildir, mühim olan böyle bir ayrımın mevcudiyetidir. Örneğin, “İnsan caddeyi geçiyor”, “İnsan düşünen bir hayvandır” veya “İnsan beş harfli bir kelimedir” denildiğinde, aynı insan kelimesinin cümlelerin tümünde muhafaza edildiği görülür. Ama mantıksal açıdan bakıldığında, bunların birbirinden tamamen ayrı üç farklı kullanımda olduğu görülür. “Caddeyi geçen” insan, bir bireye, “düşünen” insan bir canlı türüne, “beş harfli” insan ise bir kelimenin dildeki yazımına işaret eder.

İşte Ockham'lı William'ın istediği şeyler; bu ayrıma dikkat etmek, onları analizin süzgecinden geçirmek ve birtakım sonuçlara ulaşmaktır. Bu niçin bir sarsıntı ve karmaşa yaratmıştır? Çünkü bu süzgeç, reel ve derin olduğu zannedilen birçok soruyu ortadan kaldırır. Hiçbir şeye karşılık gelmeyen bu sorular gözden kaybolur ve yok olurlar.

Demek oluyor ki, “caddeyi geçen” insan, tamamen farklı anlamdaki “beş harfli” insan gibi gerçekten vardır. Fakat bir canlı türü ve düşünen (veya düşünmeyen...) hayvan olarak genel anlamda insan mevcut değildir. O, tüm insanoğlunu yapay bir araç olarak, bir kategori altında toplamak için sadece zihnimizde var olagelmiştir. Gerçekte, sadece bireyler ile eşsiz, belirgin ve birbirine benzemeyen varlıklar mevcuttur. “İnsan”, “ağaç” veya “yaprak”tan bahsettiğimizde reel hiçbir şeye işaret etmeyiz. Bunlar, sadece zihnimizin uydurduğu hayali şeylerdir. Belki faydalıdır. Kaçınılmaz da olabilir. Ama tutarsızdırlar.

Bunları gerçek olarak kabul eden filozoflar yollarını şaşıırır.

Onlar aklın ürettikleri ile gerçekten var olanları birbirine karıştırmaktadır. Neticede, bunlar hakkında birçok hipotez geliştirir, analiz yapar ve tartışırlar. Çok konuşup aslında hiçbir şey söylemeyen bu filozoflar aslında vakit kaybeder.

Ockham'lı William'ın düşündüğümüzden neden daha tehlikeli olduğunu şimdi görüyorsunuz. O, yanıltıcı gezgin filozofların reçetelerini bir kenara atmakla yetinmez, koca bir felsefi düşüncenin bir yüzünü düpedüz ıskartaya çıkarır. O ayrıca, öteden beri saygı duyulan "varlık olmak bakımından varlık"⁹ kavramının ne kadar boş, amaçsız ve faydasız olduğunu açıklar. Ve tüm metafizik kendini çöplükte bulur.

Dolayısıyla Ockham'lı William, söylediklerimiz, düşündüklerimiz ve dünyada var olanlar arasındaki ayrımı kesin bir şekilde yapan ve bu ayrımdan birtakım sonuçlara ulaşan ilk kişidir. Çağdaş filozofların yapmayı başardığı büyük bir felsefi temizlik faaliyetinin taslağını, Wittgenstein ve analitik felsefeden yaklaşık altı yüzyıl önce çıkarmıştır.

Peki, bunun yürümeyle ilgisi nedir? Aslında doğrudan bir ilgisi yoktur. Çünkü Ockham'lı William'ın ortaya koyduğu şey, kendine özgü bir kavram olarak düşüncenin yürümesi ve ilerlemesinde tasarrufun sağlanmasıdır. Bilindiği gibi fiziki dünyada gereksiz olandan kaçınmak esastır. Caddede karşıdan karşıya geçecek adam, bu faaliyetini; kıvrıla kıvrıla veya zikzak çizmeden ve oyalanmadan en kısa yerden ilerleyerek etkin bir şekilde gerçekleştirir.

Ama felsefi düşüncede bu farklı şekilde çalışır. Felsefi düşünme, birçok adım atıp hiçbir yere ulaşamama riskine maruzdur. O aslında "boş yere" adımlayabilir veya "yanlış adım" da atabilir. Bu yanlış adım, ayağın burkulmasından değil, insanın sadece fosfor gibi parlayan (albenili) bir sisin içinde bir rüya âleminde bulunmasına rağmen, kendini ilerliyor zannetmesinden kaynaklanır. Felsefi düşünce için pusuda bekleyen en önemli tuzak, kelimelerin hayal âleminde bulunduğumuzun

⁹ Yazar burada, Aristoteles'in *Metafizik* adlı kitabında yer alan Fransızca "l'être en tant qu'être" olarak, İngilizce ise "Being as Being", "being insofar as it is being" veya "being quabeing" şeklinde ifade edilen kavrama atıfta bulunmaktadır. (ç.n.)

farkında olmaksızın, hiçbir yere doğru hareket etmediğimiz halde, sağlam bir zemin üzerinde ilerlediğimiz kanısına sahip olmamızdır.

Ockham'lı William'dan beri, düşünce için yürümek (ilerlemek), sadece iyi bir güzergâhta yola çıkmayı değil, aynı zamanda gerçek bir şeye karşılık gelen bir zemin üzerinde bulunulduğundan emin olmayı da içermektedir.

MONTAIGNE “GÖNLÜNCE” YAZAR

Onun evreninde hiçbir şey sabit değildir; tüm varlıklar insanlar gibi, insan mizacı ise yargılarımız gibi sürekli değişir.

O da yürüdü. Durmadan. Ama sandığınız gibi değil. Elbette, Périgord'da geçen çocukluğundan, kalbinde her zaman önemli bir yer tutmuş olan Paris'in sokaklarına kadar yaya yürümüştü. Bordo'dan İtalya'ya olan yolculuğunda tüm gün boyunca sık sık at sırtında görüldü, ama daha sık bir şekilde devrin önemli şahsiyetleriyle kâh telaşlı, kâh kaygısız ve tasasız, keyfince gezindi durdu.

Montaigne yürümeyi severdi. Sevdiğini söylerdi ve bunda ısrarcıydı. Bizzat yürümenin kendisinden dolayı değil, düşünme üzerindeki tetikleyici etkisinden dolayı severdi. Ayaklarıyla düşünürdü; ona göre düşünme öncelikle bir hareket, fiziksel bir aktiviteydi. Felsefe yapmak isterse, oturur pozisyonda kalması ve kışını koltuktan kaldırmaması mümkün değildi. Aynı- sı yazmak için de geçerliydi; durağan, hareketsiz ve atıl kalması söz konusu bile olamazdı.

Her zaman olduğu gibi, Denemeler adlı eserini yazarken kütüphane olarak tadil edilen Eyquem şatosunun kulesindeki kitaplığında volta atıp durması bu yüzdendir. Masaya perçinli değildir. Masaya kurulu bir şekilde, heykel gibi oturup durmaz. Bir ileri bir geri, gider gelir. Yazma-düşünme faaliyeti bir adımlama, dolayısıyla bir yürüme işidir.

Ama tam olarak düşündüğümüz gibi değil. Buna yanıt olarak basitçe, bir adamın düşünmek için sanki beynini uyatarak vücut organlarının uyuşukluğunu gidermek zorundaymış gibi hareket etmeye ihtiyacı olduğunu aklınıza getirmeyin. Elbette bu yanlış değildir. Fakat onun yürümesinin anlam ve önemi hemen anlaşılmaz. Çünkü Montaigne'de hiçbir şey “sanıldı-

ğı gibi” değildir. O inanılan şeylerin keyfini kaçırmaktan, öngörülen, hakkında önyargıya sahip olunan ve üzerinde uzlaşılan fikirleri bozguna uğratmaktan asla vazgeçmez. Yanlış bir şekilde değişmez ve sabit olduğu düşünülen şeylerin sürekli olarak dengesini bozmaya devam eder.

Aslında dikkatli bakılırsa, Montaigne’de her şey yürümekte, hareket etmektedir. Her şey mi? Düşünce, hayat, toplum, yazı, dünya, “ben”, biz, nesneler... Hiçbiri, hiçbir yerde asla sabit değildir. Hepsi, akar, evrilir ve bir sarkaç gibi sallanır (değişir) durur. Montaigne dalgalanmalar ve kesintisiz değişimlerin adamıdır. O, “geçiş, değişimi resmettiğini” söyler.

Aslında onu ilgilendiren şey, devinim halinde olandır. Yani, hareket eden, salınım yapan, dalgalanan ve değişen. Ve her şey böyledir, değişip durmaktadır! “Biz, yargılarımız ve ölümlü her şey, durmaksızın akar, altüst olur ve değişir. Daimi bir sarsıntı ve değişim içindeki yargılayan ve yargılanan kati ve kesin hiçbir şeye ulaşamaz.”

Meselenin özü “sallanma, salınım yapma”dır.

Bu, eski ve yaşlanmış bir kelimedir, anlatmak istediğini doğrudan ifade etmez. O, harekete başlatma, ileri itme ve bunun sürüp gitmesi demektir. Salınım yapma, salınım başladıktan sonra durdurulan ve tekrarlanan sürekli bir ileri hamledir. Yani, tam olarak durağanlığın, hareketsizliğin ve değişime karşı durmanın zıttıdır. Sürekli aynı durumda kalmanın ve değişmez olmanın ise mükemmel bir karşıtı.

“Dünya durmayan bir salıncaktır” diye yazdığında Montaigne, daimi bir değişime ve sürekli olarak bizim ve bizim dışımızdaki her şeyin salınım yapmasına işaret eder. Dolayısıyla yürümeden, ilerlemeden bahseder. Söz konusu olan aynı süreçtir; her şey salınır, ama hiçbir şey çöküp yıkılmaz. Yürümedeki (düşme başladıktan sonra) düşüşün engellenmesi, tekrar düşmenin başlaması ve yine engellenmesi faaliyetlerinde olduğu gibi, dünyanın salınımında da hiçbir şey durağan ve kararlı değildir. Her şey, her obje, düşünce, gelenek görenek, kanun, inanç için... bu böyledir. Tamamı evrilir, değişir, hepsinin dengesi bozulur, ama hiçbirisi temelli bozulmaz, yok olmaz. Evrensel den-

gesizleştirme olgusu, ne zevale ne de ziyana izin verir.

Düşünce, yazı gibi salınım yapar ve ilerler; her ikisi salınır, tekrar tutunur, tekrar harekete geçer ve muhafaza edilen bu dengesizlik durumu içinde bunlar faaliyetlerine devam eder dururlar. Bir düşünce diğerini çeker, sürükler. Aynı şekilde, bir his ve algı da bir diğerini. Gelenek görenek, alışkanlık veya ihmalin bir diğerini çekip sürüklemesi gibi, bir ifade de diğerini sürükler. Sırası gelen kararsızlaşır, salınır ve muğlaklık denizini boylar. Ama hiçbir zaman tamamen çöküp yok olmaz.

Çünkü bu, her şeyin bir konudan diğerine, bir durumdan bir başkasına tesadüfî bir tarzda, Montaigne'in ifadesiyle "gönlünce" geçiş yaparak, hareketlilik ve bunun sekteye uğraması şeklinde yürümesinden kaynaklanır. "Durmayan salıncak", dünyanın sonsuz bir aylaklıkla durağanlık ve kesinlik olmaksızın, durmadan yürümesi, çalışması ve ilerlemesidir. "Mürekkep ve kâğıt oldukça" devamına niyet edilen *Denemeler*'in yazılması da yürür; salınım yapar ve vücudun, eşyanın durumu ile birlikte his ve düşüncenin adımlarıyla ilerler. Böyle bir hareket asla aylaklık yapmaktan ve gezinmekten vazgeçmez. Bu güzel eski ifade, yürümenin tesadüfî olması kadar, görünüşte mantıksız olmasından da bahseder.

Bu, yazmanın da düşünce, hayat ve insanların dünyasında olduğu gibi sürekli ve sonsuz olmasından kaynaklanır. Her şey, salınım yaparak ama asla kalıcı bir şekilde çöküp yok olmadan ilerler. Yaşadığımız bu dünya kırılgan ve kararsızdır ama daimi bir hareketlilik içindedir.

Montaigne dünyanın akışı ve değişimini hissetmek ve onu açıklamak için elinden geleni yapmıştır. Bu fasılasız evrensel olgunun, tüm acılarımızın olduğu gibi neşelerimizin de kaynağı olan olağanüstü bir gizem haline nasıl geldiğini iyi biliyordu.

Şüphesiz çözülmesi imkânsız bir gizem. Ama neredeyse aynı derecede anlatılması ve üzerinde düşünülmesi de zor bir sır. Yapabileceğimiz tek şey, sürekli değişimine olabildiğince yaklaşıp ona eşlik etmektir. Montaigne işte bu yüzden çok yol alır.

DESCARTES DOSDOĞRU, KESTİRMEDE GİDER

Metodun babası, genellikle bir yürüme düşünürü olarak kabul edilmez.

Ama dikkatli bir şekilde bakıldığında her kritik dönemde
yürümeden bahsettiği görülür.

Descartes'ta bu yürüme meselesinin mevcudiyetinden, hat-
ta oldukça yaygın olduğundan hiç şüphe etmedim. Onun
iyi bir gezgin oluşunu bir olasılıktan öte (kesinlik derecesinde)
görüyor ve kabul ediyorum. Hayatının büyük bölümünü Hol-
landa'da geçirmiş, farklı birçok yerde ikamet etmiş ve Alman-
ya'ya yapılan sefere katılmış 18. yüzyılın bu asker şahsiyeti, hiç
şüphesiz yürümenin ne anlama geldiğini iyi biliyordu. Zayıf bir
bünyeye sahip olsa bile, sık sık toprak yollarda veya cadde kaldı-
rımalarında okuyan, yazan Descartes'ı bir gezgin olarak düşün-
mek elbette mümkündür.

Fakat ulaştığımız bu kanı sadece bir tündengelimdir. Des-
cartes'in yürüyor olma olasılığı öyle güçlüdür ki, bunun kesin-
lik derecesinde kabulüne ramak kalmıştır. Bununla birlikte,
tespitlerime göre, hiçbir eserinde yürümeye kesin bir yer ve ön-
cü bir rol vermemiştir. Yanlış... İş eserlere gelince, hafızaya gü-
venmemek en iyisidir. Esasında Metod Üzerine Konuşmalar'ı tek-
rar okumak yeterlidir.

Düşünce tarihinde kesin bir kırılma yaratan ve yazarının
daha hayattayken Avrupa'da tanınmasını sağlayan bu özlü ki-
tapta, yürümeye dört kez yer verilmektedir. Bu hususun gö-
zünden kaçtığını itiraf ediyorum. Bu eseri bir öğrenci ve ho-
ca olarak hayatım boyunca; açıklamak, yorumlamak ve irdele-
mek için kaç defa okuduğumu bilmiyorum. Kitapta, her bir kri-
tik noktada yürümenin zikredildiğini daha önce asla fark etme-
miştim.

"Dünyanın en iyi paylaştığımız şeyi idraktır" cümlesi-
ni söylediği ilk paragraftan itibaren, Descartes hemen yürü-

mekten bahseder, ki bunu daha sonra bir ara göreceğiz. “İdrak”, onun kaleminde ortak şeylerin pragmatizmi olan sağduyu değildir. İdrak, insanoğlunun doğru ile yanlış bir birbirinden ayırmasını sağlayan akıl melekesidir. Descartes hepimizde ondan eşit seviyede bulunduğunun altını çizer. Hayal gücünün zayıflığından veya hafızanın güçlü olmamasından şikâyet edilir, ama hiç kimse benzerlerinden “daha az akla” sahip olduğundan dem vurmaz. Öyleyse, her birimiz diğerleri ile “eşit” seviyede idrake sahipsek, fark yaratan tek şey onun kullanım şekli olacaktır, ki bu da, metodu ortaya çıkarır.

Tekrar hatırlamak gerekirse, bu kelimede (metot’ta) konu edilen yoldur; odos Eski Yunancada, yol, patika ve izlenecek güzergâh anlamına gelir. Metot, hem bir güzergâh hem de yol üzerinde yer değiştirme şeklidir. Descartes’a göre, iyi bir toprak yol da yavaş gitmek, patika dışında hızlı gitmekten evladır. Ama ilk paragrafın tam sonunda, bunu farklı bir şekilde ifade eder; “Sadece çok yavaş gidenler, her zaman doğru yolu izlerlerse, koşan ve oradan uzaklaşanlardan daha fazla ilerleyebilir.”

Gerçeğe doğru metodik düşünme, rotadan sapmadan, adım adım, yavaşça ileriye doğru yürümedir. Adımların emniyeti ve yürüyüşün sıhhati konuları hariç, yürüyüş hızının meseleyle herhangi bir ilgisi yoktur. Belirleyici olan; bir adımın kendisinden sonra gelenle zincirleme ilişkisi ve yoldan çıkmadan, düşmeden, kaybolmadan ilerlemeye izin veren muntazam bağlantısıdır. Aslında metodun tüm anahtar temaları, yaya yapılan bir yolculukta mevcuttur.

Bu husus, eserde biraz ileride, yürümenin ikinci kez görüldüğü yerde doğrulanır. Filozof kendi entelektüel gelişiminin bir portresini çizer, eski hoşnutsuzluklarını anlatır ve gerçeğin peşinde koşan bir araştırmacı kimliğinin kendinde doğuşunu tasvir eder. Kitabın bu sayfası çok meşhurdur. Descartes şöyle bitirir; “Doğru ile yanlış ayırmayı öğrenmeyi, eylemlerimde bunu uygulayabilmek ve hayatta güvenli bir şekilde yürüebilmek için, her zaman çok arzuladım.”

Yürüme bu kez, artık sadece gerçek(lik), bilgi ve teorik yolculuk meselesi değildir. O aynı zamanda pratikle de ilgilidir.

“Hayatta güvenli bir şekilde yürümek”; kararlar almak, belli bir hal tarzını seçerek hareket etmek ve zaman zaman size karşı olanlar arasında ilerlemektir. Hayatta güvenli bir şekilde yürüme, cesaret ve cömertlik işidir ve bazen acı şeyleri tercih etme durumunda kalmayı gerektirir. Başlangıçta “bilmek, tanımak” anlamında olan yürüme, şimdi artık, “harekete geçme” manasındadır.

Fakat nereye gitmek için (harekete geçilmelidir)? Bunu hemen bilmek mümkün değildir. Aynı şekilde bu soruya yanıtın nasıl bulunabileceğini de hemen kestiremeyiz. Dolayısıyla, bu sorunun cevabını hayattaki en iyi ilerleme metodunun içinde bir çırpıda görebilmek mümkün değildir. Ama Descartes bunu bilir. Orada, kitapta, metot onu bir kez daha kurtarır; “[...] yalnız başına ve karanlıkta yürüyen bir adam gibi, o kadar yavaş yürür ve müteyakkız olurum (ve her şeyi o derece ihtiyatla kontrol ederim) ki, neticede birazcık ilerlemiş bile olsam, en azından düşmekten kendimi iyice korurum.”

Düşmemeye dikkat edilmelidir; yolun başındaki filozoflar veya acemi gezginler için risk aynı, tehlike benzerdir. Müteyakkız olunmalıdır. Bu sadece etrafına iyi bak ve ihtiyatlı ol demek değildir. Kelimenin tam anlamı budur, ama ya karanlıkta ne yapmak gerekir? Müteyakkız olmak aynı zamanda, ihtiyat göstermek, kuşku duymak ve hareketlerde, adımlarda, yürüme-düşünmede ölçülü olmaktır. Metot, düşmenin panzehiridir. Yol, felsefedir. Filozofun aktivitesi de yürüme.

Bu kadar yavaş ilerlerken, yeteri kadar hızlı davranmanın bilinmediği gerçeği ile ona rehberlik edecek şey doğrultusunda uygun bir şekilde nasıl hareket edileceği hususları çözülmeden ortada kalır. Ama aksiyonun beklemeye vakti yoktur. Gerçekte nasıl iyi yaşanılacağını öğrenene kadar, pratikte yaşamak, hayatta kalmak zorundayızdır. Peki, iyiyi bilmeden, tanımadan önce hangi kuralı takip etmek gerekir? Tutarlı olduğu ve yoldan sapmadığı sürece bu kuralın ne olduğu önemli değildir. Bunun yanıtı şaşırtıcı ama uygundur. Bu (yanıt), bir kez daha –sonuncu defa– yürümenin ve kestirmeden (doğruca) gitmenin tarihçesinde yatar. “Burada kestirme kuralını uygulayarak, ormanın

içinde kendini kaybolmuş bulan gezginler bir orada bir burada dönüp durmamalıdır, hatta bir yerde duraklamamalı, yapabildikleri kadar aynı istikamette sürekli ileri doğru gitmelidir ve belki de, onların tercih etmek için başlangıçta tespit ettiği tek çözüm şans bile olsa, hedef istikametlerini zorunlu olmadıkça basit nedenlerden dolayı değiştirmemelidir. Çünkü onlar böyle yaparak, sadece arzu ettikleri yere gitmiş olmaz, en azından sonunda çok bir büyük ihtimalle ormanın ortasında kalmaktan daha iyi bir konuma ulaşmış olurlar.”

Ne daireler çiz, ne de durakla, aynı yönde gidebildiğin kadar dosdoğru git. Descartes, bundan daha iyisini umarak, kendi hareket tarzını tasvir eder. Sonuçta kullanım yerleri farklı olsa da, (bu tasvirde) her seferinde yürüme ve adımları sağlama alarak düşmeden sakınma ve tehlikeyi savuşturarak kestirmeden gitmesöz konusudur.

Burada basit metaforların söz konusu olmadığına bir kez daha altını çizmek istiyorum. Önemsiz karşılaştırmalar da mevzubahis değildir. Descartes’a göre hareket, vücudun ilerlemesini, kavrayış yeteneğini ve iradeyi canlandırır, güçlendirir. O, bunu elbette eserin hiçbir yerinde açıkça söylemez. Ama diğer kitaplarında bu fikri desteklemekten de geri durmaz; Metafizik Üzerine Düşünceler kitabında, “aklın bir niteliğini” yürütmekte tereddüt etmez.

“O halde aklın niteliklerine geçelim ve bunlardan bazılarının bende olup olmadığını görelim. İlk nitelikler, benim beslenmem ve yürümemdir; ancak eğer bedenimin olmadığı doğru ise o zaman yürüyemeyeceğim ve beslenemeyeceğim de doğru olur.” Şüphesiz aklın bu nitelikleri, Okul’a göre filozof tarafından alınan derslerden, Aristoteles’ten miras kalmıştır. Elbette Descartes bunları kendi hesabına kullanmamıştır. Her şeye rağmen şu hipotezin arkasındayım; metot, sunum’lar ve adım adım gerçeğin arayışı, akıl açısından beden olmaksızın bir ilerleme şeklini teşkil eder.

Descartes, Aklın Yönetimi İçin Kurallar adlı eserinde, ısrarla “Aklın yürümesi kesintiye uğramamalıdır” der. Aksi takdirde, çok hızlı gitmeyi arzuladığımızdan, düşünce zincirini oluşturu-

ran baklalar yerinden çıkarak t mdengelimini ahengini bozar. Kendi açımdan, eserlerinde pek az yer vermesine rağmen yürüme tarzından bu kadar kararlı bir şekilde bahseden Descartes'ın, hareket ile ilgili bir prensibi düşüncenin merkezine koyduğu sonucuna varabilirim.

DIDEROT GİZLİCE TOPALLAR

Küçük detaylarda bazen büyük bir karmaşanın izleri saklıdır.
Ansiklopedi'nin filozofu bunları toplamakta dâhidir.

Kekemelerden daha fazla konuşmayı seven kimse yoktur, topallardan başka hiç kimse yürümeye âşik değildir.”

Tuhaf bir cümle. Ama kuşkusuz Diderot, bilhassa Kaderci Jacques ve Efendisi'nin (yukarıdaki alıntının yapıldığı) izini sürdüğü şaşırtıcı felsefi yolculukta, asla bir gariplik ve tuhaflik içinde değildir. Yine de ben, neden topalların diğerlerinden daha fazla yürümeyi sevdiklerini ve kekemelerle olan bu paralelliği en az sizler kadar anlamıyorum. Ancak sorunun temelini inince, bunun önemsiz ve küçük bir edebi gizem olmadığını fark ettim.

Aslında açıkyüreklilikle, bu garip ifade içinde felsefi düşüncede bir dönüm noktasının gizli olduğunu söyleyebiliriz. O, yüzü maskeli, ağzı sıkı ve ketumdur ama kararlıdır. Yaygara yapmadan, önemli bir şey anlatmıyormuş gibi imalı ifadelerle ilerler, ancak sebatkâr bir şekilde yeni perspektifler açar. Diderot bu şekilde araya girer; ortalığı altüst eder, en azından dağılma sürecini başlatır, ama bunu başkalarına fark ettirmeden ve gülümseyerek yapar.

Topallayan kimdir? Her şeyin “büyük kitap”ta yazılı olduğuna inanmış cesur insan Jacques'tır. “Büyük kitap” dünyanın işleyişini anlatan gizli bir kesit ve her birimizin ne yapacağını, neler söyleyeceğini, kimlerle karşılaşacağını ve nelere maruz kalacağını buyuran bir tomardır. Peki, Jacques neden topallar? Topallaması, apayrı bir hikâye olan aşklarındandır. Veya daha ziyade “büyük kitap”ta yazıldığı gibi, durumu, doğrudan eski aşklarına tesadüfen bağlı olan dizinden dolayı aksamaktadır, ama...

Jacques, o halde aşkları nedeniyle topallar ama her şeye rağmen atına binmiş efendisinin yanında yürümeye de bayılır. Onlar nereye gideceklerini ve ne konuşacaklarını bilmemektedir. Onlar bu yüzden, hiç kimse tarafından ve özellikle kendilerince bilinmese bile, birer öncü ve kahramandırlar, bilinmeyen toprakların kâşifleridirler.

Hikâyeye geri dönelim. “Yollarına devam ederler. Kabaca nereye gitmek istediklerini bilseler de nereye gitmekte olduklarını bilmeden sürekli ilerlerler. İstedikleri şey, sıkıntı ve yorgunluklarını, yürüyenlerin ve bazen de oturanların yaptığı gibi, sessizliği dinleyerek ve sohbet ederek azaltmaktır.”

Kabaca nereye gitmek istediğini bilerek yürümek, ama nereye gidileceğini ve varılacağını bilmeden ilerlemek.

Yorgunluk ve can sıkıntısının üstesinden gelmek için bir-biri ardı sıra konuşmak veya sessiz kalmak.

İşte kural denemeyecek kurallar ve bunların muğlak sınırları.

O halde, Diderot bir kez daha ne demek istiyor? Veya ne gizliyor? Nereye gittiğini biliyor mu? Bu sorular bilmeceleri hatırlatır, zira açıklamaları yapboza benzer. Bununla birlikte, bir çözümün belirmeye başladığına inanıyorum. Değiştiren, aslında her şeyi altüst eden şey, artık metoda sahip olunmamasıdır! Yolda dosdoğru gitmeye son. Düzenli adımlara, yolunu kaybetmemek ve bilhassa düşmemek için belirlenmiş daimi tedbirlere son. Diderot, bir anti-Descartes’tır.

Jacques ve efendisi hiçbir yere gitmez. Veya her yere giderler. Ulaşacakları hedefleri yoktur. Maksatları da yok denebilir. Günlerini gün ederler, canlan istediği gibi yol alırlar. Her ikisi karşılıklarına çıkana ya kabul eder veya bundan sakınırlar, fakat üretmez, bir şeyler ortaya koymazlar. Akıllarına ettiği gibi, konuşurlar veya sessiz kalırlar. Denilebilir ki, yol boyunca kendilerini suyun akışına bırakmış gibidirler.

Diderot’nun işaret ettiği şey, dönemine göre yeni bir kavram olan bu paradokstur; hayat, amaçsızca ve önceden öngörülebilir kurallar olmadan, ama neşe içinde yaşanır. Tesadüf ile neşe beraber iyi gider, konuşma ve sessizliğin veya yürüme ile

topallamanın iyi gittiği gibi. Yürüme, yaşama, konuşma, düşünme hepsi birdir. Fakat hiçbir şey, ne düz çizgi, ne de karedir. Ne de çok karmaşıktır, ayrıca böyle olması daha iyidir; çünkü dans ederiz, evet, bu ilk uyumsuzluk ve peşi sıra gelen düzensizlikten dolayı dans ederiz. Jacques elbette neyin dansı kusurlu hale getirdiğini bilmektedir. Topallama pahasına öğrenmiştir bunu.

“ – İyileşecek miyim?

– Diğerlerini iyileştirdim.

– Yürüyecek miyim?

– Yürüyeceksiniz.

– Topallamadan mı?

– Bu başka bir şey, zavallı dostum, şaka mı yapıyorsunuz? Ayağınızı kurtarmam yeterli değil mi? Neticede topallasanız bile, bu belli belirsiz olacak. Dans etmeyi sever misiniz?

– Çok.

– Eğer birazcık daha az iyi yürürseniz, daha iyi dans edersiniz...”

İşte sır burada; birazcık topallamak daha iyi dans etmektir. Eğri bacaklı olan daha neşeli, daha hayat dolu ve ahenklidir. Eğer topallar yürümeye bayılıyorsa, dans ettiklerindendir. Kekemeler konuşmaya âşıkça, şüphesiz bu da şarkı söylediklerinden kaynaklanır. Bundan çıkaracağımız ders, kem talihimize iyi kalplilik gösterip karşı çıkmamak gerektiği değildir. Hastalıklarımızı ve sıkıntılarımızı kabullendiğimizde, onların üstesinden gelebileceğimize inanmak, Diderot için çok fazla basit bir çıkarım olur.

Onun önerdiği şey daha zekice ve daha moderndir; kusurlu olmak olumlu bir şeydir, engelli olmak ise itici güçtür. Bu yüzden daha az iyi yürüdüğümüzde, daha iyi ilerleriz, mükemmel bir telaffuza sahip değilsek, daha güzel konuşuruz. Bu durum, yürümeyi ve konuşmayı devam ettirdiğimizde, sıkıntı ve güçlüklerin zorlamasıyla bu kusurlarımızı kontrol altına almak için çaba göstermemizden mi kaynaklanmaktadır? Belki de. Ama daha fazlası söz konusudur. İçsel bir eksiklik, bir boşluk belirir ve sonrasında durumumuz ve kendi gücümüz meydana çıkar. Hepimiz seslerin içine dalmaya hazır birer kekeme-

yiz; işte bu yüzden konuşan yaratıklar haline geldik. Yine hepimiz dengesi bozulmuş, kararsız, düşmeye hazır birer totaliz ki bundan dolayı insanlar gibi yürüyebiliyoruz.

Diderot'ya sadık kalma adına, kusurlarımızın bu itici gücüne, tesadüfün rolünü de eklemek gerekir. Tesadüf, kaderi bilemeyişimize bizim verdiğimiz bir addır (en azından kararsız bir şekilde de olsa, kaderin tesadüften kaçışımızın bir adı olduğu da söylenebilir). Jacques, kendisini tesadüfün koynuna bırakarak seyahat eder, düşünür ve konuşur. Diderot'nun yaptığı sadece onu izlemektir.

Rameau'nun Yeğeni'ni hikâye edenin gezinti yapması ve onun (Rameau'nun) düşüncelerini izlemesi de tesadüfidir. Eserde yer alan neşeli bir operanın açılışına ait ilk satırlar akıllardadır; "Hava güzel de olsa, kötü de olsa, akşam saat beşte Palais-Royal'de gezintiye çıkma alışkanlığım var. Argenson'un bankları üzerinde hayal kurarken, hep yalnız olarak görülen kişi benim. Kendimle siyasetten, aşktan ve felsefenin hazzından konuşurum. Aklımı onların hovardalığına terk ederim. Aklımı karşısına çıkan bilge veya aptalca ilk fikri takip edecek şekilde eğitilmesi için onlara bırakırım. Ortaya çıkan ilk şeyin takip edilmesi, bizim uçarı delikanlıların Foy caddesinde gezinmelerine benzer. Bu gençler, ateşli bakışlar ve gülümseyen bir yüz ifadesiyle, burnu bir karış havada, havalı havalı yürüyen sosyete orospularının peşinden giderler. Gençler bir onun, bir bunun peşindedir. Hepsine saldırırlar ama hiçbirine bağlanmazlar. Düşüncelerim, benim tatlı orospularımdır."

Kıvrıta kıvrıta yürüyenler benim düşüncelerimdir. Gezginimiz, neşeli hayat kadınlarını caddeden geçerken bir ara izler... Bana bir düşüncenin burnunun nasıl havada olabileceğini sormayın, o, muhtemelen yazarın arzuladığı etkiyi yaratmak için kullandığı edebi bir ifade şeklidir. Bildiğim şey, her halükârda Diderot'nun sürekli olarak ayak, diz ve bacaklarla ilgilendiğidir. Roman ve hikâyelerine bunların serpiştirildiği söylenebilir. Beyaz Kuş adlı eserinde, gözde Sultan ancak ayakları gıdıklanınca uyuyabilmektedir. Rahibe'de ise aksine, Suzanne'ın ona eziyet için yerlere atılmış cam kırıklarından lime lime olmuş ayakları

vardır. Rameau'nun Yeğeni'nde, ayaklar yere vurur, onlarla yürünür ve dans edilir. Kaderci Jacques'ta... artık yeter, ondan ziyadesiyle bahsettik.

Ya Ansiklopedi'de? Diderot'nun, sağlığını kaybetme, elindeki üç kuruşu ona yatırma ve başka eser kaleme almak için daha az zamana sahip olma riski pahasına, yıllarını vererek meydana getirdiği, gericilik, cehalet ve zulümle mücadelede bir savaş makinesi olan bu devasa eserde, yürümeden bahsedilmekte midir? Ansiklopedi'de "yürümeye" ayrılan bir giriş bölümü bulunur. Bu bölümü Diderot değil, Jaucourt şövalyesi yazmıştır. Metinde, önceden karşılaştığımız, beceriksizce ifade edilmiş ancak bizim neşe ve kararsızlık filozofumuza sonunda tam olarak uygulanabilecek bir fikir bulunmaktadır; "YÜRÜME (Fizyolog). Yürüme veya yürüme aksiyonu, vücudumuzun bunun için tahsis edilmiş organlarına verdiğimiz hareket(lilik) sayesinde, bir yerden başka bir yere gitmeyi (onunla) temin ettiğimiz şeydir. Bu aksiyonun nasıl yapıldığını açıklamak için, z noktasında ayakta duran bir adam varsayalım. Yürümek zorunda olsun. Bir ayağı, (onu çevreleyen) kasları tarafından sıkıca sarılsın ve bu ayağı sabit bir pozisyonda kalsın. Vücudumuzun x noktasına gidebilmesi için yapılacak şey şudur; diğer ayak kaldırılır, ayak ve kavalkemiği (doğrusal hat üzerinde) kısalacak şekilde bacak hayli eğilir. [...] Halihazırda hareketsiz olan öbür ayağı yürütme zamanı gelmiştir. Bu ayağı diğerinin önüne attığımızda [...] yerçekimi eksenini ayak tabanından uzaklaşınca, mecburi olarak düşmemiz icap eder. Ancak; önceden sabit fakat şimdi hareketli olan ayağın yere düşmesine, kemikleri ve eklemleri tutan kasların gevşemesi suretiyle müsaade edilir; bir şekilde vücudumuzun tutunması sağlanırsa, düşüş eylemi kararlı bir hale getirilir, nihayetinde kontrol altına alınır ve bedenimizin ağırlık merkezi muhafaza edildiği takdirde, bu düşmenin önüne geçilmiş olur. Ancak tüm bunlar, alışkanlıklarımız tarafından (biz farkında olmadan) düşmenin zorlamasıyla yerine getirilir."

Bu anlaşılması güç (iktibas edilmiş) metinde ne anlatılıyor? Tabii ki, yürümenin topallama, düşme ve tekrar tutunma

olduğu. Her zaman araya girmeye hazır¹⁰ bir yazar olarak Diderot bu listeye konuşmayı da eklerdi. Ayrıca, birbirine benzer, daimi bir dengesizlik, ağırlık merkezinin bozulması ve bunun tekrar muhafaza edilmesi süreçlerine sahip faaliyetler olan yolculuk yapmayı ve düşünmeyi de.

Bu avare gezintide Diderot neşelenir. Biz de. O daha fazlasını ister. Elbette biz de isteriz. Ona ayak uydurmak arzusuyla yanına yeteri kadar sokulduk sanırım.

¹⁰ Diderot, birçok konuda olduğu gibi klasik roman anlayışında farklı bir soluk getirmiş tir. Roman açısından getirdiğı birçok yeniliğin arasında, anlatım üslubu olarak, *Kaderci Jacques ve Efendisi*'nde okuyucunun dikkatinin zirveye çıktığı noktada, beklenmedik bir şekilde araya girerek okurla hasbıhale başlaması oldukça dikkat çekici bulunur. Yazar metinde bu hususa işaret eder. (ç.n.)

ROUSSEAU YÜRÜYÜŞÜ YENİDEN KEŞFEDER

O sadece doğada değil, tarih ve yüzyıllar içinde de yürür.

Yürüme, düşüncelerimi canlandıran ve onları ateşleyen bir şeydir; bir yerde sabit kalırsam neredeyse düşünme yeteneğimi yitiririm; aklımı bedenime koyabilmem için vücudumun hareket halinde olması gerekir.” Söylediğinin hepsi budur. Rousseau görünüşte, Montaigne, Nietzsche veya diğerleri gibi, aklı ayaklarına bağlı olan ve düşüncelerine doğada gezinerek adım attıran yürür-düşünürlerden biridir.

Ama onun Cenevre'den Paris'e, Chambéry'den Turin'e bu kadar çok yaya seyahat etmesinin tek sebebi bu değildi. Fransa ve İtalya'da gezinen, “Milan, Vérone, Bresse ve Padoue'da yaşadım ve nihayet Venedik'e geldim” diye yazan Rousseau, şüphesiz halktan biriydi. Çıraklar, komiler, hizmetçiler ve işçilerin posta arabalarına veya o dönemlerde çeşitli noktalar arasında belli bir tarife göre yolcu taşıyan büyük atlı arabalara binmeye güçleri yetmezdi. Onlar bir yerden başka bir yere gitmek istedikleri zaman, iki ayakları üzerinde yola koyulmak zorundaydılar.

Rousseau'nun diğerlerinden farkı, onun, canlı ama yavaş, faydalı ama hülyalarla dolu uzun yürüyüşleri sevmesidir. Denilebilir ki, Rousseau doğada yürümez adeta onda erir, çözülür ve onunla bütünleşir. Arazide ve düşünceler arasında ilerleyerek, bir yerden bir yere sıçrar, aheste aheste dolaşır ve bir nehir gibi akar gider. Bunu her yerde sezilebilen bir tutku ve coşkunluk içinde yapar. İtiraflar'da seyahat ile ilgili şunları söyler; “Hiçbir zaman yalnız başıma ve yaya yürürken olduğu kadar düşünmedim, varlığın tadına varamadım, yaşamadım ve kendimde olmadım.”

Rousseau'da yürüme, yalnızlık ve düşünce, hepsi bir aradadır. Her bir kelimesinin önemli olduğu son yazısının başlığı bunu söyler; *Yalnız Gezenin Düşleri*. Yaptığı on seyahat hayatının sonunu getirir. Gençlik döneminin çılgın ve bilge aşkı Madam Warens'i "anneciğim" diye çağırıldığı sonuncu yolculuğu, ölmesiyle yarıda kalır. Bu sadece görünüştedir. Çünkü Jean-Jacques, ölü de olsa, yürümeyi bırakmaz. Yürümeyi onun yerine yazdığı eserler yapar. Onlar, yürüyüş güzergâhlarını sonsuza kadar uzatarak gezinti yapmayı sürdürürler. Rousseau farkında olmadan sonsuz yürüyüşü keşfetmiştir.

O sonsuz yürüyüş genellikle hep keşfedilir. Yürüyüş şüphesiz ondan önce de vardı. Zevk için gezinti yapma Romalılarda yaygındı ve asla terk edilmedi. Rousseau'yu bu konuda farklı kılan şey o zamana kadar bilinmeyen bir aktiviteyi bulması değildi. Fakat o, seyahat yaparak gezinmeyi tekrar ortaya çıkardı. Bu, keyif ve mutluluk veren, müstesna güzelliklere sahip, yapılaş amacı kendisi olan bir aktiviteydi. Rousseau'dan önce, ihtiyaçtan dolayı veya iş görmek için bir yerden bir yere, bir şehirden diğerine, zaman zaman ülkeler arası yaya olarak yer değiştirilirdi. İster keyifle veya ıstırap çekerek, ister yorgun argın veya coşkulu bir şekilde olsun, seyahatin nasıl olduğunun pek fazla bir önemi yoktu. Önemli olan varmış olmaktı.

Rousseau'da ise önemli olan yolculuğun kendisidir. Seyahatten alınacak keyif, sağlanacak faydaya ağır basar. Rousseau'dan sonra romantikler, onun teşviki üzerine, gezinti yapmayı bir sanat, var olma tarzı ve neredeyse yaşamlarının nedeni haline getirdiler. Bir yerlere gitmek için değil keşfetmek için yürümek, işte yenilik buradadır.

Tam olarak neyi keşfetmek? Kim olduğumuzu ve neyin düşünüleceğini... Kendimizin ve doğanın adımlarını, doğayı ve tesadüf, ilerlediğimiz güzergâhın dönüm noktalarını ve aklın dolambaçlı yollarını keşfetmek. Bu unsurlar birbirinden artık ayrılmaz. Verlaine daha sonra "Ruhunuz, seçtiğiniz manzardır (doğada bulunan ve doğanın bir parçası olan)" diyecektir. Kısa bir süre sonra Rousseau da, manzara benim düşüncemdir der. Onu keşfederek kendimize ulaşırız. Yürüyüş; fikirlerin ve dün-

yanın, bedeninin ve kelimelerin birleştii bir kavşaktır. Bu kavşak onları bir araya getirir, herhangi bir devinim ve gidişten ayırır.

Uzun seyahat, bir tür menteşe (iki şeyi birleştiren) haline gelir. İnsan ve doğa orada bir araya gelir. Doğa, konuşkan, koruyucu ve anaçtır. İnsan ise doğada hile ve kurnazlıktan sıyrılır, vahşilikten çıkar ve esas olana geri döner. Her bir yürüyüş bir tecrübedir, içten samimi bir süreçtir. Hem maddi hem manevi.

Aşırı uç anların zaman zaman kaynaştığı noktalar bu. Böyle yoğun ve sıra dışı anları nasıl adlandırabiliriz? Bu anlar; his yanılmaları ile sezgiyi şimşek gibi ani oluşlarla zamanda yolculukla birleştirir. Bu güçlü ve insanları şaşkına çeviren nadir şimşekler arasında nereye yolculuk yapıldığını bilmek zordur. Yolculuk doğada mı, düşüncede mi yoksa tarihte mi yapılmaktadır? Şüphesiz bütün bu yolculuklar belli belirsiz şekilde gerçekleşir.

Bu, o zamanlar Vincennes şatosunda tutuklu bulunan arkadaş Diderot'yu ziyarete gittiği –doğal olarak yürüyerek– 1749'un yakıcı bir gününde Rousseau'nun başına gelen şeydir. İtiraf adlı eserinde, filozof güneş altında göz kamaşması sonrasında bize meşhur bir yazı bırakır. Ama bu yazıya genellikle yürüyüş bakış açısından yaklaşılmaz.

Rousseau her iki günde bir aynı yolu yaya kat etmektedir. "Paris ile Vincennes arasında iki yerleşim yeri vardı. Atlı araba kiralamaya gücü yetmeyen biri olarak, öğleden sonra ikide, yalnız başıma yaya gidecektim. Oraya erken varmak için hızlı yürümek istiyordum. Dönemin modasına uygun bir şekilde budanmış yol üzerindeki ağaçların neredeyse hiç gölgesi yoktu. Kızgın güneşin altında olmaktan ve yorgunluktan dolayı daha fazla ileri gidemeyerek yere uzandım."

Paris ile Vincennes arası o dönemde yaklaşık 7,6 kilometredir (günümüzde bu mesafe farklıdır). Rousseau hararetli güneşin altında hızla yürümektedir. O bu durumda mola vermek zorunda olduğunu söylerse, buna gönülden inanırız. Ama, adımlarını yavaşlatmak için okuyarak yürüyüş yaptığını söylediğinde pek inandırıcı gelmez... fakat bunun pek de bir önemi yoktur. (Rousseau devam eder.)

“Adımlarımı yavaşlatmak için yanımda birkaç kitap götürmeyi düşündüm. *Mercure de France*’ı aldım ve onu karıştırarak yürürken, Dijon Akademisi tarafından açılan yarışmada gelecek yılın ödülü için sorulan, *Sanat ve bilimin ilerlemesinin ahlakın iyileşmesine mi yoksa bozulmasına mı yol açacağı* sorusu aklıma geldi. Bu okuma esnasında, farklı bir evrene şahit oldum ve bambaşka bir insan haline geldim.”

O halde ne olmuştur? O, oldukça kısa zamanda çok fazla sayıda düşünceye sahip olur. Rousseau adeta kaçırılmış, kendinden geçmiş gibidir. Kontrolünü kaybeder, zamanın fırlı fırlı döndüğünü görür, “yüzyıllar arasında bir ok hızıyla seyahat eder”. O sanrılarıyla birlikte; insan yalnızdır, dil, araç, hile ve kurnazlıktan yoksundur, ama güç bela hissetmeye muktedirdir ve ormanda arkadaşsız bir şekilde dolaşıp durmaktadır. Gezgin her şeyi bir anda görür; tarihin yürüyüşü, toplumların anayasası, bilimde ilerlerken aynı zamanda ahlaki bozuklukta da bir ilerleyiş. O, dehşet verici ulvi hisse; her şeyin nasıl yürüdüğünü birden anlama sezisine sahip olmuştur. Detaylar onun gözünden kaçır ve onu şaşkına çeviren genel bakış açısı kalır.

“Bu olaydan net bir şekilde hatırladığım şey, Vincennes’e heyecandan titreye titreye varmış olduğumdur. Diderot bunu fark etmişti, ben de başımdan geçen olayı anlattım. [...] O düşüncelerimi insanlara açıklamamı ve ne pahasına olursa olsun onların peşinden gitmemi öğütledi. Bunu yaptım ve o andan itibaren kayboldum. Tüm kalan hayatım ve bedbahtlığım bu, yoldan sapmış olmamın kaçınılmaz etkisidir.”

Gezgin o andan itibaren, felsefede, çağdaşlıkta ve kendi kaderinde radikal değişiklikler meydana getirdi. O, tüm eserlerini güneşin altında yürürken gözlerinin kamaşmasından sonra yavaş yavaş ortaya koymaya başlamıştı. Bilim ve sanat üzerine söylevler ile başlayan bu eserler, hemen sonra İnsanların eşitsizliğinin kökeni üzerine söylevlerle devam etti. Bu önemli metinlerin ilk öne sürdüğü, harekete geçirdiği şey, tartışmasız bir şekilde yürüyüştür. Hikâyede anlatıldığı gibi bu, devinimi başlatan şeyin yürürken meydana gelmesinden kaynaklanmaz. Bunun sebebi, Rousseau’nun, derme çatma kulübelerde insanın uyumaya

başlamasından çok önce, doğada yürümeye başladığını bir çırpıda kavramasındandır. Çünkü yürüme, onunla birlikte doğal olmanın ilk simgesi haline gelmiştir; vahşi doğa tıpkı köylülerin, fakirlerin ve erdemlilerin yürüdüğü, çalıştığı gibi işler.

Bu tekniği kaybetmiş insan, doğadan uzaklaşarak kendinden uzaklaşmıştır. O artık yürümez ve yürümenin ne demek olduğunu bile bilmez. Rousseau nihai noktada, iyisiyle kötüsüyle, saf, doğadan arî, kirlenmiş, saflığını kaybetmiş bir topluma kadar olan süreçte, insanoğlunun geleceğinin nasıl bir yürüme meselesi olduğunu kavrayan ilk kişidir. Tarihin yürüdüğünü açıkça ifade etmemiştir, ancak buna kısa süre sonra başkaları cesaret edecektir.

KANT, 1789'DA GECİKMEYLE ANLAR

Böylesine bir karmaşa asla olmamalıydı. Ama insanlığın yürüyüşü aksine karar vermişti.

Yürürken daima burnundan nefes al. Sadece burnundan. Asla -hiçbir surette- ağzından alma. Belli bir güzergâhta düzenli olarak yürüyüş yap ve daima aynı ritimle adımla. Ne gezinirken ne de başka bir vesileyle bira içme. Mevsiminde pancar, şalgam ve bezelye ye. Sabahın erken saatinde iyi tütünden bir veya iki pipo iç. Planlı olarak aynı saatte aynı şeyleri yap. Ne pahasına olursa olsun kedilerden uzak dur... Bunlar, Emmanuel Kant'ın, uymaktan asla imtina etmediği bir kanun gibi uygulanan kurallarıydı.

Kant'ın günlük faaliyet programı bir defa hazırlanmış ve asla değiştirilmemişti. Sabahları 04.45'te hizmetçisi onu "Zaman geldi!" diye uyandırır. Saat 05.00'te iki fincan çay içer, piposunu iki defa tütürür ve 07.00-09.00 arası vereceği derslere hazırlanırdı. Saat 09.00'dan öğle yemeğine kadar kitaplarıyla meşgul olurdu. Öğle yemeğini her zaman dışarıdan misafirleri ile birlikte yerd. Mutlaka saat 19.00'da her gün yürüdüğü güzergâhta gezinti yapmak için evden çıkardı. Tam 22.00'de uykuya geçerdi.

Bu anlatılanlar onun, bu program içinde sıkıştırılmış, ardı arkası gelmeyen kurallar, alışkanlıklar ve saplantılarıyla sıkı sıkıya sarmalanmış bir hayat yaşadığı izlenimini verir. Belki hakkında kulaktan kulağa anlatılanlar durumun abartılmasına neden olmuştur. Belki de, obsesif karakterini tatmin eden bir nezaket gösterisi olarak bunları kendisi ileri sürüyordur. Fakat bu askeri ciddiyet ve sertliğin, Kant'ı muazzam bir çalışma atmosferinde tutabilecek olmazsa olmaz bir hayat tarzını sunduğu gerçeği göz ardı edilemez. Zira yaşlı Kant'la eğleneceğim diye,

o dönemde yaptığı titiz çalışmaların ve olağanüstü önerilerin yıllar içinde fenomenal birçok eseri yere serip, alt ettiği sık sık unutulur.

Onun büyük felsefi eserleri buzdağının görünen parçasıdır. Bu eserlerin belli başlıları; *Saf Aklın Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi*, *Fakültelerin Çatışması*, *Ahlak Metafiziğinin Temelleri* ve *Antropoloji*'dir. Bu eserler batı düşünce tarihini derinden etkilemiştir, ama Kant çok farklı şeylerle de ilgilenmiştir. Bir kısmı hep okunan, ancak bazıları tamamen unutilan birçok eser ve kısa makaleye imzasını atmış; ayrıca, genellikle uzak durulan metafizik ve ahlaka ilişkin konularda şaşırtıcı sayıda, çok fazla kurs vermiştir.

Çünkü o, geçimini *privatdozent* olarak sağladı. Almanya'da uzun zamandan beri yürürlükte olan bu sisteme göre, ders veren öğretmene devlet veya herhangi bir kurum tarafından ödeme yapılmaz, masraflar dersi alan kişi tarafından karşılanırdı. Kant, öğrenci-müşterilerini tatmin etmek, evini, hizmetçisini, arkadaşları ile yediği öğle yemeklerini ve her şeye rağmen masraflı ama mütevazı bir burjuva yaşam tarzını idame ettirebilmek için, tarih, coğrafya, edebiyat, hukuk... alanlarında her hafta oldukça fazla sayıda ders veriyordu.

O, bu yüzden sabahları çok erken kalkar, yılın her mevsimi çalışır ve her gün işini bitirince yürüyüş yapmak için dışarı çıkardı. Güzergâh elbette hiç değişmezdi. Filozofumuz evinden çıkar, Königsberg şatosu yönünde köprüye doğru gider, eski şehre iner, daha sonra Krämer köprüsünü geçip nihayet kendini ambar ve iskelenin ilerisinde, olmayı arzu ettiği yerde; evlerin bulunmadığı ve bazı ağaçların alçak dallarının suya değdiği meralık alanda bulurdu. Dönüşte ise aynı güzergâhı tersten kat ederdi.

Bu her gün yapılan yürüyüşün özelliği, Kant'ın toplumun tüm katmanlarından geçmesini sağlamasıdır. O, gücün ve idari hizmetlerin bulunduğu şatodan, denizci ve işçilere yakınlaştığı limana kadar mevcut sosyal sınıfların arasından yürüyerek geçirdi. Eski şehirde burjuvalar yaşırdı, buradan sonra gelen mıntıkalara zanaatkâr ve tüccarlar yerleşmişti. Yol, doğaya ulaşmak

için şehirden tam dışarı çıkmadan önce, limanda bulunan iskele insanların çığlık ve haykırılarıyla uğuldardı.

Dolayısıyla, Kant'ın yürüyüşü ona her gün, toplumun katmanları arasında, yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarıya doğru her açıdan dolaşma imkânı verirdi. O, aynı zamanda bu yürüyüş sayesinde, kültürden doğaya ve doğadan da kültüre geçiş yapabilirdi. Böyle organize bir kişilik için, bu son derece sembolik güzergâhın tesadüf eseri belirlenmediğini düşünmek zordur. Her halükârda bu, Aydınlanma filozofunun gün batımında sadece sağlık açısından veya hazımla ilgili nedenlerden dolayı yaptığı bir yürüyüş değil, aynı zamanda felsefi bir gezintidir.

O, burjuva sınıfından veya ayaktakımından her tür insanla selamlaşma fırsatını kaçırmazdı. Onları gündelik öğle yemeklerine davet eder, isteklerini dinler veya yazılı taleplerini kabul ederdi. Ömrünün sonuna doğru, Avrupa'nın dört bir köşesinden gelenlere, hem akli ve eleştiriye hem de tüm Avrupa'yı temsil eden bu adamı (yani kendisini) yürürken izlemeleri için izin verdi. Bazı öğrencileri veya arkadaşlarının konuşmak için yol üzerinde kendisine eşlik etmesine de uzunca bir süre müsaade etti. Ama daha sonra, yalnız yürümeye karar verdi, çünkü bu yürüyüş burundan teneffüs yapabileceği tek imkânıydı.

Baltık kıyılarında bulunan bu yaşlı tötonik Alman şehri Königsberg'de, filozofu herkes tanırdı. Hep orada yaşamış ve şehri hiç terk etmemişti. Faaliyetlerini hiç aksatmazdı. Ayrıca o derece dakikti ki; söylentiye göre orada yaşayanlar, saatlerini onun yürüyüşe başlamasına göre ayarlardı. Veya aynı şekilde kilise görevlisi de ayarı bozulan çan kulesinin saatini onun geçişine göre düzeltirdi. Kant'ın saat konusunda, güneş kadar güvenilir olduğu düşünülürdü.

Fakat bir gün, bu saat gibi çalışan makine şaşırttı. Kant yolunu değiştirmişti. O ne dalgın ne de hastaydı. Dikkatsiz ve hasta olamazdı, çünkü burnundan nefes alıyor ve bira içmiyordu. O gün aceleyle gazete almaya koştu. Fransa'da bir devrimin patlak verdiği, halk için cumhuriyetçi bir anayasanın kabul edildiği ve Evrensel İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin ilan edildiği duyurulmaktaydı.

Kendi mekaniğinde, yıldızlarla süslenmiş gökyüzü kadar düzenli olan onun yürüyüşünde meydana gelen sıra dışı ve önemsiz bu düzen değişikliği, tarihi olaylar zincirinde basit, ufacık bir vakadır. Fakat felsefî yürüyüş tarihinde oldukça ilginç bir yere sahiptir. Kant o gün kavradığı olguyu daha sonra şöyle ifade edecektir; insanoğlunun ahlaki açıdan ilerlemesi mümkündür. Bu, mekanik bir şekilde olmayacağı gibi, beklenen ahlaki ilerlemenin gerçekleşmesi de garanti edilmiş değildir. Ama imkân dahilindedir. Fransız devrimi bunun olabileceğini, etik prensiplere saygıyı hukuki açıdan garanti altına almak suretiyle bize göstermiştir.

Kant insanoğlunun melek olmadığını iyi biliyordu. Buna inanmasaydı, insan “o kadar düğümlü bir odundan yapılmıştır ki, düzgün kereste elde edilebilecek şekilde onu yontmak mümkün değildir” diye yazmazdı. Her bir insanın kendisi için ayrıcalık yaratan istisnalara sahip olmak istediği düşüncesini ve kanunların “aynı zamanda şeytan ruhlu insanlara” da hükmetmesine izin verilmesi gerektiği fikrini desteklemezdi. Ancak, prensipleri zorlama değil, akıl üzerine kurulu olan bu Evrensel İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ile insan ırkının ahlaki ilerlemesinin toplum genelinde geri döndürülemez şekilde mümkün olabileceğini gördü.

Bir başka ifadeyle, tarihin gelişimi, çizilen bireysel yolları hükümsüz kılabilmekteydi. Bu ders gecikmeye değer.

HEGEL “KENDİ BAŞINA İLERLEYEN YOLU” KEŞFEDER

Biri sürekli oturur ve evrensel tarihin nasıl yürüdüğünü
herkesten daha iyi düşünür.

Georg Friedrich Hegel'i hayal etmeye çalışsam, hayatını hep oturarak geçirdiği gözümün önüne gelir. Bu adam hiç yürümedi denebilir. Veya çok az yürüdü. Zorunlu olmadıkça hiç yürümedi; sadece yatağından çalışma masasına, kitaplığından ders verdiği salona gidip durdu. Tüm hayatını okuyarak, yazarak veya ders vererek geçirdi. Göreceli olarak az sayıda onu tasvir eden portre, desen ve gravürler, Hegel'i bir sandalye veya koltuk üzerinde, ofisinde çalışırken veya önünde eğik bir sehpa konulmuş elyazması notlarıyla üniversite kürsüsünde ders verirken resmeder. İşte ne yapılırsa yapılsın tahayyül edilmesi zor olan şey, yürüyüş yapan, gezinen ve iki ayağı üzerinde seyahat eden bu büyük düşünürün fiziksel olarak nasıl bu derece durağan bir halde görüldüğüdür. Çocukluğunda bile kitaplara karşı daima özel bir ilgisi vardı. Bu küçük dâhi, denklemlerin koşmayı henüz öğrendiği yaşlarda okumayı biliyordu. Küçük yaşta Latinceyi ve hemen sonra eski Yunancayı öğrendi, elbette hâlâ küçük bir çocuk olarak, dönemin top oyunları ile alakalı yazılarını da ihmal etmedi. Daha sonra sırasıyla bir okulda öğretmen, müdür, bir gazetede (*La Gazette de Bamberg*) yazı işleri müdürü ve akabinde üniversitede (İéna ve Berlin) profesör olunca, sürekli oturmaya ve istisnai olarak –o da hareketsiz bir şekilde– ayakta durmaya başladı. Aslında merak ediyorum; bu adam bir ayağını diğerinin önüne koymayı bilmiyor muydu?

Evet, biliyordu; İsviçre Alpleri'ne vaktiyle bir seyahat gerçekleştirmişti. Bunu destekleyen birçok kanıtın bulunduğu bu gezi, hakikaten yapılmıştır. Böyle bir gezide onun, seyahatin temel amacı olan manzarayı seyretmek için birkaç saat bile olsa

yürümediğini düşünmek zordur, çünkü oralara ulaşabilmek sadece yürümekle mümkündür. Yine de, bu dağ manzaralarının onu heyecanlandırmadığını not etmek gerekir. Hatıratında, bu seyahatten hayal kınıklığı olarak bahsedilir. Yolculuk esnasında, onun önünde ve etrafındaki tüm romantikler coşku seline kapılmış, sıra sıra dağları seyredip, zirveleri, sivri kayalıkları, sarp uçurumları gözleyerek korkudan titremiş veya aşırı sevinçten dolayı kendilerinden geçmişlerdir. Onlarla birlikte aynı manzarayı seyreden Kant ise doğanın gücü ve heybetinin görüldüğü bu muhteşem temaşa karşısında, insanın muhakeme yeteneğini esir alan inkıraz ve vecdin karışımı bir his olan “Mutlak”ı aklına getirir ve uzun uzadıya düşünür... Hegel, Alpler karşısında kendini “böylece” yazmaya hasreder.

Yürüme karşıtı olan bu istisnai derecede hareketsiz adamın paradoksu; dünya, eşya ve doğanın yanı sıra fikirlerin, toplumun ve tarihsel anların da yürüdüğünü, herkesten daha ince, daha derin ve net bir şekilde düşünüp ortaya koyabilmiş olmasıdır. Çünkü Hegel’de her şey hareket eder, ilerler, evrilir ve dönüşür. Hiçbir şey durağan, aynı ve asla değişmeden kalmaz.

Dünyanın, tarihin ve Tin’in yürümesinin “gerçek” fiziki, bedeni ve mücessem bir yürümeyle hiçbir ilgisi yok mudur? İnsanoğlunun bütün yürüyüşlerinde, başlangıç durumunun kaybolması, düşme pahasına ağırlık merkezini değiştirmesi ve hemen diğer ayağın aksi bir müdahalesiyle düşmeden sakınılması söz konusudur.

Hegel, varlığı ve böylece reel’i açıklamak için bu işleyiş tarzını her şeyin –kültür ve doğanın– merkezine koyar. Onun bakış açısıyla reel yürür, çünkü reel kendi kendine ve kendi içinde dengesini bozar, bu denge bozukluğuna başarılı bir şekilde karşı koyar ve sırası gelince yine kendini bir dengesizlik içinde bulacağı yeni bir dengeye ulaşır.

Reel’in özünü barındıran ve onu içten harekete geçiren yürümenin işleyiş tarzına göre düşünmek Hegel’in parlak bir fikri midir? Gerçekten her şey kendi sisteminde; evrensel bir dengenin bozulması, tekrar dengeye gelme ve dengenin bir daha kaybolması şeklindeki faaliyetler zincirinin çalışmasıyla yü-

rür. Doğa, tarih ve düşüncede bu süreç iş başındadır. Var olan herşey bu anlamda yürütülür.

Örneğin, doğada tomurcuk açar ve bir süre sonra kendi kendini yok eder; denge bozulmuştur. Bu, hiçliğe mahkûm olmak ve hepten gözden kaybolmak için değil, çiçeğe dönüşmek ve dolayısıyla yeni bir biçimde tekrar dengeye gelmek içindir. Bu sefer çiçeğin dengesi bozulur, dönüşür, yepyeni bir biçimde, meyve şeklinde tekrar dengeye gelir. Bu kendinden itmeli yürüyüş, nesnelerin başka bir formda devam edebilmesi için kendiliğinden yok olmalarını sağlar. Yeni form aynı zamanda tekrar yok olur ve tekrar başka bir şekilde ortaya çıkar, bu böyle devam eder gider. Sürecin adı; diyalektiktir.

Bu terim bilinmekle birlikte, sık sık yanlış anlaşılır. Diyalektik, bir diyalog değildir. Diyalektik Yunancada “diyalog” anlamına gelir. Ama Hegel’de bu, sözlü bir atışmadan (diyalogdan) daha fazlasını ifade eder. Olayın retorik hokkabazlıkla da ilgisi yoktur. “Diyalektik”, dünyanın kendiliğinden, otonom bir şekilde ilerleyişine işaret eder; bu, bizzat nesneleri ilerleten reel’in içten çatırdaması ve ilk olarak içinde Tin’in vücut bulduğu insanlık tarihinin bir ilerlemesidir. Böyle bir yürüyüş aslında çok etkilidir. O, olayları, toplumları ve ayrıca tarih sahnesine çıkan, birbiri ardına kurulan ve yok olan medeniyetleri kapsar. Hegel ile birlikte, bilgi, sanat gibi konseptler de doktrin gibi hareketlidir artık. Dünyanın bu dönüşüm süreci, anlamını açığa vurarak ilerler ama bu durum olaylar meydana geldikten sonra yavaş yavaş, aşama aşama gerçekleşir. Bu anlamlar tarihe dışarıdan gelmez. Bunlar, tarihin oluşundan önce veya başka yerlerde var olmamışlardır. Olaylar adım adım, dönem dönem, anbean meydana gelir. Tarihi, elbette insanlar yapar, ama onlar ne imal ettiklerini bilmezler. Çünkü nihai noktada ortaya koydukları şey, başlangıçta tasarladıklarından tamamen farklıdır.

İnsanlar, olayların sisli perdesi altında, kendi şahsi planlarına, egoist tutkularına ve bireysel kanaatlerine göre hareket ederler. Fakat kendi eylemlerinin bir sonucu olarak, her seferinde farklı, çelişkili, şaşırtıcı ve müphem bir durum ortaya çıkar; bu olay, hem kendi arzu ve istekleri çerçevesinde hem de ken-

di rızalarından bağımsız olarak gelişmiştir. Bu durum, nihayetinde eylemi yapan kişi için elverişli olabilir, ama kimsenin arzu etmediği ve hayalini kurmadığı bir anlama da gelebilir. Bi-reyler ve gruplar arasındaki sayısız çatışmaların sonucu bir gün gerçek yüzünü gösterir. Bu yüzü kimse çizmemiştir, ama herkes bu yüz ifadesindeki manayı kavrar. Filozofun gözü önündeki Avrupa, tarihin bu diyalektik işleyişini gösterir. Monarşiler kendi iç gerilimlerinin etkisi altında çatırdamaktadır; halkın talepleri onları sarsmakta, halka tanınmış eski imtiyazların kaldırılması Monarşileri içten içe kemirmektedir. Fransa kralının düşmesiyle yeni bir rejim doğar; Cumhuriyet, (yani) vatandaş ve insan hakları devleti. Vakti gelince bu yeni durum, kendi ilişkileri nedeniyle çözülür, iç savaş, terör, suç dalgası ve ölçsüz eşitliğin yarattığı karmaşa ortamı ile altüst olur. 1. Napolyon İmparatorluğu Fransız Devrimi'ni ortadan kaldırmış, ama aynı zamanda onu muhafaza da etmiştir. Monarşik düzenle vatandaşların eşitliğini uzlaştırmaya çalışarak, aynı hareketle hem Devrimin sonunu getirmiş hem de ömrünü uzatmıştır. Ancak tarihin bu önüne geçilemez ilerlemesinde hiçbir şey ne hesaplanabilmiş, ne de önceden tespit edilebilmiştir.

Tarihte, nihai noktada ne gerçekleşmiş olur? Hegel, Tin diye yanıtlar, yani Tanrı. Tanrı, üretilir, "kendi kendini üretir", olur, olgunlaşır ve tarihi oluşturan bu "tedrici süreçte" kendini bilir, tanır. "Evrensel tarih, bu tanrısal sürecin ve Tin'in kendi gerçekliğini tanıdığı, hayata geçirdiği kademeli bir yürüyüşün tezahürüdür." O halde Tanrı, bir toplumdaki diğerine, bir dönemden başka bir döneme, tarih boyunca kendisi ile karşılaşmak için yürür. Hegel'in görüşü genel hatlarıyla böyledir.

Söz konusu olan yürümedir. O, Hegel için metaforik değil, reel'dir. Hegel'e göre, tarihin, bilginin, düşüncenin, Tin'in yürümesi... kendi kendini yaratan ve kendi kendine evrilen somut düşüncenin tek bir hareketinin farklı biçimleridir. Hegel kendi sistemiyle bunu kapsadığını iddia eder. Gerçeğin yürüyüşünü kucaklamak için, "idraki mümkün olmayan konsepti" aramış ve onu geliştirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda dünyanın işleyişini açıklamaya muktedir olan düşüncenin hareketini keş-

fetmeyi de istemiştir. Bunda o kadar içtendir ki, artık düşünce ile gerçeğin yürüyüşleri ayırt edilemez.

Hegel, reel'den hâsıl olduğu düşünülen ve dışarıdan müdahaleyle dizayn edilemeyen sistemi konusunda “kendi başına ilerleyen bir yol”dan bahseder. Diyalektiği bundan daha iyi tanımlayan bir ifade olabileceğini düşünmüyorum. Bu hareket-siz adam, dünyanın işleyişini, yürüme ile yolun bir olduğunu, bu ikisinin bir bütünün parçaları olduklarını ve yürümeden bağımsız bir gezginin düşünölemeyeceğini... kavramıştır. Oturan bir düşünür için bu hiç de fena değildir.

Hemen sonra, Hegel'in asi evladı Marx, Hegel'deki bu diyalektiğin “zihniyetlerde” yürüdüğünü söyleyecektir. Ve bu yürüyüşün daha etkili olabilmesi için onun “ayakları üzerinde” doğrulması gerektiğini ifade eder. Bu, politik mücadelelerde müdahale gücünü ona verebilmek içindir. Ayrıca, yoksulluğun saltanatına, insanın insanı sömürmesine ve “tarih öncesi-ne” son vermek için bu şarttır. Diğer gezginler çoktan yola koyulmuştur.

DÖRDÜNCÜ GEZİNTİ

**MODERN
ENERGÜMENLER
EŞLİĞİNDE**

Aşağı yukarı Antik Çağ
filozoflarının kullandığı
yolları takip ederler.
Ama bu filozoflar
onlardan ayrılmak için
her şeyi yapar.
Onların hayalleri; Avrupa'dan,
tarihten ve medeniyetten
çıkmaktır. Felsefeden de.

Unutma eğiliminde olduğumuz energümenler, içlerine şeytanın girdiği kişilerdir. Onların içinde bir iblis yaşar ve bu iblisin şeytan çıkarma yoluyla bedenlerinden kovulması gerekir. İncil'e ve dini terminolojiye göre bu sözcüğün ilk anlamı budur. Sözcük benzer mantıkla, öfkeli, kontrolsüz bir şekilde hareket eden ve düzen bozucu çılgınlar için de kullanılır. Pe-ki, energümenlerin burada işi ne? Seyahatlerinde eşlik edeceğimiz bu son grup filozoflarda, ne bir çıldırma ne de bunama söz konusudur. Ben ayrıca, ne şeytana ne iblise ne de onların insan bedenine girdiğine inanırım. O halde?

Bu ajite edilmiş, taşkın modern filozoflar "içte çalışmışlardır" (energoumenoï eski Yunancada bu anlama gelir). Sizin de tespit edebileceğiniz gibi onların hülyaları ve yaptıkları işler Antik dönem filozoflarınıninkilerden çok farklı değildir. Örneğin; bir kıta dan diğerine yolculuk yapmak, dil ve kültürü değiştirmek, insanlık için yeni yollar bulmak, bilgi ile tanışma imkânlarını artırmak vb. Fakat bu modern filozoflar, Antik dönemdekilerin bilmediği, hatta hayal bile etmediği bir tarzda, radikal ve çarpıcı bir şekilde bunları planlamış ve hayata geçirmişlerdir.

Onlar, zahiren benzer yollar üzerinde, öncekilerin izlerini takip etmeyi bırakıp güzergâh dışında maceraya atılarak daha uzaklara gitmişlerdir. Tarihin başlangıcından beri unutulmuş dünyalar ve kültürlerle temas kurmuşlardır. Öncekilerle irtibatı kesmeyi ve insanlık tarihini tamamen başka bir yönde yürütmeyi hayal etmişlerdir. Veya medeniyetin dışında, el değmemiş doğaya ve vahşi yaşama doğru yol almayı arzulamışlardır. On-

ları, gözlem noktaları ile görüş açılarını artırmak ve perspektiflerini geliştirmek için vadilerden zirvelere doğru sürekli intikal halinde görürsünüz.

Onların tutkuları, sadece yalın bir şekilde doğada yürüyüş gerçekleştirip gezinti yapmak veya bilgiyi, kanıtları ve tarihi yürütmek değildir. Onlar bir şekilde, çerçevenin dışına çıkmayı istemektedir; nizamdan, düzenden, kurallardan ve Eski Dünya'nın sınırlarından kurtulmayı arzularlar. Bir yere ulaşma zorunluluğu olmadan ve geriye dönmeden yapılan daimi bir yürüyüşü isterler. Eğer mümkünse, felsefenin dışında da yürüme-yi talep ederler.

Evet, bunlar energümenlerdir.

TİBET'E KADAR YÜRÜYEN MACAR

Karpatlar'dan Kalküta'ya kadar yayan gitmek nadir bir olaydır. Batıya Tibet'in dil ve kültürünü tek başına tanıtmak ise emsalsizdir.

Adı felsefe tarihinde geçmez. Pek az kişi tarafından bilinen bu tuhaf gezgine burada yer verdiysem, bu, onun çalışmalarının batılı düşünce tarihini derinden sarstığını düşündüğümüdür. O gürültü patırtı yapmadan, araçsız, vasıtasız sadece ayakları ve çılgınlığa varan inatçılığı sayesinde, tam olarak sonuçlarını henüz göremediğimiz bir süreci başlatmıştır. Sadece bir sözlük, bir gramer kitabı ve sonsuz fakat mütevazı bir çalışma azmiyle, kendisinden önce var olmayan yeni yollar açmıştır. Bu Macar kahramanın hikâyesi, bu nedenle tekrar anlatılmaya değer. Onun adı, Alexandre Csoma de Kőrös'dir.

Küçük, fakir ama soylu bir ailede, 18. yüzyılın sonunda, Transilvanya'da doğdu. Bu bilgiler önemsiz detaylar değildir. Bu olağandışı dağlık bölgeye erişim kısıtlıdır. Burası, Avrupa'nın yabanıl ve karanlık bir şeylerini muhafaza eder. Soylu olmak, çalışmayı engeller ama yoksulluğun önüne geçemez. Ailesi bu yüzden, meteliksiz fakat gururlu bir yaşam sürmüştür.

Genç Alexandre dile karşı yeteneği fark eden kardeşlerinin yanında kalıyor ve öğrenimini devam ettirebilmek için bir kurumda temizlik yapıyordu. Okuldan arkadaşları dinlenir veya eğlenirken, o yerleri süpürüyor, bulaşıkları yıkıyor veya etrafı düzenleme işleriyle meşgul oluyordu. Onunla alay ediyorlardı, fakat Alexandre bunlara aldırmadan yaşamayı öğrenmişti.

Tek şey ilgisini çekiyordu; diller. Çabucak Latince ve Yunancaya hâkim oldu, Almancayı söktü, İngilizcede mükemmelliğe ulaştı. Anadili olan Macarcadaki garip bir durum onu endişelendirmeye başlamıştır. Hindistan'ın kutsal dili olan Sanskritçenin Avrupa'da keşfedildiği ve onun Avrupa dilleriyle akrabalığının

araştırıldığı bir dönemdi. Fakat Macarca Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi değildi. Farklı bir kökenden geliyordu. Ama nereden? Kuşkusuz Macar halkı, kaynağını o kökende bulan bir bölgesel dili kullanıyordu. Alexandre bunu keşfetmeyi kafasına koymuştu. Kendisi gibi duyarlı bazı arkadaşlarıyla bu konuyu aydınlatabilmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaya ant içtiler.

Bazıları, o dönemde Macarların ve Macarcanın Moğollar-
dan geldiğini düşünüyorlardı. Alexandre'in bu konuda hiçbir fikri yoktu. Ama hayatının tek amacı vardı; oraya gitmek, bunu doğrulamak, halkının kökenini bulmak ve Asya'daki ilk çağlardan kalma geçmişleri ile bağlantıyı tekrar tesis etmek. Fakat yoksuldu, Karpatlar'dan Moğolistan'a kadar nasıl gidecekti? Yürüyerek.

Ama hemen değil. Öğrenimine Göttingen'de devam edebilmek için Birleşik Krallık'tan bir burs kazandı. Döndüğünde, nihayet kendini hazır hissettiği gün, heybesini sırtına atıp bir-cik köyü Kôrös'ten yürüyerek ayrıldı. Yıl 1819, yaş 34'tür. Üç yıl sonra yürüye yürüye Himalaya'nın eteklerine kadar geldi. Oraya varana kadar Türkiye ve İran'dan geçmiş, karnını doyurabilmek için yol boyunca çalışmış, vebadan kaçmak için güzergâhını bir hayli uzatmış ve geçtiği ülkelerde Türkçe ve Farsçayı öğrenerek dil hazinesini zenginleştirmişti.

O sessiz sedasız biridir. Ağırbaşlı, sert ve inatçıdır. Ama sebatkâr olduğu kadar zeki ve özenlidir de. Ancak Tibet yolları karlarla kaplıdır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için işe Tibetçenin temellerini özümsemekle başlar, alfabeyi öğrenir ve yavaş yavaş lamalarla (Budist keşişlerle) arkadaşlık kurar. Onun öğrenme aşkı ile azim ve kararlılığını gören lamalar, özellikle onun için, sorduğu sorulara detaylı yanıtlar verecek şekilde Budizm'i anlatan yazılar yazarlar. Bu, o zamana kadar hiçbir batılıya nasip olmamış bir şeydir.

Alexandre bu dağlarda yaz, kış yedi yılını geçirir. Neredeyse hiç ısınmayan bir keşiş hücresinde, daimi ve mutlak bir yalnızlık içinde, sürekli çalışarak tarihteki ilk tibetolog unvanına sahip olur. Tibetçeyi yazıp okuyabilen, bu dili özümsemiş, orijinal metinleri ve eşsiz Budizm düşüncesini birinci elden inceleyip ortaya çıkarabilen ilk Avrupalıdır.

İngilizler bölgede stratejik bir kumar oynamaktadır ve Tibet bu oyunda kazanana önemli üstünlük sağlayacak kritik bir taşıdır. Bu nedenle İngilizler, Alexandre'dan Tibetçe-İngilizce bir sözlük ve gramer kitabı hazırlamasını isterler. Vaktiyle, öğrenimine İngiliz fonlarıyla devam edebilmiştir. Borçlarına sadık, sözünün eri bu onurlu adam, Csoma de Kőrös, sözlük ve gramer kitabını hazırlamayı kabul eder; Himalayalar'dan yürüyerek Bengal'e, daha sonra Kalküta'ya gidecek, orada İngilizler tarafından kurulan ilk araştırma şirketi Bengal Kraliyet Asya Araştırmaları Kuruluşu'nun ev sahipliğinde yıllarını geçirecek ve burada küçük bir odada, yerde, dört köşesinde bir kutu kitabın bulunduğu samandan yapılmış bir şilte üzerinde uyuyacaktı.

İşini Macaristan'dan ayrılışından 17 yıl sonra 1836'da tamamladı. Tibet'in kapılarını Avrupa'nın irfanına açtı. İngilizlere olan sembolik borcunu ödedi. Bir bilgin gibi çalıştı ve yol açan öncüler gibi hareket etti. Ama Moğolistan'da Macarların kökenini bulma vazifesini ve bunu yerine getirmek için verdiği sözü hâlâ yerine getirmemişti. Bu yüzden Kalküta'dan ayrıldı. Daima yalnız, yürüyerek ve meteliksiz bir şekilde, son mektuplarından birinde dediği gibi "Asya'yı turlayacaktı".

Onun mezarıyla Darjeeling'de bir rastlantı sonucu karşılaştığım zamanki hislerimi unutmuyorum. Macar yetkililer tarafından sonradan dikilen metal bariyerlerle çevrili kare bir sütun, Alexandre'in mezarının bir kısmını kapatıyordu. Bu sütun üzerinde çok sayıda dilde yazılmış metinlerin bulunduğu mermer levhalar vardı. En erdemlisinden çılgın olanlarına kadar herkes Himalayalar'ın eteklerinde kaybolmuş bu küçük mezarlıkta yatan bilge adamı anmaya gelmişti. Gençlik ahdinin peşinden giden Alexandre, 58'inde ağır bir dizanteriden dolayı hayata veda etmişti. Cüzdanında metelik yoktu, fakat valizi 12 farklı dilde yazılmış kitaplarla doluydu.

Bu çılgın gezgini niçin filozof kategorisine sokmak istiyorum? O hepsinden öte, doğrudan metafizik, mantık ve etik konuları ile ilgili hiçbir şey yazmamıştı. Ama buna rağmen Alexandre'in filozof olarak adlandırılmayı hak ettiğini savunuyor ve buna Aristoteles tarafından yetiştirilen adaşı Makedon-

yalı imparatorlardan daha fazla layık olduğunu düşünüyorum. Bu noktanın biraz açıklanmaya ihtiyacı var.

Aslında çok basit. Filozofun; geçitler açıp sınırlar aşan, duvarları, çeperleri yaran ve perdeleri aralayan bir gezgin olduğunu, benzer bir görevin (yani filozof olmanın) gereklerini metanetle yerine getirdiğini ve zihniyet açısından apayrı dünyaları birbirine kavuşturduğunu düşünüyorum. Bu bakımdan Alexandre sadece kıtalar arasında yürümemiştir ki bu yürüme işi onu filozof değil, müstesna bir gezgin yapar. Ancak o, ardından başkalarının da kullanabileceği kendi ürettiği enstrümanlar bırakarak ve geçiş yolları açarak, diller ve medeniyetler arasında yürümüştür.

Alexandre, Batı ve Asya kültürleri arasında mevcut yolları sağlamlaştırarak ve yeni açılımlar yaparak bu şekilde yürümeye devam eder. Bariyerlerin ortadan kaldırıldığı bir ufkun oluşumuna ve her iki toplumun nasıl bu kadar farklı düşündüğünün anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Zira Avrupa metafiziği ve Tibet antimetafiziğinde ne özne ne nesne, ne varlık ne yokluk, ne süreklilik ne inkıta, ne zaman ne de sonsuzluk kavramlarından aynı şeyler anlaşılır.

Bunları, eksisiyle artısıyla, Alexandre'in Karpatlar'dan Kalküta'ya olan uzun yolculuğuyla kısmen tanımış olduk. Fakat ödevimiz devam ediyor, çünkü büyük yol henüz tamamlanmadı...

Bitirmeden şu konuyu açıklığa kavuşturalım; Moğollarla Macarların ortak bir kökene sahip olduğu hipotezinin doğru olmadığının ortaya çıktığını not etmekte fayda var. "Fin-Ural Altay" dillerinin keşfi, aynen Basklar'da olduğu gibi, Macarları, kaynağını Asya'da değil, Avrupa'nın kuzeyinde bulan bir dil ailesine bağlamıştır.

Hayallerinin peşinden koşan Alexandre, o zamana kadar bilinmeyen reel bir dünya ile karşılaşmıştır.

Bunun filozoflara has bir şey olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

MARX TARİHİN YÜRÜDÜĞÜNÜ GÖRÜR

İnsanlık ilerler ve nihayet bir gün özgür olacaktır.

Tüm bedenini beyninin emrine vermişti: düşünmek en büyük sevinç kaynağıydı. Gençlik yıllarının felsefe üstadı Hegel'e ait şu sözleri mırıldandığını sık sık duyardım; 'Bir haydudun bile düşüncesi tüm cennetin harikalarından daha büyük ve daha ulvidir.' " Marx'ın damadı Paul Lafargue bu satırları 1890'da, onun ölümünden birkaç yıl sonra yazar.

Bu anekdotu neden aktardım? Elbette bunu, az yiyen ve kötü beslenen, benzer şekilde sağlıksız uyuma alışkanlığına sahip olan, bedenini hor görebilen materyalist bir düşünürün paradoksunu ve onun gayet acıklı bir hayat tarzı yaşadığını kanıtlamak için aktarmadım. Marx'ın Londra'daki bürosunda koltukta otururken 65'inde hayata gözlerini yummuş olması çok da şaşırtıcı değildir. Aşırılıklarla dolu bir yaşam, -aşırı çalışma, şiddetli mahrumiyet, şahsi veya siyasi, felsefi... aşırı endişe ve kaygı- aslında sapasağlam, gürbüz bir vücudun hakkından gelmiştir. Onu, kitaplığında veya çalışma masasında çalışırken ve durmadan yazı yazarken -ister ailesini geçindirmek, ister bitmek tükenmek bilmeyen teorik eserleri veya siyasi program ve talimatları yazmak için- hayal ede ede, Marx'ın bir gezgin olduğunu unuttuk.

Paul Lafargue'in şahsi hatıratı Marx'ın bu yönüne işaret eder. Marx'a bu nedenle yer veriyorum. Damadı, Marx'ı şehirdeki bürosundan kırlara doğru yürürken görür. Ve üzerine bas-basa nakleder; "Düzenli olarak yaptığı tek fiziki egzersiz yürümeydi; en küçük bir yorgunluk emaresi göstermeden, sohbet ederek, tüttüre tüttüre saatlerce yürüyebilir ve tepelere tırmanabilirdi. Odasında ileri geri volta atarken, zihninde düşündük-

lerini kâğıda dökebilmek için, kısa bir süre bile oturmadan yürüyerek çalıştığını artık kesin olarak söyleyebiliriz. Benzer şekilde, birileriyle görüşürken de yürümekten hoşlanırdı, tartışma hararetlendiği veya önemli konular ele alınmaya başlandığı zaman ara sıra duraklardı. Hampstead Heath'deki gezintilerine yıllarca eşlik ettim; parktaki geniş çayırda gezinirken iktisat eğitimimi almış oldum. Marx Kapital'i yazma sürecinde, muhtemelen kendisi de farkında olmadan, gözlerimin önünde (bu yürüyüşler esnasında) Kapital'in birinci cildinin tüm içeriğini ortaya koymuştu."

Marx'ta tarihin, insanlığın, olayların, devrimlerin, değişimlerin, zamanın... Hegel'deki gibi, ama farklı bir tarzda yürüyüş söz konusudur. Marx tarihin gerçek yürüyüşünü anladığını ifade eder. Gizemi çözdüğünü iddia etmektedir. Maddi ve ekonomik bir şey olan reel için (cismani olmayan) hayal ve sunum'ların dünyasını terk ettiğini ilan eder. Şüphesiz, sadece böyle söylediği için ona inanacak değiliz. Ama bu, üzerinde düşünülme ve incelenmeye değer.

Marx, "İhtiyar" lakaplı üstadı Hegel'in diyalektiğini benimser; dahili çelişkiler ve bünyesinde barındırdığı gerilimler nedeniyle, tarihi olaylar gelişir, evrimleşir. Ancak resmin diğer yüzünü görmek, karşı taraftan bakmak gerekmektedir. Marx'a göre Hegel, diyalektiğin rolü üzerinde değil, daha ziyade onun tatbik edileceği nokta üzerinde yanılmıştır. Hegel aklın yürümesine ve konseptlerin diyalektiğine inanıyordu. Marx, diyalektiğin Hegel'de "zihinlerde yürüdüğünü; tam olarak makul, mantıklı bir fizyonomi için onun, ayakları üzerine indirilerek harekete geçirilmesinin yeterli olacağını" belirtmiştir.

Marx için somut olarak diyalektiği "ayakları üzerine" indirmek ve tarihin uygun istikamette yürüdüğünü görmek; insanlığının maddi dünyasına tekrar dönmek ve materyalist bakış açısıyla düşündürmektir. İnsanın geçimini sağlaması, materyal dünyayı değiştirmesi, bu dönüşümü ve ihtiyaç duyulan malzemelerin karşılıklı değişim faaliyetlerini toplu bir şekilde organize etmesi, işte bunlar tarihi yürüten itici güçlerdir. Biz bu materyal esas ve zemini görmedik, inkâr ettik ve varlığını ka-

bul etmemek için başka yerlere bakarmış gibi yaptık. Onun yerine, rüya misali illüzyonlar ve hayali nedenler icat ettik.

Marx bunu *Idéologie allemande*'da şöyle açıklar; "Şimdiye kadar, tarihin ilerleyişine ilişkin tüm konseptler, ya tarihin bu reel zemininden tamamen ayrı bir yere konulmuş ya da tarihin ilerleyişi ile hiçbir bağa sahip olmayacak tarzda tali bir husus olarak görülmüştür." Biz böylece hatalı bir şekilde, düşüncenin dünyayı yürüttüğüne inanırız. Aslında tam tersidir; dünya, fikirleri ve düşünceyi yürütür. Düşünce, materyalin değişiminden doğar, onlarla değişikliğe uğrar ve yaşama ilişkin koşullar başkalaşıma uğradıkça o da dönüşür.

Dolayısıyla Marx'ta yürüme olayı vardır. Hegel'de olduğu gibi. Ama hiçbir durumda, Tin'in yürümesi söz konusu değildir. Marx'ın diyalektiği materyaldir. Onun yürümesi, üretimin, ekonominin ve hayatın gerçek zemininin yürümesi ve ilerlemesidir. Marx tarafından önerilen bu tersine dönme olayının ABC'si (en yalın haliyle anlatımı) budur. Ancak hâlâ bir iki adım daha atmaya ihtiyaç var.

Çünkü materyal(ist) tarihin, insanoğlunun müşterek gayretinden bağımsız olarak tek başına yürüdüğü'nün anlaşılması önemlidir. Bu yürüyüş, insanların birbiriyle işbirliği ve insani gayretlerin "birleşik gücü" sonrasında meydana gelir. Fakat aynı zamanda o (yürüyüş), herkese dışarıdan etki yapacak bir kuvveti de ortaya çıkarır. Bu gerçek, fark edilmez. İnsanlar ne yaptıklarını görmezler; "İş bölümü ile şartlandırılmış çeşitli bireylerin ortak çalışmasından doğan üretimi artıran verimli güç, harici bir kuvvet gibi görünmez. Bireylerin etki alanı dışındaki bu kuvvetin nereden geldiği ve nereye gideceği bilinmez. Bireyler bu harici kuvvete hükmedemezler. Aksine bu kuvvet, insanlığın yürüme iradesinden bağımsız bir tarzda, özel bir seri gelişim evrelerinden geçer; gerçekte bu durumda, onun (harici kuvvetin), bu iradeyi ve insanlığın yürümesini yönlendirdiği ve yönettiği görülür."

Yani insanlık, kendisini arzusu hilafına yürüten yanıltıcı bir sunum'un tutsağı olur. İnsanlık nasıl özgürleşecektir? Bunun için, insanoğlunun kendi kudretinin bilincine varması, ta-

rihin yürüyüşüne katlanmayı bırakması ve bu yürüyüşün sadece kendi sorumluluğu altında olduğunu anlaması gerekmektedir.

Marx'a göre, bu anlamda işçilerin özgürleştirilmesi, yürüyüşü hatırlatmaktadır. Ama burada basitçe, tarih ve insanlık ile gayri şahsi, mekanik ve anonim bir üretim tarzının büyük bir yürüyüşü söz konusu değildir. Aksine insanlık için söz konusu olan şey, yürümeyi anlamaktır. İhtiyaçlardan dolayı çalışma zorunluluğunun ötesinde, işçi sınıfı ve insanlık, kendini tekrar keşfetmeli, dünyanın yürüyüş çarkları altında (ezilmeden) dışarıdan harekete zorlanmayı bırakarak, nereye gitmek istediğini düşünmeli ve tek başına, ayakta yürümeyi öğrenmelidir.

Friedrich Engels tarafından 1876'da yazılan hayli sıra dışı yazıda, yürümenin insan türünün ayırt edici bir özelliği olduğu anlatılır. Elbette bu, tesadüfen ele alınmış bir konu değildir. Makalenin başlığı "İnsan-maymun (türünün) dönüşümünde çalışmanın rolü"dür. Engels insan evriminin başlangıçta çalışmayla bir bağlantısı olduğu düşüncesini savunur. Marx, Engels'e göre her zaman daha özenlidir ve aslında bu gerçekten zor bir şey değildir. Bu noktada Marx'ın yaklaşımı Engels'ten farklıdır; insanın gerçek yürüyüşü (terakkisi, evrimleşmesi), çalışmanın ötesinde başlayacak ve insanlık özgür hale gelecektir. Maymun çalışmaya ve yürümeye başlamış; insan ilerlemeye devam etmiş ve çalışmanın zorlamasıyla, kendisine rağmen ve kendi arzusu dışında sürüklenip durmuştur. Bir gün, insan kendi arzusuna göre ilerleyecek ve çalışma da peşinden (onu zorlamadan) gelecektir. Kim bilir...

THOREAU VAHŞİ DOĞADA YÜRÜR

Medeniyetten çıkmak, doğayla kaynaşmak, köklerini bulmak
ve içgüdülerini sezmek, cennet mi yoksa cehennem midir?

Henry David Thoreau yürürmüş gibi yapmaz. Yürümek bir eğlence değildir. Boş zamanlarını geçirmek için yaptığı bir şey, bir hobi veya herhangi bir tutku da değildir. Aksine o, en temel en duru manasıyla, hayatın birebir eşanlamlısıdır; kurallar, normlar ve geleneklerden uzaklaşmayı sağlayan mutlak bir kudrettir. Eğer Thoreau böyle yürüyorsa, bu öncelikle, derin, kaçınılmaz ve gizemli bir zorunluluk nedeniyledir. Hayatın kendisinin olduğu gibi.

O, günde dört saatten az yürümez. Belli dönemlerde hayli uzun yürür; bu yürüyüş çoğu defa tüm gün ve farklı yönlerde devam eder. Bu zaman zaman rastgeledir ve bir yere gitmek için yapılmaz, maksat daha ziyade bilinmeyene ulaşmaktır. Thoreau keşfetmeyi sever ve bildiğini zannettiği yerlerdeki olağandışı manzaraların birden karşısına çıkmasından çok hoşlanır. Daha önce gezdiğini düşündüğü yerleri dolaşırken rastladığı, kıyıda köşede kalmış bir çiftliğe, saklı bir koruya, bakir bir nehre hayrandır.

Thoreau, şehirden, kalabalıktan ve medeniyetten uzak, Amerika'nın çok az insan eli değmiş kırlarında, doğayla (sembiyotik) ortak bir yaşam şekli geliştirir. Şehirleşme ve insan yoğunluğu, Amerika kıtasında 19. yüzyılın ortalarında oldukça azdır. Bazı bölgelerde, bir tek canlıya dahi rastlamadan günlerce ilerlemek mümkündür. O halde böyle bir ortamda, her bir adımınızda, el değmemiş ve orijinal olana, ilk gerçeğe ve tabiatın en duru haline ulaşmamayı nasıl düşünebilirsiniz?

Thoreau bu ilkel ve evrensel varoluşa hummalı bir şekilde dalar. Ormanın içinde kendi kendine yeterli olmaya çalışır.

rak, etrafını, bizzat kendisini, hayatın evrensel, gizemli, özgür ve mutlak –aynı zamanda tahakküm edici– kudretini hissetmeye çalışır. Thoreau, doğayla bu kaynaşmasını ve hayvanlar gibi doğanın unsurlarıyla birlikte olmasını, *Walden – Ormanda Yaşam* adlı kitabında anlatır. Bazılarına göre, bu kitabın bir kült haline gelmesi nedensiz değildir. Onun doğayı tahrif eden teknikten kurtulmak istemesi, insanın doğa üzerindeki egemenliğine ve geri döndürülemez bir şekilde doğayı yağmalama gibi küstah faaliyetlerine son vermeyi arzulaması, *Walden*'i bir tür kutsal kitap haline getirmiştir.

Bu kutsal kitap vurgusu haddinden fazla değildir. Thoreau için yürümek, mutlak olana sahip olmak ve kurtuluşa ermek anlamına gelir. Onun nazarında; nadide bireylerden oluşan, gizemli ve köklü bir zarafetin sihirli elini dokundurduğu istisnai takımadalara benzeyen bu yürüyen kişiler, adeta gizli bir kardeşlik cemiyeti kurmuşlardır. Thoreau, 1851 baharında verdiği önemli bir konferansta, “Hayatım boyunca yürüme sanatını kavramış sadece bir veya iki kişi ile karşılaştım” demiştir. Yaptığı konuşma, *Yürüyüş* adı altında yayımlanmış ve Thoreau bunu kendi düşünce felsefesine bir nevi giriş olarak görmüştür.

Kitapta yürüme, doğrudan hayati ve manevi bir faaliyet olarak görülür. O bir eğlence değil, bir esenlik, kurtuluş ve kaybedilen doğanın avuçlarımıza tekrar alınmasıdır. “Her bir yürüyüş, kâfirlerin eline düşmüş kutsal toprakları tekrar geri almaya gitmek için her birimizin içinde uyuyan bir Pierre l’Hermitte tarafından yapılması vazedilen bir tür haclı seferidir” der. Nitekim Thoreau için yürüyüş, idealde, demir attığımız limanlardan mutlak bir kopuşu ve ayrılığı gerektirir. “Şüphesiz her bir gezintiye, geri dönüşü olmayan ezeli bir macera ruhuyla başlamalıyız.” Yürüme, artık o andan itibaren tüm zincirleri kırma, geri dönme düşüncesi olmadan ayrılma ve bağları koparma anlamına gelir. “Eğer baba, ana, kardeşler, eş, çocuk ve arkadaşlarınızdan ayrılmaya ve onları asla bir daha görmemeye hazırsanız, tüm borçlarınızı ödediyseniz, vasiyetnamenizi yazdıysanız ve tüm işlerinizi halledip özgür bir insan haline geldiyseniz, işte o zaman yürümeye hazırsınız demektir.”

Böyle bir kopuş ne anlama gelir? Mutlak'ın arayışında olan bu gezgin, hangi kutsal topraklara ve hangi uhrevi saadete doğru yol alacaktır? Arkasında bırakmak istediği cehennem ve sonsuza kadar terk etmeyi düşündüğü eski dünya nelerden oluşmaktadır? Bunların yanıtlarını bulmak zor değildir. Kitabın coşku dolu sayfalarını sonuna kadar okumak yeterlidir.

Yürüme, Thoreau'ya göre nerede ilerler? “Vahşi doğada”. Orası, yürümenin yönlendirildiği, yayıldığı, açıldığı, bütünleştiği ve geliştiği yerdir. “Vahşi doğa” –Wild– kopmanın ve tekrar buluşmanın paradoksal hareketliliğinde, yürümenin yaşadığı, içinden geçtiği ve tekrar kavuştuğu bir zemindir. Yürüme, kentlere, suniliklere ve tekniğe elveda der; medeniyet, gelenek-görenek, normlar ve kurallarla bağını koparır. Bundan sonra sadece kendi sistemi, güdüler, hisleri ve kendi bedeni olabilmek için, kültürü ve benzer şekilde dili de terk eder.

Kurtuluş, kutsal topraklar, hayat ve nitekim Wild. “Vahşi doğa dünyanın teminatıdır” diye noktalar Thoreau. Cehennem, karanlığı ve anti-yaşamı temsil eden şey; şehirler, kanunlar, dil ve kültür gibi sembolik kurallar ile insanların icat ettiği ayak bağları ve kösteklerdir. “Bana bir vahşi doğa gösterin ki, herhangi bir medeniyet onu idame ettirebilecek olsun.” Thoreau meseleyi açıklığa kavuşturur; “Özetle, ben hiçbir kültürün veremeyeceği [...] bir şey istiyorum.”

Bu durumda, sadece kültürün dışında değil, aynı zamanda onun karşısında olan bir yürüyüş söz konusudur. Vahşi doğanın, özgürlüğün ve içgüdüsellüğün lehine, nizama, tüm emirlere ve talimatlara, bilgiye, kurallara karşı gerçekleştirilen bu isyan, başlangıçta cazip görünür. İsyanın, bir tür hararetli vahşiliği ve külhanbeyliğinin yanı sıra kaçınılmaz latif bir kokusu vardır. İllüzyon yapabilir. Ama bu sadece bir illüzyondur, yanılsamadır. En azından bana göre.

Bu tehlikeli bir illüzyondur. Çünkü “vahşi doğaya” karşı düzülen bu methiye, her türlü kuruntuyu, fanteziyi de içinde barındırabilir. Kentlerden ve kültürden iğrenme, medeniyetten nefret etme; fanatik, zararlı hatta yıkıcı, yok edici bir şiddeti teşvik edebilir. İnsanın dışında yapılan bu yürüyüş, insana kar-

şı yapılan bir yürüyüş haline gelebilir. Bana göre, doğanın, geniş düzlüklerin, vahşi ve ehlileştirilmemiş şeylerin abartılı bir şekilde aşırı övgüsünde, tiksindirici ve muzır bir yan vardır. Thoreau'yu, dalkavuklarını ve takipçilerini rahatsız etmeyen bu yürümenin medeniyet, kültür, kanun ve normlara karşı gerçekleştirilmesi, ne mühim ne de arzu edilebilir bir şeydir. Zira yabanıl vahşilikten barbarlığa, el değmemiş ve işlenmemiş bir kabalıktan hayvanca saiklerle hareket etmeye çoğu defa aşılması oldukça kolay, sadece bir adım vardır.

Bu yabanıl vahşiliğin büyüüne karşılık, bin yıllık dönem boyunca tüm bilgin, sanatçı, düşünür, mimar, siyasetçi, filozof ve yazarların yaptığı gibi, ham ve işlenmemiş olan üzerinde çalışılanı, vahşi olandan medenileştirileni, doğada sunulanlarda olduğu gibi kodlanan, değiştirilen ve inşa edileni tercih etmede ısrar ediyorum. Çünkü bu yol, insanlık tarihinin yürüdüğü yoldur.

O halde, gerçekte farklı yönlere giden iki yürüyüş tarzı vardır.

Biri, eski olanı; dünyayı ıslah etmek, inşa etmek ve üretmek için, kaos, içgüdü, şekilsiz, biçimsiz bir çirkinlik ile vahşi, işlenmemiş, yontulmamış doğanın dışında yol alır.

Diğeri, yakın zamanda olanı, ama aslında daha eski olanı denilebilir; dünyanın varsayılan özgürlüğü için kurulu düzeni terk etme hevesindedir, ayrıca kaybettiğine inandığı vahşi, el değmemiş cennete kavuşmak için de her şeyi reddetmenin hayalini kurar.

Ben, tereddütsüz, medeniyete doğru olan yürümeyi tercih ediyorum. Vahşi, el değmemiş cennete ulaşma yolunda buluşulacağına inanılarak yürüyüşe başlandığında, Thoreau ve onun takipçileri gibi yolun şaşırılacağı ve yoldan çıkılacağı konusunda ikna olmuş durumdayım.

KIERKEGAARD CADDELERDE GİZLENİR

Kopenhag'da rastgele yürür, neredeyse her gün ve saatlerce.
Geceleri evinde delicesine yazar.

Bilhassa yürüme hevesinizi kaybetmeyiniz; şahsen ben, sıhhat ve afiyetimi günlük yürümelerime borçluyum, onun sayesinde hastalıklardan uzak dururum. En değerli fikirlerim yürürken aklıma gelir. Diğer yandan, hiçbir kasvetli, meşum bir düşünce yoktur ki büyük adımlarla ondan uzaklaşamayacak olalım.” Søren Kierkegaard, bu satırları Kopenhag'da 1847'de yazdığında ancak 34 yaşındadır. Bu yazıda, kardeşi Peter'in ikinci eşi, “sevgili Jette”e, yani yengesi Henriette'e seslenir.

İlk bakışta, bir yaşam tarzı söz konusu değilmiş gibi görünür. Yürümek sağlıktır, tamam bunu biliyoruz. Formda kalmak için her gün yeteri kadar egzersiz yapmalıyız vs. Ancak, ilk bakışa, (ilk görüşte izlenim edinmeye) her zaman güvenmemek gerekir. Bilhassa bir yerlere konumlandırılmamak, bir grup içinde tasnif edilmemek ve felsefi düşüncede bir noktaya sabitlenmek için elinden geleni yapan; paradoksal, kurnaz ve tasalı bu Danimarkalı düşünür söz konusu ise.

Onun filozof olduğunu düşünürsünüz, bir bakmışsınız o yazar olur. Onu bir Hıristiyan olarak değerlendirirsiniz, o size gerçek bir Hıristiyan olmanın mümkün olmadığını anlatır. Onun ne düşündüğünü bilmek ve yazdıklarını paylaşmak istersiniz, fakat onu ortaya çıktığı (olması gerektiği) yerde bulamazsınız. Çünkü o, kullandığı çok sayıdaki mahlas, maske ve derin düşünceler içinde bir yerlerdedir. Öyleyse, o, sağlıklı olmakla ilgili basit bir soruyu gündeme getirdiğinde ihtiyatlı olmak en iyisidir.

O zaten sevgili Jette'ine sağlığa gerçekten ulaşmanın as-

la mümkün olmadığını söylemiştir. Hep onun arkasından koşarsınız; “Bir kişi sağlığın peşinden ona ulaşmadan sürekli koşsa bile, daima sağlığın bir adım gerisinde kalacaktır -bu durumda ben yine de yürümeye devam ediniz derim! Şu aşikârdır ki, devamlı pratik edilen yürüyüş sayesinde, tam olarak başaramasak da sağlık ve afiyete olabildiğince yaklaşıyoruz. Her halükârda, oturdukça ve oturur pozisyonda kaldıkça, daha fazla keyifsizlik ve rahatsızlık hissederiz.” İşte yürüyüş, bir hamlede iki çehresini birden gösterir; asla tamamen ulaşamadığımız sağlık ve afiyete koşarak can sıkıntısı ve mutsuzluktan uzaklaşmak veya hareketsiz kalarak yok olmak.

Kierkegaard yürüme fiilinin tüm farklı manalarını düşünerek, “Biz yürüdüğümüzde, her şey iyi yürür” der. Çünkü bu anlamları birbirinden ayırt etmek gerçekten zordur. Yürüdüğümüz zaman, her şey işlemeye, görevini yapmaya başlar ve dünya da yürür, işler, ilerler. Zira yapılan hareketin ve yolculuğun kazancı; durağan olmama, etkisiz, statik kalmama ve oturmuş-bitkin vaziyete düşmeme gerçeğidir. Yürümenin lezzeti kaybedildiğinde ve birbiri ardınca hareket edilmediğinde, her şey çöker, hiçbir şey artık ilerlemez.

Bu durum başa gelir. Søren *Journal*’inde şöyle yazar; “Bitkinlik içindeyim, hiçbir şey yapmaya hevesim yok, yürümeye de uzanmaya da; çünkü uzun zaman boyunca uzanır vaziyette kalmam gerekti, bu yapmayı istemediğim bir şey veya daha sonra hemen kalkmam gerekti, artık bunu da yapmayı arzulamıyorum, ata da binmek istemiyorum, bu benim apatim (duygusuzluğum, kayıtsızlığım) için fazla kaba bir egzersiz. Sadece araba ile gezinmek istiyorum.” Depresyon etkisini artırdığında, zaman zaman tüm gün, bazen de günlerce kırlara arabayla gezmeye gider. Bu seyahatler onu, küçük beldeler olan Sélande, Hørsholm, Pedersborg ve Fredensborg’a sürükler. 1844’ün Şubat’ından Kasım ayına kadar, arabayla kırka yakın buna benzer gezinti yapmıştır. Dolayısıyla o, “yürüme lezzetinin kaybedilmesi”nin ne anlama geldiğini iyi bilir.

Ama bu sık sık olmaz. Kierkegaard, zamanının büyük bir bölümünde, havanın sıcaklığı, bulutların durumu ve mevsim

şartları nasıl olursa olsun, Kopenhag'ın caddelerini adımlamaya devam eder. Ömrü boyunca, neredeyse her gün ve her saat. Yürümeye başlamasının belli bir zamanı olmadığı gibi, rutin bir güzergâhı da yoktur. Königsberg'deki Kant'a hiç benzemez. Søren ruh haline ve karşılaştıklarına göre gelişigüzel yürür. Bu sakin, konuksever şehir, dolaşırken yorgunluktan yığılıp kalmayacağınız kadar büyük, tanıdığınız birileriyle mutlaka karşılaşabileceğiniz kadar da küçüktür.

Zaten, Nørregade'da güzel bir apartmanın birinci katında yalnız yaşayan ve sanki hiç başka işi yokmuş gibi tüm gün, farklı yerlerde, insanları selamlayarak veya birilerini görünce yönünü değiştirerek gezinti yapmak için apartmanın bulunduğu ana arterden ayrılan bu, işsiz güçsüz ama zengin, şık genci herkes tanır. O halde, sürekli caddelerde bulunan ve hep gezinti yapan bu adam, nasıl bir şeyler yapabilmekte, eserler ortaya koyabilmektedir?

Aslında o, eve geri döner dönmez yazmaya başlar. Durmaksızın yazar ve yazmaktan kendini alıkoyamaz. Düşüncelerini izlemeyi başaramama kaygısıyla, sürekli onların peşinden koşar. Gün boyu şehirde yürür, dönüşünde evin kapısını kapatır kapatmaz ve bazen paltosunu ve şapkasını bile çıkarmadan gece boyunca yazar. Evinin her bir odasında, her an yazmak için başına kurulabilsin diye üzerinde kâğıt, divit ve mürekkep bulunan büyükçe bir sehpa vardır. Orada, onu kimsecikler görmeden, heyecanlı bir şekilde sayfaları karalar durur.

Ve bu yazdıklarını kendi adıyla imzalamaz. Søren'in birçok yazısı, bir sürü takma adla (mahlas) ortalıkta dolaşır; bunlardan bazıları, Victor Eremita, Johannes de Silentio, Constantin Constantius, Vigilius Haufniensis, Nicolaus Notabene, Johannes Climacus'dür. Caddelerde yürüyen, insanlarla karşılaşan ve onları gözleyen bir adam ile, düşüncelerin yazı, makale ve değerlendirmelerle akıp gitmesi, çağlaması arasında nasıl bir münasebet vardır?

Kierkegaard'ın bazen hiçbir şeye (soruna) sahip olmadığıni hayal ettiği görülür. O, bu kadar zaman halkın arasında, herkesin gözü önünde yürüyerek, aynı zamanda inişli çıkışlı öfke-

lenmelerini de gizlemiş olur. Şehirde yürümek, bir mahlastan daha fazlasıdır; kendisinin başka biri olduğuna diğerlerini inandırmanın etkili bir yoludur. O aslında, kendini caddelerde teşhir ederek gizlenmektedir.

Fakat bu yürüyüş; aynı zamanda gözlem yapmanın, enine boyuna düşünmenin ve ilham almanın bir kaynağıdır. O yürürken, elinde divit gece yazacaklarını düşünür ve bunlarla ilgili şeyleri zihninde biriktirir. O halde, biri dışarıda yürümeyle oluşturulmuş, diğeri içerde yazarken meydana getirilmiş, iki farklı zamanın, iki ayrı evrenin aynı anda var olduğuna inanmak hatalı olacaktır. Aslında, bu ikisi birbirinin üzerine biner, sorulara birlikte yanıt verir, beraberce genişler ve gelişirler. Evet, sadece tek ve aynı varoluşun yanı sıra duygular, şüphe, ani ve keskin meydana gelişlerle hemdem saf bir öznellik mevcuttur. Kierkegaard'ın tüm eserlerinde söylediği budur.

NIETZSCHE'NİN YÜRÜRKEN FARK ETTİKLERİ

Nietzsche'nin çeliştiğini düşünmeye son vermek için yürümenin onun bakışında neyi değiştirdiğini anlamak gerek.

Tercihen dağlarda yalnız başına veya deniz kıyısında, patikaların sizi düşüncelere daldırdığı yerlerde yürüyerek, zıplayarak, tırmanarak, dans ederek, açık havada düşünmek.” İşte bu, onun yolu, tavsiyesi, kendi tabiriyle *ethos*'u, yani onun hem davranış şekli, hem yaşama tarzı ve birincil normudur. O, kaslarla sezgiyi ayırmadan, bedeni, hareketleri, jestleri, gayreti ve düşüncesini harekete geçirir. Çünkü hepsi birlikte hareket eder ve yer değiştirirler. Nietzsche sık sık tekrar eder; canlı ve hareketli olunmadan, parlak ve berrak düşünceler de olmaz. Kütüphane ve büroda oturan, hareketsiz bir vaziyetteyken hayal kuran ve tasarlayan kişinin kavraması (muhakemesi) az, zayıf ve donuk olur. Veya köhne.

Acaba neden? Düşünürler âleminin ikiye ayrıldığını varsayalım. Birinde, “kurşun gibi ağır kışkıllar”, hareketsiz ayaklılar, kıvrım kıvrım bağırsaklılar, kasvetli veya şaşkın fikirliler, diğerinde, patika gezginleri, çevik ayaklılar, temiz elverişli bağırsaklılar, canlı, sivri, keskin ve parlak fikirliler bulunur. Bu, tartışmasız bir şekilde dikkati çeker; eğlencelidir veya muhtemelen caziptir. Ama bu net ayrım hangi zemine dayanır? Ve tam olarak ne anlama gelir?

Bu sorular sık sık sorulmaz. Nietzsche'nin okurlarından bazıları bu sorulara omuz silker (hor görür), büyük bir çoğunluğu da onları sorgulamak yerine elindekilerle yetinir. Benim yapmak istediğim de bu sorgulamadır. Çünkü Nietzsche'nin yürüme üzerinde neden böyle ısrarcı olduğunu ilk bakışta kavrayamadığımı anladım.

Kuşkusuz hiçbir filozof, yürümeye bu kadar zaman, gayret

ve önem atfetmemiştir. Nietzsche, çöküşünden¹¹ önce tüm hayatı boyunca yürümüştür. Çöküşünden ölümüne kadarki son on yılını da hareketsiz, neredeyse hiç konuşmadan tekerlekli sandalye üzerinde geçirmiştir. Yürüdükçe düşünmüş, yazmış ve gerçekten yaşamıştır. Gezintileri uzun ve çeşitlidir. Dik bayırları, engebeli arazileri ve geniş manzaraları tercih etmiştir. İsviçre'nin gölleri (Sils-Maria), İtalya'nın kuzeyinde bulunan Dolomitleri ve Akdeniz'in falezleri (Eze) kadar, İtalyan (Turin, Gênes) ve Fransız (Nice, Menton) şehirlerini de gezmiştir.

Ecce Homo adlı kitabında son sözünü söylediği ana kadar, en çok "açık havada, bedeninin özgür hareketleriyle meydana getirilmemiş hiçbir düşünceye ve kasların bu sürece karışmadığı hiçbir fikre itimat etmeyin" diye tekrar eder. Yeniden başa dönüyoruz; peki neden? Hangi niteliğinden dolayı bu fikirlere itimat etmeyelim? Yoksa bu, Friedrich'in psikolojisinden veya mizacından mı kaynaklanıyor?

Eğer öyleyse, doğayı kendi çalışma ofisi gibi kabul eden düşünürler grubunun harika bir örneğini Nietzsche'de görmek mümkündür. Düşünmek için hareket etmeye hayati derecede ihtiyacı olan bu insanlar, ayaklarıyla düşünür ve dünyayla birlikte kendi ruhlarını da gezdirirler. Birçok Antik filozof ve Thomas Hobbes gibi düşünürlerin yürüyüş yaparken aklına gelen fikirleri not etmek için bastonunun topuzunda hokka taşıdığı söylenir. Bunlar kitaplık farelerinden ziyade Montaigne, Rousseau, Thoreau ve diğer birçoğu gibi büyük yol düşünürleridir. O halde? Bu sadece bir kategori midir? Bir zevk ve bir mizaç meselesi mi?

Nietzsche açıkça yanıt verir. Evet, bu bir organ ve fizyoloji meselesidir. Bazı organlar ağır hantal, bazıları ise canlı ve hareketlidir. Bu organlardan; ağır, tatsız, sıkıcı fikirler veya neşeli, gösterişli sezgiler ortaya çıkar. Evet, durağan bağırsaklardan, hareketsiz organlardan sızan, salgılanan düşüncelerden uzak

¹¹ Nietzsche'nin çöküşü, kırk dört yaşındayken zihinsel becerilerini büyük oranda kaybettiği bir hastalıktan kaynaklanmıştır. Ölümüne kadar sürececek bu hastalık ve bunun nedeni tartışmalıdır. Hastalığın frengiden veya bir tür beyin zarı tümöründen kaynaklanmış olabileceği yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. (ç.n.)

durmak, onların yerine kasların hareketinden neşet edenleri tercih etmek gerekir. Bu açıklamalardan, mevzu bahis olan şeyi anlamak kolaydır; beden ve ruhu ayırmaktan vazgeçmek. Hazmettiğimiz gibi düşünürüz, yürüdüğümüz gibi hazmederiz. Ya hareketsizlik ve kokuşmuşluk içinde durağanlaşırız ya da neşe içinde yolumuza devam ederiz.

Nietzsche bu beden-ruh, yürüme-düşünme gerçeğinin sonuna kadar gider. “Ayaklarla” iyi yazı yazılır der. Düşünür-dansör ve kulak-ayak parmakları arasında, dört başı mamur bir denkliği savunur; “Dansör, kulaklarını ayak parmakları üzerinde taşır” der Zerdüşt. Ayakların titremesi, canlılık ve çeviklik, aldatmayan kriterlerdir; “Rotasını bulan herkesin ilerlediği görülür. Hedefine yaklaşan insan artık yürümez, dans eder.”

İleri sürülen bu bilgiler akla gelir gelmez, hemen bir soru belirir; bunların ispatı nedir? O, nasıl ve niçin’ini bilmeden ortaya konulan çok şaşırtıcı ve inanılmaz bir kanıt mıdır? Keyfiyetten mi yoksa ihtiyaçtan mı kaynaklanır? Bizim ilk başta, sık sık Nietzsche ile birlikteyken olduğu gibi ani teşhis koymak zorunda olduğumuz zamanlarda, sahip olduğumuz (kullandığımız) bir hissimiz ve ifademiz vardır; “Bu böyle.” İster beğen, ister beğenme. Ama böyle bir yaklaşım ne ispatlar, ne de haklı gösterir. Vücudun bu yürüyen-düşünen durumunun doğru mu yoksa yanlış mı olduğu sorununun sorulması da anlamlı değildir; zaten Nietzsche gerçekliğin kadim ayrıcalıklarını kaldırmış ve gerçekliğin yanlış ama gerekli olan izlenimlerini (illüzyonlarını) övmüştür. Nietzsche’nin kendi yürüme ihtiyacını genel bir kural haline getirmesinden tatmin oluşuna bel bağlarsak, yerimizde saymış olma riskiyle karşı karşıya kalabiliriz. O kişisel zorunluluğundan evrensel bir kural ve prensip çıkarmıştır. Kendi mizacının gereğinden, hepimiz için geçerli bir kaideye ulaşmıştır. Fakat aslında, mesele bu kadar basit değildir.

Nietzsche’nin yürürken gördüğünü açıklığa kavuşturabileceğimi ve yürüyüşü ile felsefesi arasındaki bağlantıyı kurabileceğimi düşündüm; aksi takdirde onun iddialı, buyurgan açıklamalarına icimat etmek durumundayız. Bunun için, bir vadi-den zirveye giderken neyle karşılaşırız sorusunu kendimize

sormak yeterlidir.

İlk olarak hareketle, aksiyonla karşılaşırız; tekâmül, değişim ve sabit olmayan özdeşlik veya donuk, durağan bir duruş. Eğer Nietzsche yürüyerek düşündüyse, bu öncelikle ilgilenildiği şeyin varlık değil, varoluş olmasından kaynaklanır. O, Heraklit'in dümen suyunda (izinde), gerçeğin akışına, eşyanın, bireylerin, formların ve anın durmaksızın değişmesine önem verir. Nietzsche, durağan kalanın, ebedi olanın, sabit formların ve Platon ile onu takip eden Batı felsefesinin hayalini kurduğu kristalleşmiş fikirlerin yerine, her şeyin başkalaştığını ve biçim değiştirdiğini (metamorfoza uğradığını) keşfeder. Hiçbir şey aynı kalmaz. Hepsi akar, oluşur, değişir, ölür, tekrar doğar... Dünyada hiçbir şey yoktur ki, akmasın, değişmesin, hareket etmesin, geçiş yapmasın (bir formdan diğerine). İşte yürümenin hatırlattıkları bunlardır. Yürür gibi düşünme; kesintisiz hareket etme, zihinde, bedende, muhakemede ve kendini ifade etmede sürekli ilerlemedir. Durağanlık irreeldir. Dünyaya uygun olan ise sadece yürümektir.

Daha sonra, dağda yürüdükçe rakım artar ve daha geniş bir manzara bizi kucaklar. Görülen öğeler açıkça seçilmeye başlar. Evler, kasabalar, nehir yatakları ve ormanlar daha belirgin hale gelir. Vadide, nehir yatağında veya binalar arasındayken kendini asla ifşa etmeyen bir yapı ve düzen fark edilir.

Yükseklerde yürümenin Nietzsche'ye kazandırdığı şey, genel bir görüşe imkân veren bu manzaraya erişebilmesidir. Orası, her zamanki mekânımızdan daha büyük ve daha geniş olanı ve ayaklarımızın ucundan daha ötesini görebilmemizi sağlar. Bu, felsefede kadim bir temadır.

Bunu Nietzsche icat etmemiştir. Onu geliştirmekten başka bir şey yapmamış; tekrar ele almış ve kuvvetlendirmiştir. Biraz geri çekilerek dünyayı yukarıdan görüp, daha geniş bir bakış açısıyla kendi konumlarını fark edebilmeyi arzulayan ahlakçı Stoacıların bu eski uygulamasını gören Nietzsche, onun yerine yüzyılları, medeniyeti ve uzun dönemli eğilimleri düşündürtecek, tefekkür ettirecek geniş görüş sağlayan baskın bir perspektifi ikame etmiştir. Duyguların, güdülerin, değerlerin... na-

sıl doğduğunu ve öldüğünü, sadece yukarıdan bir bakış açısıyla kavrayabiliriz. Yürüme, bu anlamda gezinme ve seyahat etme değildir. Daha yukarısını, daha yükseğini düşünmek için çerçevenin dışına çıkmaktır.

Nihayet ve hepsinden önemlisi, vadiden dağa yapılan bu yürüyüşün, perspektifin değiştirilmesine imkân vermesidir. Dikkatle incelenen, etüt edilen hep aynı dünyadır (vadi-dağ), ama farklı bir bakış açısından algılanmaktadır. Eğer Nietzsche yürüyor, tırmanıyor, zirvelere çıkıyor, tekrar iniyor, patikalar-dan gidiyor, tekrar tırmanıyor, başka bir vadiye geçiyor, bir geçi-di aşıyor... ise bu eminim ki, perspektifi çoğaltmak içindir.

Onun yürüyüşünü anlamak için önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir. Nietzsche bu şekilde sık sık yürürken, daha işin başında olan okurları onun çoğu defa kendisiyle çeliştiği, yargılarını değiştirdiği ve söylediğinin tam tersini ifade ettiği iz-lenimine kapılırlar. Onun hakkındaki iyi niyetleri bozulabilir. Okurlar, filozofun tutarsız olduğu, rüzgâra göre hareket eden bir fırlıdak (rüzgârgülü) gibi davrandığı ve sabah ak dediğine akşam kara dediği yargısına ulaşabilirler. Ama aynı okurlar, aslında yürümeyi, vadiyi, dağı ve perspektifin değişimlerini unut-maktadır.

Nietzsche, bu perspektif değişimlerine göre farklı bakış açısıyla bakar ve bunun sonucunda muhtelif yargılara ulaşır. Örneğin, Hristiyanlığı ve onun insan bedenini hor, nefsi hakir gören “rahatsız edici tutumunu” eleştiri oklarının hedefi yaptığında, Budizm’e düşünme tarzı ve zihinsel duruluğu yönünden methiyeler düzer. O halde cesurca soralım; onun Hristiyanlıkla Budizm’i aynı kefeye koymasını nasıl anlamamız gerekir? Bu, perspektifin farklı olmasından kaynaklanır; bir bakış açısına göre birbirine zıt bu iki din, başka bir bakış açısı altında, yaşama “hayır” demenin yani, ıstırapı salık verip arzulara (nefsanî) dur demenin birlikteliğinde aynı noktada kavuşur ve birbirlerine benzerler.

Aynısı, hiç de öyle olmadığı halde, birtakım çelişkileri barındırdığına inanılan birçok fikir ve sanı için de geçerlidir. Dolayısıyla, iffet iyi veya kötü, diyet faydalı veya zararlı, düşünme

verimli veya kısır, zulüm uyarıcı veya yıkıcı... düşünce de canlandırıcı veya onur kırıcı olabilir. Bu vadi veya dağdan bakış meselesidir; gördükleriniz şartlara, bağlama ve perspektife göre değişir. Farklılık, değişim ve tezat, işte bunlar Nietzsche'nin yürürken gördükleridir.

O halde Nietzsche, kendini daha iyi hissetmek ve nabzını, nefesini canlandırmak için yürümez. En azından sadece bunun için yapmaz. Birçok perspektif ve bakış açısından bakabilmek için yürür. O ve onunla birlikte biz, böylelikle zaman ve mekân-daki potansiyel farklılık ve eşitsizlikleri keşfederiz. Filozofların eserlerine bakmanın bir yolu da bu olsa gerek.

KELİMELER ARASINDA NASIL YÜRÜNÜR? L.W.'NİN YOLU

Wittgenstein bir fiyordun bittiği yerde gizli saklı bir kulübede yalnız başına ne yapıyor? O felsefeyi eritip çözmekle meşgul.

S kjolden'de 200 kişi yaşıyor. Burası, dünyanın en gösterişli fiyortlarından birinin denizden içeri 200 kilometreden fazla girdikten sonra dağların eteklerinde karaya kavuştuğu yerde, Norveç'in kalbinde kurulu bir kasabadır. Oraya üç kilometre mesafedeki Vassbaken'e aracınızı park ediniz. Traktörlerin kullandığı toprak yoldan yaya ilerleyiniz. Traktörler buralardan pek seyrek geçse de oralarda bu tür çamurlu yollara traktör yolu diyorlar. On beş dakika sonra, somonlu nehir dedikleri ırmağın üzerindeki köprüyü geçince biraz gidip sola dönünüz. Kaçırmazsınız, çünkü orada bir pano var. Bu pano kaybolmadığı veya üzeri tamamen karla kaplı olmadığı sürece, ince ahşaptan ok şeklindeki bu şerit panoda "Wittgenstein" yazısını görürsünüz.

Burası, bir filozofun adını taşıyan Norveç'teki tek patikadır. En azından benim bildiğim kadarıyla. Dünyada, Königsberg'de Kant yolu, Eze'de Nietzsche patikası ve Nichiren'in yürüdüğü Kyoto'daki Filozoflar Caddesi gibi birtakım yürüyüş güzergâhı, patika, yol veya caddeler bulunmaktadır. Ama Norveç'te bugün bunlardan sadece gittikçe yukarı doğru tırmanan bu patika mevcuttur.

Patikanın son metreleri gerçekten çok sarptır. Kışın her şeyin donduğu zamanlarda kayıp düşmekten sakınmak için kayaya metalden çubuklar sabitlenmiştir. Bu, bir zamanlar kulübeden manzaranın ne kadar görmeye değer olduğunu gösterir.

Gözleriniz, fiyordun bittiği yerde, deniz seviyesinin yirmi metre kadar yukarısında, etrafı ormanlarla kaplı yüksek kayalıklarla çevrili, derin, sakın ve iç tarafta bulunan bir göle kayar. Burada, filozof'un yaşadığı dönemde kullandığı bir çıkırık var-

miş. Hâlâ direklerini görmek mümkün, ama halatı kaybolmuş. Fiyorttan suyu çekmek ve kulübeye kadar taşımak için bir kova yeterliymiş.

Mütevazı ama yine de küçük bir ev. Yedi'ye sekiz metre ebatlarında. Filozof bu kulübeyi kendi elleriyle yapmış. Hayatı boyunca, yeteri kadar uzun denebilecek periyotlarla buraya yaşamak için gelmiş. İlk defa 1913 ve 1914'te, sonradan ilk temel eseri olacak *Tractatus logico-philosophicus*'u kaleme aldığında gelmiş. Daha sonra 1935 ve 1936'da Cambridge ve üniversite hayatından kaçmak için oradaymış. Son olarak 1950'de, sonradan ölümüne neden olacak kanser kendisini yiyip bitirirken bu kulübede yaşamış.

Wittgenstein kasabaya gitmek için patikayı takip edip aşağı iner, daha sonra kayığa binerdi. Veya don tuttuysa fiyordu yürüyerek geçerdi. Çoğu kez, günlerce kimseyi görmediği ve kimseciklerle konuşmadığı olurdu. Böylesi daha iyiydi, en azından kötü değildi. Bu, her halükârda, onun ihtiyaç duyduğu derin düşüncelere dalmasına imkân tanıyordu.

Onun tek sığınağı Skjolden değildir. Wittgenstein yalnız başına, bir manastırda bahçıvan, Avusturya Alpleri'ndeki (Ottersthal, Puchberg, Trattenbach) kasabalarda öğretmen ve İrlanda'da bir münzevi olarak da hayatını sürdürdü.

Avrupa'nın en zengin ailelerinden birinin çocuğu olan Wittgenstein, gençliğini prenlere yaraşır bir şekilde, ressam, şair, müzisyen, sanayici ve bankacıların uğrak yeri olan Viyana'da geçirmiştir. Oradaki yaşam tarzı ilgisini hiç çekmemiştir. Babasından kendi payına düşen muazzam servetin hepsini dağıtmıştır. İşin aslı, onun zihnini hep meşgul eden şey, bu dünyanın haricinde yürümektir.

"Bu dünyanın haricinde yürümek" neyi ifade etmektedir? Göz alıcı şeyleri, taklitleri ve insanların koyduğu düsturları, kuralları reddetmek, ama aynı zamanda, insan kültürüne ait hiçbir izin, emarenin olmadığı "gerçek" dünyaya -köylülere, zanaatkârlara ve terk edilmiş yerlere tekrar kavuşmaktır. Bu dünya, hissedilir, görülür, teneffüs edilir, tadılır ve gezilir. Fakat konuşulmaz. Veya çok az konuşulur ama bu pekarzu edilmez. Witt-

genstein'in başlıca meselesi, denilebilecek olanla ilgilidir ve daha da iyisi, üzerinde konuşulamayacak olanla.

Eğer biri, yeşil rengin ne olduğunu tamamen unutsa ve gelip size sorsa ne cevap verirsiniz? "Yeşil nedir?" sorusuna kelimeleri kullanarak tatmin edici bir yanıt veremezsiniz. Sadece yeşil renkli şeyleri gösterirsiniz. Parmağınızla yeşil bir şeye işaret ederek; "yeşil, budur" dersiniz.

Dolayısıyla, konuştuğumuz reel'in, dilin dışında olduğunu idrak etmiş olursunuz. Reel'i konuşamadığımız ve gerçekten kelimelerle tasvir edemediğimizde, bazen onu işaret etmek ve basitçe göstermek zorunda kalırız. Bu, Wittgenstein'in "mistik" dediği şeydir; yani kelimelerin dışında doğrudan dünyadan elde edilen tecrübe. Konuşmaktan, karşılıklı teatiden ve kültürün bitmek tükenmek bilmeyen gevezeliğinden bağımsız olarak edinilen bir tecrübe. Skjolden, kayalıkların yamacındaki küllübe ve buzlu veya kasvetli fiyortlar gibi. Ağaçların sessizliği ve yeşil gibi.

Yürümeyi unuttuğumu sanmayın. Felsefeyi de. Wittgenstein'in eserlerini de. Aslında, tam olarak (şu an) onlarlayız. Fakat biraz tuhaf bir şekilde. Zaten, onda her şey biraz acayip ve provokatiftir. Hadi açıklayalım. En azından bunu deneyelim.

Wittgenstein'in önermesi özetle, kelimeler arasında yürümektir. Onun yürümesi kelimelerin dışında değildir. Kelimelerin dışında bunun yapılamadığını iyi bilir. Konuşan hiçbir varlık dilin dışına çıkamaz. Ancak tuzakları bozmayı ve aldatıcı bağlardan kurtulmayı deneyebilir. Wittgenstein'in "mental kramplar" adını verdiği suni sorunların üstesinden gelmeye kendini zorlayabilir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu suni sorunlar, ortada hiçbir sorun olmadığı halde, izah edilemeyeceğini düşündüğümüz veya her yönüyle keşfetmek için büyük gayret sarf ettiğimiz, gerçekte var olmayan problemlerdir. Bunlar sadece yanlış anladığımız ve kavrayamadığımız şeylerdir.

Bu seraplar dünyasının bir tek adı vardır, o da felsefe; yani aslında var olmayan bir illüzyonlar evreni ve seri bir zihin karışıklığı, ciddi engeller, çözilemeyen ikilemler... Wittgenstein'a göre felsefe ve felsefenin tüm sorunları, kelimeler ve doğanın

dilinin kullanışını kavrayamayışımızdan kaynaklanır. Var olan hakikatlerin konuşma şeklini bu gerçeklerin kendisi zannederiz ve artık bu suni zorluklardan kurtulamayız.

Wittgenstein bu sorunu radikal bir şekilde halleder; felsefenin çözülmesini ve felsefi problemlerin el örgüsü bir kazağın ipleri gibi çekilerek sökülmesini ve krampların gevşetilmesini önerir. Bir tür kelimeler arasında yürümeyi, yani havanın, mesafenin ve uzaklığın geçebileceği mekân ve yarıkların oluşturulmasını öngörür ki bu, Wittgenstein'ın "dil oyunu" ile ortaya koyduğu bir şeydir.

İlk bakışta bir oyunun kısa perdeleri ve tuhaf, bazen de uçuk hikâyelerden ibaret olan bu dil oyunu, kelimeleri ve şeyleri farklı gösterir. Örneğin, evimin altında sekizinci bodrum katı yoktur, ama ben yine de bunu öğrenmedim ve bu konuda kendime asla soru sormadım. Bunu, daha önce değil, ancak bana sorulduğunda ve onun hakkında konuştuğum zaman bilebilirim.

Bu dil oyunu bir eğlence değil, tecrübedir. O, mental bir yolculuk ve tinsel bir keşiftir. Maksudı; oynamak değil, daha ziyade hareketlilik ve esnekliğin "oyununu" dil ile ilişkilerimize yerleştirmektir.

Kelimeler arasında bu şekilde yürüyerek felsefeyi çözmek oldukça uzun soluklu bir iştir. Bunun, sonsuz dolayısıyla beyhude bir iş olduğuna insanı inandıracak derecede bitmek tükenmek bilmeyen bir şey olduğunu söylemiyorum. Ama o, ne bir yıl içinde, ne de bir ömür süresince başarılabilecek bir şeydir. Bu dikkatli ve yabanıl bilgin, Wittgenstein, bu olayın farkına mükemmel bir şekilde varmıştır. Bu yüzden, yürümenin üzerinde ısrarla durur. Fakat o aynı zamanda, geliştirdiği oyunlar vasıtasıyla (havanın, mesafenin ve uzaklığın geçebileceği) yeni mekân ve yarıkların kendisinin yokluğunda nasıl oluşturulacağını başkalarına göstermede ısrarcıdır. Cambridge'deki öğrencileri, onun asla bir amfiteyatroda veya bir sınıfta ders vermediğini bilirlerdi. Wittgenstein, küçük öğrenci gruplarını evine davet eder ve bir deftere aldığı notlar üzerinden onlarla sohbet ederdi. Veya talebelerini üniversite kampüsünde yürümeye çıkarır ve gezinti yaparak düşünüp taşınırlardı.

Bu size hiçbir şey hatırlatmıyor mu? Elbette evet; bu modern filozof, Antik dönem filozofların bir kenarda duran yaşamlarını ve tinsel uygulamalarını tekrar geri getirdiği gibi, yürüyüşlerini de tekrar keşfeder. Halka tamamlanmıştır; ilk filozoflar yürüyüş yapılarıydı, sonuncusu da onlar arasına katılmıştır. Neden son filozof dedim? Ondan sonra filozof gelmedi mi? Elbette geldi. Wittgenstein her şeye rağmen yine de son filozoftur, çünkü kendisini felsefenin dışında yürümeye zorlamıştır. Onun hayali, felsefeyi eritmek, çözmek ve geride bırakmaktır. Ve böylece özgürce gezinti yapabilmek.

**“FİLOZOF GİBİ
YÜRÜYORUM”
NE DEMEKTİR?**

**Kimse sizin yerinize yürüyemez.
Felsefe de yapamaz.
Bu şahsi ve öznel bir tecrübedir.
Ama yine de sizlere
ondan bahsetmek mümkündür.**

Eğer “filozof gibi yürüyorsam”, yürümeyi insanın dünyayla ilişkisinin temeli veya bir zemini olarak görürüm.

Sahillerde, terk edilmiş plajlarda, köpüklü kumların yayıldığı, fırtınaların estiği, yosunlu geniş düzlüklerde, bu ilk, basit ve nihayetsiz deneyimi adımlaya adımlaya tecrübe etmeyi asla bırakmadım. Karaların bittiği, insan yerleşiminden, bitkilerden, şehirlerden ve yollardan eser olmayan sudan yapılmış başka bir dünyanın kıyısında yürümeye devam etmek; adımların manasını kaybettiği uçsuz bucaksız bir deryanın sınırlarında ve yürünebilir son saçaklar altında gezinmek, işte bunlar yıllardır beni meşgul eden şeylerdir.

Yürümenin bir başka türü çoğu zaman yakamı bırakmaz. O, tepelere doğru çıkarır, vadilere doğru indirir, daima engebeli ama asla düz olmayan yerlerde yürütür. Dağlar; perspektifi ve bakış açılarının değişimini öğretir, söylenemeyene ve üzerinde yürünemeyene, insanın dışındaki varlığın bu kadar yakın ama ulaşılamaz gizemine yaklaşmamızı sağlar. Taştan veya sudan, yatay veya dikey, daima bilmediğine karşı duyarlı olan ve sadece “filozof gibi yürüyene” verildiğini bildiğimiz bir varlıktır bu.

Yürümede, bedenimiz ve dünya arasında, yalın, çıplak ve doğrudan bir bağ hissedilir. Âciz ve sebatkâr vücudumuz, desteksiz, araçsız ve bir itici güç olmadan motorsuz ilerler. İlk bakışta zayıf, takatsiz olan adımlarımız, minik, yavaş ve önemsizdir. Ama onlar tekrarlanır, biri diğerinin yerini alır, süreklilik arz eder ve çoğaldıkça çoğalır. Ufukta olan, yavaş yavaş yaklaşmaktadır. Kendi gücümlle dünyanın sadece bir bölümünü geçebilirim. Eğer ben “filozof gibi yürürsem”, bu kırılğanlığın ve kud-

retin farkına varmış ve bu ikisinin çok etkili bir şey olduğunu kavramış olurum. Yürümenin bu fevkalade tevazusunun, aynı zamanda büyük bir iftihar vesilesi olduğunu da.

Bunu bir çırpıda anlamak zorunda değilim. Zira felsefi düşünceye bir yavaşlık ve ağırlık eşlik eder. “Filozof gibi yürümek” hızlı gitmek ve her şeyi bir-iki adımda anlamak, kavramak değildir.

Ben kendi payıma daima ağır ağır yürürüm. Herkesin yaptığı gibi, adım adım. Ama asla hızlı bir tempoyla değil. Hatırlayabildiğim kadarıyla, hızlı giden insanlarla yürümek beni hep huzursuz etmiştir. Yabancı bir enerji kaynağından beslenen, ailem, arkadaşlarım, kim olduğu pek önemli değil tanımadığım kişilerle olanca hızıyla giden yarış arabaları bana daima başka bir âleme aitmiş gibi görünmüştür.

Bu yavaşlık beni, yine de çoğu kez, çok ve uzun sürecek şekilde yürümekten asla alıkoymamıştır. Aksine, dayanıklılık benim salyangozlarla akrabalığımı (yavaşlığımı) dengeler. Çünkü hızın meseleyle ilgisi yoktur; yürüme öncelikle, mütevazı bir sabrın, bedeni sağlamlığın ve onun sağlam bir şekilde zemine tutunmasının bir zaferidir. Dayanmak ve sebat etmek, koşmaktan yeğdir. Tutunmak ve bunu sürdürmek, şimşek hızıyla çok hızlı hareket etmekten evladır. Önemli olan tempo değil, sürekliliktir.

Deniz kıyısında bu şekilde saatlerce ilerlemek, bir falez boyunca gitmek, bir ormanı geçmek, bilmediğim bir şehirde dolaşmak, bir dağ geçidine ulaşmak ve ayaklarımı hissetmek için her gün yeteri kadar adım atmak; bunların hepsi benim hayat boyu alışkanlıklarımı şekillendirir. Fakat bu kitaptan önce bu gidiş-geliş ve yürümelere felsefi açıdan hiç bakmamıştım.

Şimdi, bunu daha iyi kavradığımı düşünüyorum ve açıklamak istiyorum. Ama bunu, felsefi bir teori ortaya koymak için değil, sadece yürüme, konuşma ve düşünmenin nasıl harmonize edileceği hususunu filozof olmak isteyenlere açıklamak için yapmak istiyorum. Aslında bu üçlü, farklı yerlerde tatbik edilen ama tek bir içsel hareketin canlandırdığı tek ve aynı aktiviteyi oluşturur.

İleri ve geri

İlginç bir şekilde bu süreçte herkes daima ileri doğru gider. Engelleri ve çukurları görememe riskinden dolayı oyun haric hiç kimse asla geri geri gitmez. U dönüşü yaptığınız veya geri döndüğünüz zamanlarda bile bu faaliyetleri ileri doğru yürüyerek yaparsınız. Eğer “bir filozof gibi yürürsem”, sadece önde olanın var olduğunu; yani ufukta olanı, bir sonraki adımı ve gelecek zamanı düşünmek zorundayım. Elbette bu öne doğru olan yürüme, geçmişten, arkaik olandan ve önceki prensiplerden beslenebilir ve beslenmelidir de. Ama o, bizi ileriye, sadece ve sadece ileriye doğru götürmelidir.

Bedenin ileri doğru yürümesi, genel bir prensiptir, aynen cümleden sonra bir kelimenin gelmesi ve düşüncenin birbiri ardınca gelen fikirler vasıtasıyla gelişmesi gibi. Hiçbir şey geri dönüp gelmez. Ne insan vücudu, ne düşünce. Ne zaman ne de kelimeler. Bir kere daha ifade ediyorum; geçmiş onlarda yaşar. Onlarda absorbe olur ve onları canlandırır. Ama onları içine çekmez, esir almaz.

Eğer “filozof gibi yürürsem”, “arkaik” olarak adlandırılanın, eski, modası geçmiş ve nesli tükendiğine inanılan bir şey olmadığı düşüncesi aklıma gelir. Doğuştan ve doğurgan olma, esas ve temel teşkil etme anlamında yürümek, arkaiktir; yani yürüme, ihtiyaç duyulan kaynakların daimi bir taşıyıcısı ve yeniliklerin üreticisidir. Arché eski Yunancada, dünyanın düzenini vazedenden ve her şeyin onun üzerinde yürüdüğü kural ve prensibe denir. Genel olarak bu prensip, statik ve hareketsiz olarak düşünülür. Fakat bedenın, dünyanın ve tarihin yürüyüşü bunun aksini öngörür; bu prensip aslında, daimi bir ilerlemeyi mümkün kılan kararsızlık ve dengesizliğin itici gücüdür.

Eğer “filozof gibi yürürsem”, insanoğlu, hayat ve dünyanın tarihini kapsayan bir alanın oldukça sıra dışı derinliğini aklımda tutacağım. Bu başdöndürücü tarihin içine minicik adımlarla girerim. Bu yürüyüş sayesinde ki insanoğlu, yavaş yavaş dünyayı iskân etmeye başlamış ve adım adım devasa mesafele-ri kat etmiştir.

Birbirinden tamamen farklı, aile, kabile ve küçük gruplar

hayal ediyorum. Seleflerinin güç bela biraz ötesine yavaşça ilerleyen bu gruplar, tepenin ardından, nehrin hemen sonrasındaki ovanın diğer tarafına, hiç kimsenin daha önce gitmediği yerlere doğru yürürler. Bir gün geri döner, ertesi gün tekrar yola koyulurlar. Sebat ederler ve diğerleri nesilden nesile yüzyıllar boyunca onları daima yürüyerek takip eder. Milenyum gecelerinde, insan belleğinin kaydettiklerinden, sahip olduğumuz Antik kalıntılardan ve tarihten önceki dönemlerde de insanlar yürümüşlerdir. Bu insanlar, durmaksızın, azim ve sebatla ilerlemekten vazgeçmeksizin, benzerlerinin daha önce ulaşmayı başaramadığı yerlerde yaşamışlardır.

Bunu dünyayı fethetmek için mi yaptılar? “Dünya” ve “fethetmek” kelimeleri; iktidar, sahip olma ve askeri ilhaktan dem vurur. Günümüzde yanlış yola sevk edici ve meşum bir anlama sahip bu kelimeler, oldukça uzun zaman sonra ortaya çıkmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, tarih öncesi insanlar hiçbir şey fethetmemişlerdir. Onlar toprak üzerinde yaşamış ve hiç kimsenin gitmediği başka yerlere ulaşabilmek ve oralarda yaşayabilmek için yer değiştirmişlerdir.

Eğer “filozof gibi yürürsem”, her türlü iklim ve coğrafyada yaşayabilmemizi, bu sayısız ve kayıtsız yürüyüş ve yolculuklara borçlu olduğumuzu unutamam. İnsangiller, soğuyan ve kabuk bağlayan dünyanın her yerinde, sarp, kavurucu ve buzellardan oluşan bölgeleri adımlamış, gezinti yapmış; çevresel şartlarla uyumlu olarak, farklı hayat tarzları, toplumlar, yerleşimler ve beslenme şekilleri geliştirmişlerdir.

İnsanlık, birbiri ardınca gelen göç, işgal, savaş, düşmanlık ve sürgünler vasıtasıyla, mütevazı veya büyük ölçeklerde durmaksızın yürümesine devam etmiştir. İnsanoğlunun yürümesiyle, yeni ticari mihverler ile ticaret ve düşünce yolları oluşmuş ve böylece doktrinler, dini inançlar, efsaneler, edebi eserler, müzik vb. yayılma fırsatı bulmuştur. Yürüme ile insanoğlunun bu terakkisi arasındaki derin ve kalıcı bağı görmezden gelmek mümkün değildir.

Zira tarihin kendisi de yürür. Her bir devirde, iki ayak üzerinde bir yerden başka bir yere mekân değiştiren sadece insa-

nın bedeni değildir. Onlarla birlikte, onların içinde ve onların vasıtasıyla yürüyen; söz, söylev, fikir, soru, bilgi, metot, düşünme tarzı, doktrin, sorgulama... ve inançlardır. Doğrular ve yanlışlardır. Gerçek bilgi ve yanılgılardır. Aklın yürümesi; bu çok sayıda sendeleme (hata yapma) ve yeniden dengesini bulup harekete geçmelerle, başıboş gezinmeler ve tekrar rotanın bulunması faaliyetlerinin bir terkibidir.

Kelimeleri dinlemek

Eğer “filozof gibi yürürsem”, aynı zamanda kelimeleri de dinlerim. “Filozoflar başkalarının düşünmeden söylediklerini, düşünerek söylerler” der, 20. yüzyılın başlarında günümüzün unutulmuş Fransız filozofu Edmond Goblot. Bu beyanın önemli olduğunu ve derin anlamlar taşıdığını düşünüyorum.

Bir felsefi kulağın duymak için çabaladığı şey, insanların düşünmeden söyledikleridir. Çoğu zaman biz; yeni bir aktiviteye başlanması söz konusu olduğunda “ilk adımları atarız”, eğer planımız doğru işliyorsa “her şey öngörüldüğü gibi yürür”, ticari işlerimiz geliştiğinde “işler yolunda gider”, bir gösteri, bir film veya kitap halkın ilgisini çektiğinde “tutmuş, iyi gitmiştir” diye konuşuruz. Yani yürümek, başarmaktır. Fransızcada bu terim, tatmin edici bir şekilde fonksiyonunu eda eden şeyler için kullanılır.

“Sorun yok!” ifadesini hatırlıyorum. Bu ifade, Fransızcadaki birçok benzer dil kullanımı arasında, başka deyimlerin yerine kullanılmaya başlamıştır; “tamamdır”, “anlaşıldı”, “hallederiz”, “iyi anladım” gibi ifadelerin modası zamanla geçmiş ve bunların yerini kelimesi kelimesine tercüme edilince “bu yürüyor” anlamına gelen “sorun yok” ibaresi almıştır. Sanki “yürüme” gerçeği; kesinlikle iyi çalışıyor olmanın, fonksiyonunu güzel bir şekilde yerine getirebilmenin ve bu esnada engellere maruz kalmamanın, neticede işin uygun bir şekilde başarılmasının bir işareti ve simgesi haline gelmiştir.

İngilizcede ise farklı bir kullanım vardır; kimse, bir motor yürüyor (walks) demez. Fransızca konuşan bir kişi de, arabası arızalandığında, ondan artık “çalışmıyor” diye bahsetmez. Fran-

sızcada, bir motor, makine, mekanizma, cerrahi bir operasyon veya borsa operasyonu vb. ya yürür, ya da yürümez. Fransızlar “Ça marche! (Yürüyor)”, İngilizler “It works (Çalışıyor)” der.

Bu detay göz ardı edilmemelidir. Motorların ve tüm diğer saat, bilgisayar ve hesap makineleri gibi cihazların “yürüdüğü” bir dünya, bu mekanizmaların “çalışmakta olduğu” başka bir dünyadan farklı mıdır? Bana öyle geliyor ki, makinelerin “yürüdüğünü” düşünmek için, bir tür gizli animizm, yayılmış bir insanbiçimcilik (anthropomorphisme) ve belki de eşyaya karşı saklı bir empati gerekir. Bu durumda, muhtemelen diğerine göre daha az etkinliğe sahip olunur. Eğer bir motor “yürüyorsa”, bu motor kendi hayatını riske ediyor ve “çalışan” bir motor gibi fazla para kazanmayı zora sokuyordur.

Benim sizi yürüttüğümü söyleyebilirsiniz. Çünkü Fransızcada “bizi iyi yürüttü” deyişi, “bizi kandırdı, bize hikâye anlattı” ve gerçek olduğunu sandığımız şeyler uydurdu anlamına gelebilir. “Biz yürüdük” ifadesi de “ona inandık, çoğunluğa uyduk, kandık” manasındadır. Bu durumda, biz yürüdük ibaresi, sadece fiziksel bir aktiviteye değil, muhayyel bir alana da işaret eder. Yürüyerek, bir mekânda değil, tarih, düşünce ve bir süreç dahilinde ilerlenir. Fiziksel alandan farklı bir sahada ilerler ve terakki ederiz ki bu farklı zihinsel saha, fiziksel alanın içinde olsa bile.

Ya artık yürümezsek?

Herkes bilir; şuraya buraya gitmek, çalışmak, alışveriş yapmak ve seyahat etmek için ihtiyacımız olan şey, bir ayağımızı diğerinin önüne atmaktır. Birkaç adım yeterlidir. Makineler geri kalanı yapar. İnsanlar en gelişmiş ülkelerde, neredeyse yürümeyi bırakmışlardır. Onlar oturur pozisyonda, ayakta veya yatar vaziyette; hemen hemen hareketsiz ve durağandırlar.

Yürümeye hâlâ devam edenler; zor durumda olanlar, sığınmacılar, sürgünler ve göçmenlerdir. Onlar, ölümden kaçarlara, savaşın cereyan ettiği bölgelerden çıkmaya çalışırlar, açlık, kıtlık ve radikal iklim değişiklikleri onları yaşadıkları yeri terk etmeye zorlar. Sürekli yürüyenler ayrıca, kaçaklar, askerler, spor-

cular, trekking yapanlar ve gezginlerdir.

Bir an, eğer insanlık bundan sonra yürümezse ne olur diye kendimize soralım. Yanıt basittir; her şey durur. Her şey mi? Zaman, mekân, tarih ve nihai noktada söz ve düşünce. Eğer bu farklı seviyelerin birbirine bağlı olduğu doğruysa ve eğer onlar, insanlığın iki ayağı üzerinde başlayan tek ve aynı yürüyüşünün belirgin unsurlarını oluşturuyorsa, insanın ileriye doğru giden yürüyüşünün ortadan kalkması, insanlığın da her bakımdan ilerlemesinin sona ermesi anlamına gelecektir.

Kıyamet çığırkanlığı yapmaya gerek yok. Yürüyen dünyanın sonu ne yakındır ne de illa ki gelecektir. Ama risk de sıfır değildir. İnsanlık daha az yürüdükçe daha az düşünür ve artık tarih'sizleşmeye başlar. Son yarım asırdır, motorlu ulaşımın artması, çabuk hazırlanan, ivedi yapılan her şeyin bir kült derecesinde revaçta olması, geleceğe yönelik vizyon ve görüşlerin kısırlaşması ve düşüncenin duraklama dönemine girmesi bir tesadüf değildir. Bu genel durağanlık ve hareketsizlikten dolayı, yürümenin tekrar bir ilgi ve uğraşı alanı olarak ortaya çıkışını dayine bir tesadüfün eseri olarak görmemek gerekir.

Yürümenin dönemi henüz bitmemiştir. Günümüzde çok sayıda insan, yürümenin ortadan kalkma ihtimalinin az çok farkına vardığı için tekrar yürümeye koyulmuşlar ve onun üzerinde kafa yormaya başlamışlardır. Yazarlar, bilim insanları, filozoflar, yöneticiler, gazeteciler, politikacılar, mühendisler, doktorlar ve çok sayıda diğer meslek gruplarına mensup insanlar; bir amatör, bir sporcu veya ünlü biri olarak yürüme egzersizleri yapmaktadır. Bu egzersizler, sadece formda kalmak için, moda olsun diye veya hoşça vakit geçirmek amacıyla yapılmaz. Meselenin elbette formda kalma boyutu da vardır. Ama ben bu boyutun başka bir şey tarafından; dünyayla olan insani bağımızda ve yürüyen bedenimizin yavaşlığında mutlak surette sürdürülecek ve muhafaza edilecek bir bütünleşme tarafından desteklendiğini düşünüyorum.

Eğer yürüme önemliyse, bu, yürümenin bizim fiziki dünyayla hareketli "birlikteliğimizin" temelini oluşturmasından ve varoluş tarzımızın bir ölçüsünü teşkil etmesinden kaynakla-

nır. Yürümeyi asla terk etmeyen belli belirsiz veya açık bir şekilde bildiği şey, birkaç kelimeyle şudur; insanlığın düşünme ve ilerleme kapasitesi, iki ayak üzerinde yürüyen bireyin tahammül gücü ve dayanıklılığında barınmaktadır.

Yürüme şüphesiz bu sebepten dolayı, son yıllarda birçok çalışmaya konu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde, cinsiyet ile ilgili uzun zamandır yürütülen araştırmalarda olduğu gibi şimdiden yürüme üzerine yapılan çalışmalardan da bahsedilmektedir. Yürümenin kültürel ve antropolojik değişimlerini konu alan çalışmalar artmıştır. Yürümek, uyumak ve üremek gibi en doğal insani aktivitelerin, en fazla dönüşüme uğrayan kültürel kodlar olduğundan hareketle, araştırmacılar yürümenin çağlara, medeniyetlere, sosyal sınıflara ve ırklara göre değişim ve dönüşümünü dikkatli bir şekilde incelemektedirler.

İşte bu iyi bir şey veya belki de kötüye bir işaret.

Nihayet yürümenin titiz bir şekilde çalışılması sonrasında, tarihi, sosyolojik ve antropolojik binlerce dersin çıkarılması iyi bir şeydir. Uzun zamandır unutulmuş yürüme, verimli araştırmaların yapıldığı bilimsel alana girmiş ve orada temsil edilmeye başlanmıştır.

Fakat yürümeye olan bu teveccüh, bizzat yürümenin yok oluşuna bir işaret olarak da değerlendirilebilir. Hiçbir “doğal” gezgin, yürümenin tarihini yazmanın veya onun dönüşümünü incelemenin hayalini kurmaz. Yürümeyi bu şekilde inceleyen ve kavramaya çalışan kişi, şimdiden onun kırılma anını ölçüp tartabilir.

İyi ki sonsuzluğun çıkışı yok

Peki, neden hâlâ yürümek? Çünkü insanoğlunun yaptığı yolculuğun bir sonu yoktur. Bir bireyin adımları bir gün durur. Ama diğerlerininki devam eder. Benim bu fani hayatımda içinden çıkılmaz gibi gördüğüm şey, gerçekte sonsuzluğun ta kendisidir. İnsanın her bir adımı küçük, kat edilecek yol ise sonsuzdur.

Yürümemiz mutlaka bir gün sona erer, ama insanlığın yürümesi asla durmaz. Ancak, böyle düşünmeye çalışmak bizi

mecburen zorlukların ve güçlüklerin kucağına iter.

Filozoflar, güçlüklerden ve içinden çıkılması zor durumlardan hoşlanır. Bunların kıyısına gönüllü bir şekilde yerleşir, hatta evlerini oralara inşa ederler. Bu Antik dönemden beri böyledir. Eski Yunanlılar, içinden nasıl çıkılacağını bilemediğimiz bu soru ve sorunlara “apories” adını vermiş.

Bu kelime, yoksun bırakan anlamında “a”nın ve çıkar yola veya çıkışa işaret eden “poros”un birlikteliğinden meydana gelmiştir. Dolayısıyla, çoğu zaman bir “aporie”, ilerleyemediğimiz ve hareketsiz kalmak zorunda olduğumuz bir açmaz, çıkmaz yol ve etrafı duvarlarla kaplı dar bir sokaktır.

Böyle bir yorumun uygun olduğunu düşünmüyorum. Çünkü yanıtsız sorular, bırakın ilerlememizi engellemeyi, bizi sürekli ileriye gitmeye zorlar.

Sonuç olarak, benim için “filozof gibi yürüyorum” demek; adım atabildiğim ve nefes alabildiğim müddetçe ileriye doğru gitmeyi asla bırakmayacağım anlamına gelir. Bu yürüyüşte; önemsiz, küçücük bir adımdan insanoğlunun sonsuz yürüyüşüne giden bir yolculuğun farkındayım. Zira sonsuzluğun çıkışı yoktur ve mademki ondan çıkamıyoruz, daima onda yürümeye devam edelim.

Ve bunu hakkıyla yapalım.

TEŞEKKÜR

Marie-Christine Guérin'e, bu seyahati önerdiği ve koleksiyonunda bu kitaba dostça bir güvenle yer verdiği için candan teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu kitabın yürüyüşünü Paulsen yayıncılıkta takip eden Fabienne Reichenbach'a da aynı şekilde şükranlarımı sunmak istiyorum.

Nicole Atlan-Tiano'nun kitabın tashih ve dizgisindeki çok kıymetli yardımlarını zikretmeden geçemem.

Eşim Monique Atlan bu seyahati benimle paylaştı ki onsuz neşeli olmayı bilemezdim.

KAYNAKÇA

Burada, her bir metin ve anlatım için yaptığım alıntıların kaynaklarına ve bunları tamamlayıcı nitelikte olan diğer okumalara özetle yer veriyorum.

Giriş

İki ayak üzerinde yürümeye giden evrim sürecinde büyük insansı maymunların yeri ile ilgili güncel antropolojik hipotezler konusunda bakınız;

Pascal Picq, *La Marche. Sauver le nomade qui est en nous, Autrement*, kol. "Les grands mots", 2015.

Birinci bölüm (Empedokles)

Empedokles'e ayrılan bu bölümde alıntı yapılan metinler aşağıdaki eserden aktarılmıştır;

Diogenes Laertios, *Vies et doctrines des philosophes illustres* (Marie-Odile Goulet-Cazé editörlüğündeki Fransızca çevirisi, La Pochothèque, 1999, s. 980-1002).

Jean Bollack'ın Empedokles üzerine özellikle üç ciltlik *Les Origines* (Gallimard, kol. "Tel", 1992) adlı çalışma ve çevirileri önemlidir.

İkinci bölüm (Protagoras)

"Protagoras" başlıklı Platon diyaloglarının tercümeleri, Platon'un *OEuvres complètes*'inden alınmadır. Bu, Luc Brisson editörlüğünde, Flammarion baskısında yayımlanmıştır. Alıntı yapılan pasaj (315a ve b) 114-1442. sayfalarda bulunmaktadır.

Sofistler ve onların gerçek tarihi rolleri üzerine önemli eserler;

Jean-François Pradeau'un çevirisiyle (*Les Sophistes*, I ve II, Flammarion,

kol. "GF Philosophie", 2009)

W.C.K. Guthrie (Les Sophistes, Payot, 1988) ve Mario Untersteiner (Les Sophistes, J. Vrin, cilt I ve II, 1993).

Üçüncü bölüm (Platon)

Kitapta kullanılan Platon'un Devlet (La République) kitabından alıntılar, yine Platon'un *Euvres complètes*'indendir. Bu eser, Luc Brisson (2008) editörlüğündeki Flammarion baskısında yer almıştır.

Dördüncü bölüm (Aristoteles)

Aristoteles'e ayrılan bu bölümde alıntı yapılan metinler aşağıdaki eserden nakledilmiştir;

Diogenes Laertios, *Vies et doctrines des philosophes illustres* (Marie-Odile Goulet-Cazé editörlüğündeki Fransızca çevirisi, La Pochothèque, 1999, s. 555-593).

Aristoteles'e giriş yapmak için aşağıdaki eserin ilgili bölümüne bakınız; Roger-Pol Droit, *une brève histoire de la philosophie*, (Flammarion, 2008, kol. "Champs essais", 2010).

Beşinci bölüm (Pyrrhon)

Pyrrhon'un hocası Anaxarque d'Abdère'i birhendeğe düşürdüğü bölüm için; Diogène Laërce, a.g.e. kitap IX, § 63, s. 1101.

Bu filozofla ilgili olarak Marcel Conche'un *Pyrrhon ou l'apparence* (PUF, 1994) kitabına da bakabilirsiniz.

Altıncı bölüm (Diogenes)

Diogenes'in bir fareyi gözlediği sahne için; Théophraste, ve (yeniden ele alan) Diogenes Laertios, a.g.e. Kitap VI, § 22, s. 705'e bakınız. Kitap VI'nın tamamında, bu kinik filozofun benzer provokasyonları ve muhtelif konuşmaları yer almaktadır.

Bu filozofu keşfetmek için bakınız; Marie-Odile Goulet-Cazé, *L'Ascèse cynique*, J. Vrin, 2000.

Yedinci bölüm (Seneka)

Lettres à Lucilius'un en iyi Fransızca tercümesi, Paul Veyne'ninkidir; Paul Veyne, *Sénèque. Entretiens, Lettres à Lucilius*, Bouquins, 1993.

La Brièveté de la vie'de kullanılan çeviri ise Pierre Pellegrin'indir, Pierre Pellegrin (Flammarion, kol. "GF Philosophie", 2005).

Bu metin Timothy M. O'Sullivan'ın *Walking in Roman Culture*, Cambridge (University Press, 2011) kitabından birçok yorum içermektedir.

Sekizinci bölüm (Tyanalı Apollonios)

Eski Yunanca metnin Fransızcaya tercümesi A. Chassang (1862)'in *La Vie d'Apollonius de Tyane de Philostrate*'indandır. Buna www.re-macle.org internet sitesinden ulaşabilirsiniz.

Yunan, Mısır ve Hint filozoflarının geç Antikite dönemi ilişkilerine yönelik sunumu için bakınız; Roger-Pol Droit, *Généalogie des barbares* (Odile Jacob, 2007) (Özellikle VII. Bölüm "Philosophes mutants", s. 103-119)

Dokuzuncu bölüm (Buda)

Budizm konusuna yeni başlayanlar için;

Walpola Rahula, *L'enseignement du Bouddha d'après les textes les plus anciens* (Seuil, kol. "Point", 2004).

Bu konuda akademik araştırmalar için André Bareau'nun çalışmalarını inceleyebilirsiniz; özellikle *Recherches sur la biographie du Buddha dans les Sutrapitaka et les Vinayapitaka anciens: de la quête de l'éveil à la conversion de Sariputra et de Maudgalyayna*. Paris, 1963.

Budizm üzerine paradoksal bir çalışma için bakınız; Roger-Pol Droit, *Le silence du Bouddha* (Hermann, 2010).

Onuncu bölüm (Lao Zi)

Tao Te King'in birçok çevirisi arasından Stephen Mitchell (Synchronique Editions, 2008)'inkini kullandım.

On birinci bölüm (Konfüçyüs)

Entretiens de Confucius et de ses disciples'in birçok çevirisi arasında en fazla erişilebilir olanı Pierre Ryckmans (Folio, 2005)'inkidir.

Konfüçyüs'e yeni başlayanlar için; Jean Lévi, *Confucius*, Albin Michel, 2003.

On ikinci bölüm (Hillel)

Hillel konusunda bakınız; Mireille Hadas-Lebel, *Hillel, un sage au temps*

de Jésus, Albin Michel, 2005.

On üçüncü bölüm (Şankara)

Şankara'nın en iyi çevirisi; Michel Hulin, *Shankara et la non-dualité*, (Baryard, 2001).

On dördüncü bölüm (Milarepa)

Milarepa'nın enfes *OEuvres complètes*'i Tibetli Marie-José Lamothe (Faryard, 2006) tarafından Fransızcaya çevrildi.

On beşinci bölüm (Ockham'lı William)

Bakınız; Joël Biard tarafından çevrilen *La Somme de logique* (Trans-Europ-Repress, 1989) ve Pierre Alfiéri'nin incelemesi (*Guillaume d'Ockham le singulier*, Éditions de Minuit, 1989).

On altıncı bölüm (Montaigne)

Bu metin, *Le branle de Montaigne*'in bazı bölümlerini içerir. Bakınız; Roger-Pol Droit, *La compagnie des philosophes* (Odile Jacob, 1998, p. 81-84) Montaigne üzerine birçok eser arasından son dönemde basılan şu eserleri seçtik; Antoine Compagnon, *Un été avec Montaigne* (Parallèles, 2013) Sarah Bakewell, *Comment vivre? Une vie de Montaigne* (Cep kitapları, 2014) ve Christophe Bardyn'in yenilikçi biyografisi, *Montaigne, la splendeur de la liberté* (Flammarion, 2015).

On yedinci bölüm (Descartes)

Descartes'ın eserlerini birçok basılı eserde veya internet yayımında bulabilirsiniz. Descartes'ın eserlerine rehberli yolculuk için örneğin; Pierre Guenancia, *Lire Descartes* (Folio, 2000) ile Denis Kambouchner ve Elodie Cassan'ın, *Lectures de Descartes* (Ellipses, 2015) kitaplarına bakabilirsiniz.

On sekizinci bölüm (Diderot)

Diderot'nun eserlerini birçok basılı eserde veya internet yayımında bulabilirsiniz. Bu bölüm, Jean Starobinski'nin *Diderot, un diable de ramage* (Gallimard, 2012) adlı kitabında yer alan yorumlardan doğmuştur.

On dokuzuncu bölüm (Rousseau)

Rousseau'ya felsefi bir yaklaşımı için bakınız; Paul Audi, *Rousseau, une philosophie de l'âme* (Verdier, 2008).

Yirminci bölüm (Kant)

Kant'ın biyografisi için bakınız; Arsenii Goulyga, *Emmanuel Kant, une vie* (Aubier, 1993). Kant'a yeni başlayanlar için, kitabında Kant'a ayrı bir bölüm ayrılan Roger-Pol Droit, *une brève histoire de la philosophie* (Flammarion, 2008, kol. "Champs", 2010)'a başvurabilirsiniz.

Yirmibirinci bölüm (Hegel)

Hegel'in 25-31 Temmuz 1796 arasında dağda yürüdüğü beş gün için bakınız; G.W.F. Hegel, *Journal d'un voyage dans les Alpes bernoises* (Jérôme Millon, 1998)

Biyografisi için; Jacques d'Hondt, *Hegel* (Calmann-Lévy, 1998).

Yirmi ikinci bölüm (Csoma de Kőrös)

Alexandre Csoma de Kőrös'nin en iyi biyografisi için bakınız; Theodore Duka, *Life and works of Alexander Csoma de Kőrös* (Londra, Trübner, 1885).

Tibet çalışmalarının öncüsü bu şahıs için aynı zamanda, Roger-Pol Droit, *L'oubli de l'Inde* (a.g.e.) ve *Le Culte du néant. Les philosophes et le Bouddha* (a.g.e.) kitaplarını inceleyebilirsiniz.

Yirmi üçüncü bölüm (Marx)

Kitapta geçen metinleri internette kolaylıkla bulabilirsiniz.

Yirmi dördüncü bölüm (Thoreau)

Walking'in Fransızca tercümesi için bakınız; Thierry Gillyboeuf: Henry David Thoreau, *De la marche*, (Mille et une nuits, 2003).

Yirmi beşinci bölüm (Kierkegaard)

Alıntı yapılan mektuplar Søren Kierkegaard'ın *Correspondance*'ında bulunmaktadır. Danimarkacadan çeviren, takdim eden ve alıntılar yapan Anne-Christine Hubbard (Éditions des Syrtes, 2003)'dır. Kierkegaard'ın düşünceleri üzerine özellikle şu eseri inceleyiniz; Vincent

Delecroix. *Singulière philosophie. Essai sur Kierkegaard* (Le Félin, 2006).

Yirmi altıncı bölüm (Nietzsche)

İktibas edilen metinler Jean Lacoste ve Jacques Le Ridder'in editörlüğünde iki cilt olarak basılan Nietzsche'nin *Oeuvres* (Bouquins, 1993)'ünden alınmıştır.

Nietzsche ve yürüyüşü üzerine mükemmel bir bölüm; "Pourquoi je suis si bon marcheur" başlığıyla, Frédéric Gros'un, *Marcher, une philosophie* (Carnets nord, 2009) adlı kitabında bulunmaktadır.

Yirmi yedinci bölüm (Wittgenstein)

Ludwig Wittgenstein'in hayatı ile ilgili olarak özellikle Ray Monk, *Le devoir de génie*'ye bakınız. İngilizceden tercüme, Abel Gerschenfeld (Flammarion, 2009) ve Christiane Chauviré'nin *Wittgenstein* (Seuil, 1989) eserleridir.

Yeni başlayanlar için ilgili bölümlere bakınız; Roger-Pol Droit, *La compagnie des philosophes* (a.g.e) et *Une brève histoire de la philosophie* (a.g.e.)

BİBLİYOGRAFİK KILAVUZ

Kitapta bahsedilen konular kapsamında okumasını geliştirmek isteyenlerin kullanımı için, temel makaleleri veya yürümeye adanmış ve yürümenin esinlendiği birçok eser arasından benim çalışmamda kullandığım kaynakları, burada alfabetik sıraya göre listeliyorum. Yayın yeri belirtilmeyen kaynaklar için bu yer, Paris'tir.

Antoine de Baecque, *La Traversée des Alpes. Essai d'histoire marchée*, Gallimard, kol. "Bibliothèque des Histoires", 2014.

Antoine de Baecque, *Une histoire de la marche*, Perrin, 2015.

Roger Gilbert, *Walks in the World. Representation and Experience in Modern American Poetry*, Princeton University Press, 1991.

Frédéric Gros, *Marcher, une philosophie*, Carnets Nord, 2009.

Christophe Lamoure, *Dictionnaire philosophique et vagabond de la marche (et du marcheur...)*, Milan, 2013.

David Le Breton, *Marcher. Éloge des chemins et de la lenteur*, Métailié, kol. "Suites", 2012.

Frank Maubert, *L'Homme qui marche*, Fayard, 2015.

Timothy M. O'Sullivan, *Walking in Roman Culture*, Cambridge University Press, 2011.

Pascal Picq, *La Marche. Sauver le nomade qui est en nous*, Autrement, kol. "Les grands mots", 2015.

Rebecca Solnit, *Wanderlust. A History of Walking*, Verso, London-New York, 2001 (Fransızca tercümesi; *L'Art de marcher*, İngilizceden çeviren Oristelle Bonis, Actes Sud, Babel, 2004).

Patrick Viveret, Mathieu Baudin, *Le Bonheur en marche*, Guérin, Chamonix, 2015.

Seçme Yazılar

Écrivains randonneurs, metni seçen ve sunan Antoine de Baecque, Omnibus, 2013.

Les Voix de Compostelle, de saint Augustin à Jean-Christophe Rufin, metni seçen ve sunan Antoine de Baecque, Omnibus, 2015.

Petite bibliothèque du marcheur, sunan Frédéric Gros, Flammarion, kol. "Champs classiques", 2011.

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Daha fazla bilgi için; www.rpdroit.com

Felsefi araştırmalar

- L'Oubli de l'Inde, Une amnésie philosophique*, PUF, 1989. Gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni basım, Cep Kitabı, kol. "Biblio Essais", 1992. Réédition Seuil, kol. "Points Essais", 2004.
- Le Culte du néant, Les Philosophes et le Bouddha*, Seuil, 1997. Yeni basım Seuil, kol. "Points Essais", 2004.
- Généalogie des barbares*, Odile Jacob, 2007.
- Les Héros de la sagesse*, Plon, 2009. Flammarion tekrar basımı, kol. "Champs essais", 2012.
- Le Silence du Bouddha*, Hermann, 2010.
- Monique Atlan ile birlikte;
Humain. Une enquête philosophique sur ces révolutions qui changent nos vies, Flammarion, 2012. Flammarion tekrar basımı, kol. "Champs essais", 2014.
- L'espoir a-t-il un avenir?* Flammarion, 2016.

Felsefi açıklamalar

- Düşünürlerin Eşliğinde*, Can Yayınları, 2001, 376 sayfa / *La Compagnie des philosophes*, Odile Jacob, 1998. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Poches", 2002. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Bibliothèque", 2010.
- La Compagnie des contemporains. Rencontres avec des penseurs d'aujourd'hui*, Odile Jacob, 2002.
- Les Religions expliquées à ma fille*, Seuil, 2000.
- Kızıma Felsefe Öğretiyorum*, Say Yayınları, 2013, 80 sayfa / *La Philosophie expliquée à ma fille*, Seuil, 2004.
- L'Occident expliqué à tout le monde*, Seuil, 2008.

L'Éthique expliquée à tout le monde, Seuil, 2009.

Kısa Felsefe Tarihi, Say Yayınları, 2013, 256 sayfa / *Une brève histoire de la philosophie*, Grand Prix du Livre des professeurs et maîtres de conférences de Sciences Po, 2009, Flammarion, 2008. Flammarion tekrar basımı, kol. "Champs essais", 2010.

Çocuklarla Felsefe Sohbetleri, Say Yayınları, 2014, 120 sayfa / *Osez parler philo avec vos enfants*, Bayard, 2010.

Vivre aujourd'hui avec Socrate, Épicure, Sénèque et tous les autres Odile Jacob, 2010. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Poches", 2012.

20. Yüzyıla Yön Veren 20 Büyük Filozof, Say Yayınları, 2016, 248 sayfa / *Maîtres à penser. 20 Philosophes qui ont fait le xxe siècle*, Flammarion, 2011. Flammarion tekrar basımı, kol. "Champs essais", 2013.

Ma philo perso de A à Z, Seuil, 2013.

Felsefeyle Saadet Olmaz, Say Yayınları, 2016, 128 sayfa / *La Philosophie ne fait pas le bonheur... et c'est tant mieux!*, Flammarion, 2015.

Qu'est-ce qui nous unit ?, Plon, 2015.

Tecrübeler ve felsefi hikâyeler

101 Gündelik Felsefe Deneyimi, Say Yayınları, 2014, 224 sayfa / *101 expériences de philosophie quotidienne*, Odile Jacob, 2001. Prix de l'essai France-Télévision, 2001. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Poches", 2003.

Dernières nouvelles des choses. Une expérience philosophique, Odile Jacob, 2003. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Poches", 2005.

Votre vie sera parfaite. Gourous et charlatans, Odile Jacob, 2005.

Un si léger cauchemar (fiction), Flammarion, 2007.

Où sont les ânes au Mali? Seuil, 2008.

Dostlar Arasında Küçük Felsefe Deneyimleri, Say Yayınları, 2014, 170 sayfa / *Petites expériences de philosophie entre amis*, Plon, 2012. Poche Marabout tekrar basımı, 2013.

Yalnızca Bir Saatim Kalsaydı, Nail Kitabevi, 2016, 104 sayfa / *Si j'en'avais plus qu'une heure à vivre*, Odile Jacob, 2014. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Poches", 2015.

Ortak eserler

La Chasse au bonheur, Antoine Gallien ve Calmann-Lévy ile, 1972.

La réalité sexuelle. Enquête sur la misère sexuelle en France, Antoine Gallien

ile ve ayrıca Dr. Pierre Simon, Robert Laffont'un önsözüyle, 1974. Philosophie, France, XIX. yüzyıl. Yazı ve kitapçıklar. Stéphane Douailler ve Patrice Vermeren ile Cep Kitabı, kol. "Classiques de la philosophie", 1994.

Des idées qui viennent. Dan Sperber ve Odile Jacob ile, 1999.

Le Clonage humain. Henri Atlan, Marc Augé, Mireille Delmas-Marty ve Nadine Fresco ile, Seuil, 1999.

La Liberté nous aime encore, Dominique Desanti, Jean-Toussaint Desanti ve Odile Jacob ile, 2002. Odile Jacob tekrar basımı, kol. "Poches", 2004.

Fous comme des sages. Scènes grecques et romaines, Jean-Philippe de Tonnac ile, Seuil, 2002. Seuil tekrar basımı, kol. "Points Essais", 2006.

Michel Foucault, entretiens. Odile Jacob, 2004.

Chemins qui mènent ailleurs. Dialogues philosophiques, Henri Atlan ile, Stock, 2005.

Vivre toujours plus? Axel Kahn ile, Bayard, 2008.

Le Banquier et le philosophe? François Henrot ile, Plon, 2010.

Yazar tarafından yönetilen kolektif eserler

Présences de Schopenhauer, Grasset, 1989. Cep Kitabı tekrar basımı, kol. "Biblio Essais", 1991.

Science et philosophie, pour quoi faire? Premier forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1990.

Les Grecs, les Romains et nous. L'Antiquité est-elle moderne? Deuxième forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1991.

Comment penser l'argent? Troisième forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1992.

L'Art est-il une connaissance? Quatrième forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1993.

Où est le bonheur? Cinquième forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1994.

L'Avenir aujourd'hui. Dépend-il de nous? Sixième forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1995.

Philosophie et démocratie dans le monde. Une enquête de l'UNESCO. Federico Mayor'un önsözüyle, Cep Kitabı, UNESCO baskısı, 1995.

Jusqu'où tolérer? Septième forum Le Monde Le Mans, Le Monde-Baskısı, 1996.

- Agir pour les droits de l'homme au xxie siècle.** Federico Mayor ile ortak çalışma, UNESCO baskısı, 1998.
- Lettres aux générations futures.** Federico Mayor ile ortak çalışma, UNESCO baskısı, 1999.
- Philosophie/lycée,** Éditions de la Cité, kol. « Manuel + », 2000. Gözden geçirilmiş ve zenginleştirilmiş Bordas baskısı, 2004.
- L'Humanité toujours à construire. Regard sur l'histoire intellectuelle de l'UNESCO 1945-2005,** UNESCO baskısı, 2005, İngilizceye çevrildi.
- Başka Diyarların Felsefeleri.** I. Cilt, Hinç, Çin ve Tibet Düşünceleri, II. Cilt, İbrani, Arap ve İran Düşünürleri, Say Yayınları, 2015, 720 sayfa / *Philosophies d'ailleurs* (iki cilt), Hermann, 2009.
- Vivre ensemble. Entre temps court et temps long,** Forum du CESE sur le vivre ensemble, PUF, 2013.
- Figures de l'altérité,** PUF, 2014.
- Vivre ensemble. Entre richesse et pauvreté,** Forum du CESE sur le vivre ensemble, PUF, 2014.
- Vivre ensemble. Entre unité et diversités,** Forum du CESE sur le vivre ensemble, PUF, 2015.
- Vivre ensemble le changement climatique. Entre agir et subir,** Forum du CESE sur le vivre ensemble, PUF, 2015.

Roger-Pol Droit'nın kitapları 32 dile çevrilmiştir.

Roger-Pol Droit, akademisyen ve filozof. 1949, Paris doğumlu yazarın Türkçede yayımlanan eserleri aşağıda yer alıyor.

20. Yüzyıla Yön Veren 20 Büyük Filozof, Yalnızca Bir Saatim Kalsaydı, 101 Gündelik Felsefe Deneyimi, Başka Diyarların Felsefeleri 1-2, Dostlar Arasında Küçük Felsefe Deneyimleri, Çocuklarla Felsefe Sohbetleri, Kızıma Felsefe Öğretiyorum, Felsefeyle Saadet Olmaz, Kısa Felsefe Tarihi, Düşünürlerin Eşliğinde

**“ Bana nasıl yürüdüğünü göster,
sana nasıl düşündüğünü
söyleyeyim! ”**

Roger-Pol Droit eşliğinde
filozoflarla birlikte gezinmek...
Antik Yunanistan'dan günümüze,
Kopenhag'dan Tibet'e...

Aristoteles, öğrencileriyle birlikte
Lycée'nin jimnasyumunu
adımlardı. Kant, Königsberg'de
günlük gezintiye çıkardı.
Rousseau, Fransa'yı boydan boya
yürüyerek katederdi. Nietzsche
ise Sils-Maria'nın bayırlarında
yolculuk ederdi.

Roger-Pol Droit
27 eşsiz hikâyeyle
yürümenin etrafında
küçük bir felsefe
tarihi çiziyor.

ISBN 978-605-192-070-2

TAVSİYE
EDİLEN
PERAKENDE
FİYATI
23 TL

hep
kitap